

Ба 244698

891-72-31-0170

Платон Талавов

ВІНАВІТЫ

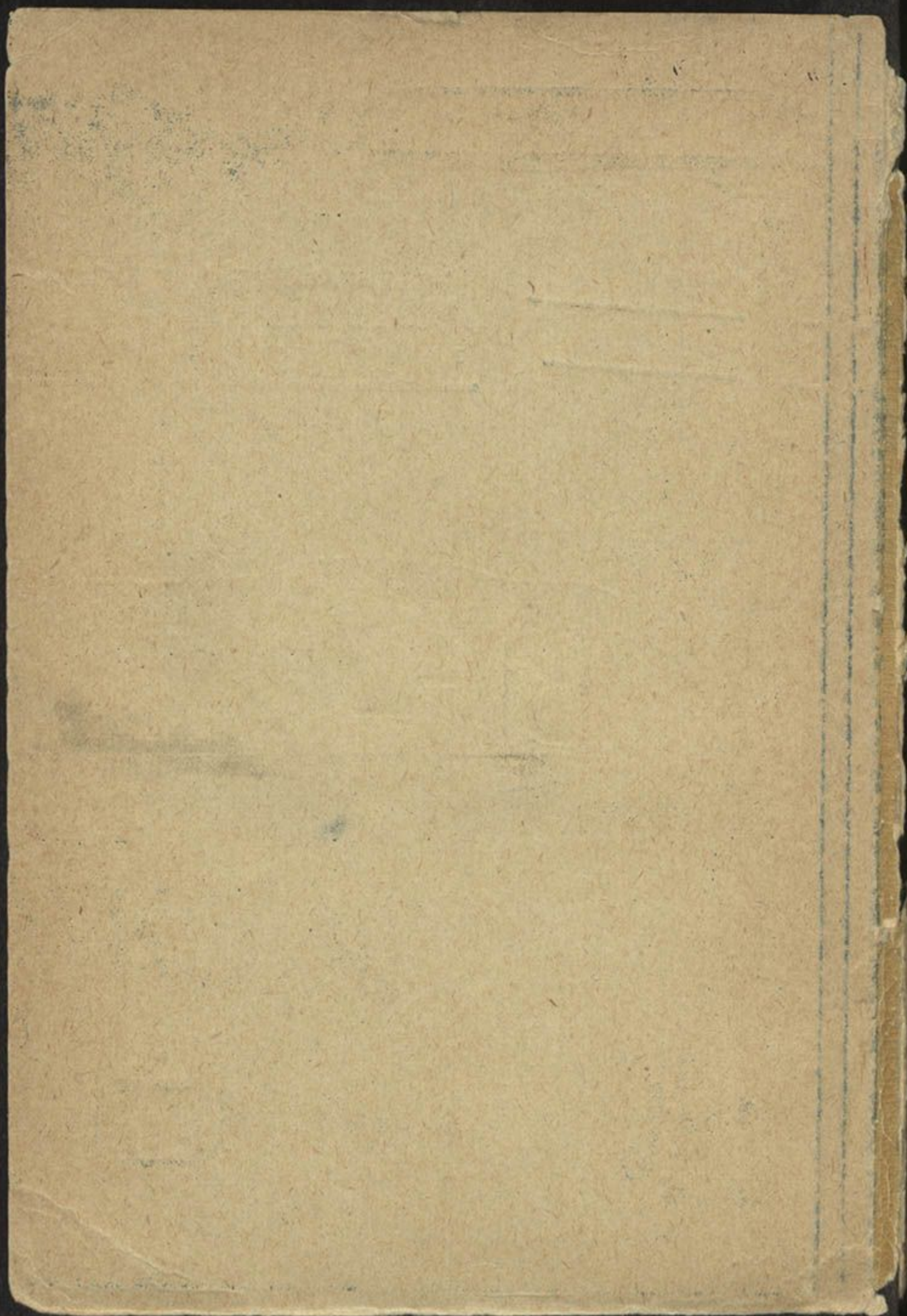
БДВ

Библиотека

186241

Иркутского

Тета.

Ба 244698

~~143981~~

ПЛАТОН ГАЛАВАЧ

ВІНАВАТЫ

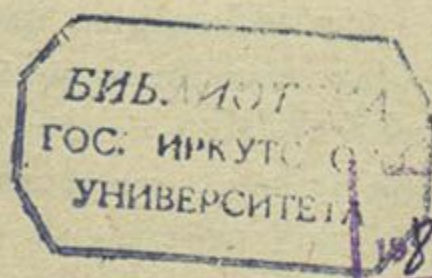
АПОВЕСЬЦЬ

71/3404

Ба 244698

Бел. адзел

1994 г.

1948

ИСКЛЮЧЕНА
1989 г. 4399

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1930

Дзяржаўная
бібліятэка БССР
ім. У. І. Леніна

1802

Вокладка А. Тычыны

Заказ № 733. 5.000 экз. (4 1/2 арк.). Галоўлітбел № 1136.
Друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

11 0. 11 3. 2010

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ

Пролетарыят і працоўнае сялянства з непамернай энэргіяй працуюць над будаваньнем Савецкай Соцыялістычнай Беларусі.

Нябывалае ў Беларусі будаўніцтва прамысловасьці і вялізарнейшы тэмп колектывізацыі вёскі патрабуюць вялікую колькасць кадраў спэцыялістых і ня проста спэцыялістых, а такіх, якія-б усё аддалі будаваньню соцыялізму.

Будаваньне соцыялізму праходзіць ва ўмовах абвостранага клясавага змаганьня. Аднай з форм змаганьня ворага супроць нас ёсць шкодніцтва з боку асобных спэцыялістых, адданных буржуазіі. Але клясавы вораг мае сваіх агентаў ня толькі ў асяродзьдзі старых кадраў спэцыялістых, а і ў асяродзьдзі новых і часам у асяродзьдзі тых, каго мы сёньня рыхтуем у нашых тэхнікумах і ВНУ. Яны час-ад-часу рознымі спосабамі пралазяць у нашы навучальныя ўстановы.

Змаганьне за чыстату радой тых, з каго рыхтуе наш тэхнікум і ВНУ кадры спэцыялістых—важнейшая задача. Адным з мэтодаў гэтага змаганьня ёсць чыстка ВНУ ад усяго клясава-варожага нам. Гэта справа складаная і адказная. У змаганьні за кадры

патрэбна вялікая клясавая пільнасьць і клясавая чу-
ласьць, каб захаваць таго, хто наш і адкінуць таго,
хто клясава варожы нам.

Мэта мае аповесьці—хоць крыху памагчы партыі
ў гэтай справе.

Платон Галавач,

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Калі дайшла чарга да Шаўца, ён падаў праз вакенца свае дакуманты, усунуў, наколькі магчыма было, туды голаў і нарыхтаваўся нешта сказаць. Але чалавек за вакенцам, не пазіраючы на Шаўца, павольна разгледзеў дакуманты, глянуў у альфабэтную кніжку, пазяхнуў, шырока разявіўшы рот, і, не адрываючы погляду ад папер, падаў дакуманты назад.

— Пачакайце...

Шавец хацеў нешта вытлумачыць чалавеку за вакенцам.

— Таварыш! Я ў вас ужо быў на тым тыдні, вы казалі...

— Я кажу пачакайце. Я высветлю...

Мужчына, які стаяў у чарзе за Шаўцом, прасунуў локцем руку наперад Шаўца і адціснуў яго.

Хтосьці запытаў:

— Ну, як у цябе?

— Нічога. Сказалі чагось пачакаць.

Шавец адышоў ад чаргі, азірнуўся на незнаёмых людзей, нагледзеў вольнае месца, падышоў, прытуліўся плячыма да сьцяны і так стаяў.

Улева ад яго ног, каля сьцяны, на памосьце, ся-

дзяць двое дарослых мужчын. У обоіх вялікія русыя бароды. Адзін, што бліжэй да Шаўца, утрое склаўся седзячы, ногі свае каленкамі да грудзей прытуліў, на калені паклаў абедзье рукі, і, схіліўшы крыху голаў, нібы дрэмле. На ім замурзаная, калісьці ружовая, кашуля. Каўнер кашулі расшпілены і пад кашуляй, відаць Шаўцу, чорныя ад пылу і поту, аброслыя валасамі грудзі і такая-ж чорная ад пылу і загару патыліца. Шавец пераводзіць зірк на другога. У таго ў руцэ тоўстая самаробная папяроста. Ён глыбока, паважна зацягваецца дымам, потым гэтак-жа паважна выпускае клубочкі густога беллага дыму праз рот і два струмені праз нос; за кожным разам, як смактане папяросту, адкашліваецца і цыркае праз зубы на памост перад сабою сьліну. Памост забруджаны пяском, запляваны, закіданы недакуркамі папярост. Пад стольлю ў пакоі плавае клубкамі белаваты дым і паціху растае і знікае. З дымам носіцца па пакоі, дурманячы галаву, востры едкі смурод ад папрэлых ног. Смурод няпрыемна казыча ноздры; пасья таго, як удыхнеш яго, хочацца адплявацца. Баліць галава. Боль павялічваецца ад бязупыннай у пакоі гамонкі, лаянкі і крыкаў у чарзе. Усё гэта стамляе Шаўца, перашкаджае думаць, парушае суцэльнасьць думак. Ён усё яшчэ, вось ужо другі тыдзень, жыве надзеяй на працу. Яму ўспамінаецца далёкі горад і апошнія дні жыцця ў ім: галодныя, без кватэры. Там ён зарабляў тое-сёе выпадкова і начаваў па чарзе ў знаёмых, сяброў, а то і ў садзе. Няпрыемна ўспамінаць, занадта крыўдна робіцца ад успамінаў. Шавец сплюшч-

вае вочы і прымушае сябе думаць пра другое, пра тое, як ехаў сюды.

...Вагон паціху ўздрыгваў, грывеў коламі. А ад вагону адплываў усё далей і далей і хутка зьнік, у засланай густым туманам і змрокамі далячыні, горад з агнямі. Стала шкода гораду. Зразумеў, што пакінуў яго назаўсёды і ад гэтага прытуліў шчыльна да шыбы вагоннай гарачы твар, напружваў зрэнка і ўглядаўся туды, дзе зьнік горад. А да акна з другога боку гэтак-жа шчыльна прытулілася цёмная ноч. Яна не адстае ад цягніка. Ціх-та-тах! Ціх-та-тах!—бяжыць на ўскочкі цягнік і побач, махаючы поламі чорнай вопраткі, сеючы дзіўныя шалахі, імчыцца ноч. Паўз вокны вагону, насустрач, ляцяць маленькія агеньчыкі, плоймы палахлівых, што патухаюць у халоднай густаце ночы, іскарак ад паравоза. Паравоз губіць у полі клубкі шызага дыму, дым сыццельца па зямлі. Цягнік дымам за сабой сьлед замятае. Здаецца, што цягнік не па рэйках імчыцца, а ў паветры, сярод воблака і зор... Ціх-та-тах, ціх-та-тах!.. Гур-р-р, гур-р-р!.. Шу-ш-ш-ш, шу-ш-ш-ш!.. У вагоне прахладна. Бяжыць на ўскочкі цягнік, а з ім навывперадкі коціцца па-над лясамі, па-над палямі ўстаўшае сонца. Насустрач цягніку ля дарогі мільгаюць непарыўнымі пасачкамі краскі: жоўтыя, сінія, белыя і, пераплятаючыся з густой зялёнай муравай, з дзятлінай і мурагом, ткуць прыгожыя квяцістыя беларускія паясы. Насустрач цягніку выходзяць з-за ўзгоркаў маладыя алешыны, дубы, хвоі, імчацца сьпярша адзінкамі, сыходзяцца густой сыцяной, падыходзяць блізенька да цягніка,

заглядаюць у вокны, ківаюць гольлем, лісьцямі, поў-
няць усё наўкола зялёнай ласкавай мякацьцю, пра-
водзяць цягнік гучным шолахам і зьнікаюць ззаду
ўжо за новымі ўзгоркамі. За імі насустрач сьцеляцца
палявыя сумныя прасторы і на іх усплываюць шэрыя
саламяныя стрэхі, потым такія-ж шэрыя сьцены хат,
хлявоў... Ціх-та-тах, ціх-та-тах!.. З грукатам і ляска-
там імчыцца цягнік і ўжо няма ў памяці далёкага го-
раду з агнямі...

Ад дыму, смуроду і гоману баліць галава. Ад ста-
яння млеюць ногі. Вочы ня хочуць расплюшвацца.
Млосна ад гарачыні і ад таго, што не пасьнедаў. Ногі
падгінаюцца, дрыжаць. Плечы ўсё шчыльней і шчыль-
ней туляцца да сьцяны. Шаўцу хочацца паволі, не
расплюшчваючы воч, асунуцца ўніз і сесьці на памост,
хоць на брудны, запляваны, закіданы недакуркамі
папярос. Нехта патрос яго за плячо. Шавец падняў
вочы, глянуў. Перад ім стаіць старэнькая гаспадыня,
падае ліст.

— Штампель на пакеце, казённы мусіць, ды мо'
экстраны: на, прачытай!..

Шавец узяў ад гаспадыні пакет, нават забыўся па-
дзякаваць. Дрыжэлі пальцы, як абрываў ражок кон-
вэрту, і доўга ня мог папасьці алоўкам у парванае
месца, каб разарваць зусім. З конвэрта выняў невя-
лічкі, складзены ўдвое, кавалачак паперы і вочы ўла-
вілі надрукаванае вялікімі літарамі слова «Выпіска».
Адышоў ад сьцяны і ніяк ня мог чытаць далей. «Вы-
піска... Выпіска... Выпіска з пратаколу паседжаньня...
Контрольнай камісіі КП(б)Б... Выпіска... Вялікія лі-

тары гэтага слова мятусіліся, рабіліся вялізнымі, аддаляліся і засланялі сабою далейшыя словы. Ён вышаў за дзверы. На тротуары яго штурхануў у бок, праходзячы міма, чалавек і з-пад локця выпаў конвэрт. Вецер падхапіў яго, скінуў з тротуару на брук і паціхеньку пагнаў. Шавец зірнуў услед конвэрта, сышоў на брук і, ідучы, прачытаў выпіску. Потым склаў яе ў чатыры столкі і, трымаючы ў руцэ, пайшоў па бруку далей. Уперадзе перад ім вецер гнаў разам з пылам, конвэрт. Вочы сачылі за конвэртам.

«Значыць правільна... Правільна!..»

У выпісцы быў адказ на пытаньне, якое мучыла Шаўца ўжо больш месяца.

Вуліца зьвінела трамвайнымі званкамі. Гудзелі аўто, хтосьці ззаду крычаў: сыцеражыся!

Шавец спыніўся, аглянуўся назад на рамізьніка і сышоў на тротуар. Па тротуары сыпшаліся людзі, абміналі яго, чаплялі локцем, прасілі прабачэньня, а ён моўчкі ішоў і сачыў зіркам за белым конвэртам на бруку.

Дзесьці на будоўлі перасякалі рэйку; стукала сталь аб сталь і рэйка зычна зьвінела.

* * *

Дзяніс Смачны, трыццаці сямі год мужчына, служыць у адной цэнтральнай установе.

Ён кожны вечар акурат а палове дванаццатай кладзецца спаць. Перад гэтым перачытвае абавязкова апошнюю старонку мясцовае газэты і за гарбатай

гутарыць з жонкай пра апошнія навіны, пра дзейныя здарэнні ў горадзе і ў сваёй установе. Раніцою акурат а восьмай ён устае, п'е гарбату з самаробным (выраб жонкі) пячэньнем і ідзе ў установу, дзе служыць. У пяць хвілін дзесятай ён ужо ў сваім кабінэце.

Чынам Смачны ні то, што-б надта вялікі, але ўсё-ж служыць у цэнтральнай установе і ўсё-ж мае свой уласны кабінэт. А ў кабінэце стол з лесбелаўскага магазыну, за сто сорок рублёў, чатыры венскіх крэслы адтуль-жа, два простых, вешалка ў куце, управа ад дзвярэй, і яго крэсла шырокае, зробленае так, што можна на ручкі з боку локці пакласьці, калі адпачываеш.

У кабінэце Смачны пераглядае нейкія паперы і паперачкі, час-ад-часу прымае наведвальнікаў, а ў хвіліны паміж паперкамі і людзьмі што-кольвек думае. Ці-ж мала ёсць у чалавечай галаве думак?

17 сакавіка 192... году Смачны быў здароў і таму, як і заўжды, калі быў здароў, прышоў ва ўстанову. У калідоры, непадалёк ад дзвярэй яго кабінэту, стаяў стары, год шэсьцьдзсят, селянін. Ён пакланіўся Смачнаму і адышоў да сыцяны.

Калі Смачны распрануўся і, адхаркаўшыся над плавальніцай, сеў за стол, селянін азірнуўся наўкола па калідору, падышоў бліжэй да дзвярэй, падгладзіў рукой яшчэ раз бараду, пастаяў хвілю, пераступаючы з нагі на нагу, каля дзвярэй, потым рашуча зняў з галавы шапку, узяўся за клямку і асьцярожна, каб ня лягнуць дзвярыма, адчыніў іх і зайшоў у кабінэт

Смачнага. Пакланіўся яшчэ раз і падышоў бліжэй да стала.

— Вырас ты як? А я-ж цябе, Дзяніска, яшчэ зусім малым памятаю, зусім яшчэ малым...

Смачны ўглядаецца ў твар старога, у яго сіваю бараду, лысіну пажоўклую, маршчатую і не пазнае, ніяк ня можа прыпомніць хто такі гэта.

— Сядайце. Так, так, я быў малы дома, зусім малы. Сядайце...

— Мы прывыкшы, дзякуем... Да цябе я, Дзяніска, са справай адной з вялікай справай...

— З чым-жа гэта?

— Мне дома параілі. Едзь, кажуць, да Дзяніса, ён усё можа, дык я проста да цябе, як да свайго...

— Ага...

... А было гэта... ехаў я пазалетась да дачкі Арыны, што ў Ліпавічах замужам. На вакзале, пакуль чакаў цягніка, захацеў есці... Ну, зіма, дык я ў рукаўках быў, дзе-ж яно бяз рукавак зімою. Я, гэта скінуў рукаўкі, каб яны згарэлі, можна-б было іх і пад паху ўзяць, ды і паклаў іх на стол, дзе гарбату прадаюць. Выняў, гэта, я хлеб, каб адламаць скібачку, а мяне і заштрапавалі на тры рублі: на што, кажуць, рукаўкі паклаў на стол?.. Запыталі хто я, ну, я сказаў, а адрэсы не сказаў сваёй, а на Любанічы паказаў, ня думаў, што гэтак будзе. А ў гэтым годзе мяне знайшлі і яшчэ за ашуканства аштрапавалі, ды пеню, дык усяго на 10 рублёў і 43 капейкі... А дзе-ж іх узяць? Ці-ж я зараблю? А сыны-ж ня хочуць плаціць... Я думаў мо' людзі жартуюць, бо рукаўкі-ж стала таго

ня зьелі, аж яны шчэ і за ашуканства... Дык памажы ўжо, што-ж мне рабіць?..

— А ты адкуль-жа дзядзька?

— Ды з Саёніч-жа, мы з тваім бацькам б'ала ў дзялянках казакі ставілі... Арынін бацька...

— Ага...

— Дык што-ж мне рабіць?..

Старога непакоіў штраф. З-за яго стары пайшоў пехаўцю аж за семдзсят кілёметраў у горад да свайго чалавека з надзеяй, што гэта дапаможа. І цяпер ён чакаў адказу, стаяў перад сталом Смачнага і міргаў вачыма, пыгліва пазіраў яму ў твар. Смачнаму стала сьмешна ад таго, што сказаў стары.

— Ха-ха-ха!.. Штраф за рукаўкі! Ха-ха-ха!..

— Няво-ж за другое,—за рукаўкі...

— Ха-ха-ха!.. Добра. Хоць мяне і ня тычыцца гэтая справа, але я ўжо сам вазьмуся, ня варта вас пасылаць у належныя ўстановы, будзеце хадзіць, хадзіць і нічога ня выхадзіце... У нашых установах, дзядок, цяжка дабіцца чаго... Я сам вазьмуся, справа гэта цікавая. Факт тыповага бюрократызму. Штраф за рукаўкі!.. Ха-ха-ха!..

— Няво-ж... За рукаўкі...

Стары крыху здзіўлена пазіраў на Смачнага і ня ведаў, сьмяяцца і яму ці не. А Смачны тым часам зьмяніў выраз твару на зусім сур'ёзны, узяў асадку і пачаў нешта запісваць сабе ў блёк-нот.

— Добра... Бывайце здаровы!.. Усяго добрага... Я сам вазьмуся. Я запішу ваша прозьвішча... Та-ак... Усяго добрага!

— Бывай здаровенек! Вось дзякую табе, Дзяніска!
Добра, што людзі параілі...

Селянін паціху, бокам, трымаючыся сьпіною да сьцяны, адышоў да дзвярэй і, ціхенька, шчыльна прычынiўшы іх за сабою, нячутна зьнік. Смачны прайшоўся па габiнэце ў кут ля дзвярэй, дзе стаіць плявальніца, намерыўся і плюнуў у самую сярэдзiну яе, потым выцер хустачкай губы і зноў сеў за стол.

Было жаданьне думаць, аддацца разважаньням:

«Дзіўна! Не разумею!.. Як можна дайсьці да такой ступені самадурства, каб штрафаваць селяніна за тое толькі, што ён паклаў на буфэт свае рукаўкі? Ох, гэты наш транспорт!.. Гэты факт вымушае многа думаць. Пра гэта варта-б крычаць, каб счула ўся грамадзкасьць! Гэта яскравая, узорная, калі можна так сказаць, праява бюрократызму на нашым чыгуначным транспорце!..

І потым, калі ў габiнэт зайшоў беспартыйны справавод, худы, сагнуты мужчына, Смачны з абурэньнем падрабязна перадаў яму гісторыю з рукаўкамі селяніна. Сваё апавяданьне ён скончыў нарочна падкрэсленымі, выказанымі з некаторай гіронічнасьцю, словамі.

— Гэта можа быць толькі ў нас! Толькі ў нас, у Расіі...

Такі сьмешны і абураючы, ганебны факт!..

Справавод пазіраў на яго, схіляў голаў у знак згоды, усмiхаўся. Потым паклаў перад Смачным пак папер і вышаў.

А палове адзінаццатай Смачны пераглядаў сваю пошту. Ён перабіраў надасланыя пакеты і асабовыя лісты, перачытваў адрасы, углядаўся ў штамп ці пячатку на конверце і адкладаў пакеты пакуль ня чытаючы. На адным з конвертаў пазнаў знаёмы почарк.

«Зноў што-кольвек?..»—падумаў ён.

Адарваў пасачку ад конверта і на вузкім кавалку паперы, густа сьпісаным, прачытаў сваё імя.

Дзяніс!

Так пачынаўся ліст. Смачнага гэты непрачытаны ліст чамусьці нэрваваў.

«Ну чаго ён яшчэ хоча?.. Піша... Адны толькі няпрыемнасьці...»

Пры гэтых словах Смачны скрывіўся і ўстаў з крэсла. Але чытаў ліст далей.

«... Я ў недаўменьні, чаму ты за ўвесь час не адказаў мне ні на адзін ліст? Я пытаў знаёмых, думаў—мо' ты ў ад'ездзе? Я паслаў табе чатыры лісты, а ад цябе ніводнага слова! А мне ў гэтыя часы так хацелася пачуць хоць адно слова ад цябе, блізкага сябра, таварыша. У такім стане, як мой, тваё слова асабліва каштоўна. Ты-ж камуністы! А мо' мае лісты няпрыемны табе? Можа і ты, як і некаторыя другія з маіх сяброў былых, лічыш мяне чужым, прымазаўшымся? Гэта няпраўда! Вядома, ты так ня можаш думаць, ты-ж мяне ведаеш з самых малых год, як комсамольца і як партыйца. Я ў адным лісьце прасіў цябе схадзіць і пагаварыць аб

маёй справе, дык ты не рабі гэтага, бо мусіць
ня добра табе гэта рабіць... Мне ўсё чамусьці
думаецца, што і КК ужо вырашыла маё пы-
таньне і падцьвердзіла тую пастанову. Няўжо
гэта так? Гэта страшна. Я нічога не разумею.
Гэта дзіка, дзіка! Я апынуўся чужым, выгна-
ным, а завошта? Я пытаю цябе: завошта? Няўжо
трэба прызнаць і апраўдаць мотывы пэдсавету,
апэляцыйнай камісіі? Я дасылаю табе выпіскі, ска-
жы, няўжо-ж гэта правільна? Гэта-ж роўналежна
таму, што апраўдаць голы, нічым неапраўдыва-
емы формалізм... Я яшчэ ня ведаю, што са мной
будзе, але я зусім не шкадую, што на працягу
ўсяго часу, пачынаючы з вучнёўскае лаўкі, ціка-
віўся і ўдзельнічаў у актыўнай грамадзкай пра-
цы, што многа чытаў, што не шкадаваў сваіх
сіл і здароўя для гэтае працы. Ты-ж памятаеш,
як мы працавалі, пэўна памятаеш, як я ў аднэй
кашулі, босы хадзіў з атрадам па лесе ў засады
на бандытаў? Я многа і аддана працаваў і ў
апошнія тры гады. І вось пасля ўсяго гэтага,
ты разумееш, як гэта дзіка,—мяне так лёгка
абазвалі чужым, кар'ерыстым, прымазаўшымся
і, калі было вырашана маё пытаньне ў ячэйцы,
некаторыя казалі: ага, яго кар'ера скончана!
І гэта пасля таго, як, ты-ж ведаеш, Дзяніс, я
аддаваў працы ўсё, усе сілы, здольнасьці... Мяне
абазвалі пралазай, ад мяне адварнуліся нека-
торыя з тых, хто былі нават лепшымі сябрамі,
калі я быў у профкоме. Яны чураюцца мяне, кі-

даюцца ў жах ад мяне. Чаму так? Няўжо гэта патрэбна? Няўжо гэта правільна? Што-ж мне яшчэ зрабіць? Ведаю, мяне ад партыі і саюзу ніхто не адарве, ніколі, але як-жа гэта? Вось чаму я, апынуўшыся без кватэры, без харчы, кінуў усё і паехаў у сьвет...»

Смачны дачытаў ліст, згарнуў яго і сунуў у кішэню.—«Гэтая гісторыя шкодзіць маім нервам. Чаго ён ад мяне хоча? Павінен-жа разумець, што заступіцца за яго я не магу, я камуністы, партыец, а ён аказаўся чужым, соцыяльна чужым... Не магу я. Я партыец».

Пасядзеў крыху гэтак, разважаючы, можа ці ня можа чым дапамагчы свайму былому сябру. Сябра свайго Смачны добра ведаў і таму на міг у яго зьяўлялася пачуцьцё абароны сябра, жаданьне заступіцца за яго, але на зьмену гэтаму пачуцьцю ішлі халодныя разумовыя разважаньні і Смачны прыходзіў да зусім адваротнага вываду. Разважаючы так, Смачны пераглядаў паперы, перачытваў іх і забыўся пра ліст.

Хутка праходзяць гадзіны. У калідоры гадзіннік адзваніў тры разы. Ён пасядзеў яшчэ крыху, склаў паперы ў скрыначку стала, апрануўся і пайшоў дадому. На тротуары Смачны спрытна абыходзіў людзей, што ішлі ўперадзе, удала разьмінаўся з сустрэчнымі. Ад таго, што хутка будзе ў кватэры, у яго быў узняты радасны настрой. Але прайшоўшы вуліцу, ён цьвёрда ступіў з бруку на тротуар. Плітка на тротуары пад нагой асела і з-пад яе струменем пырснула

пад калашыну штаноў халодная вада. Ад гэтага адразу змяніўся настрой. Усплыў у памяці і няпрыемны ліст.

«Бяда дый толькі ад такіх сяброў. Чорт яго ведае, прывязаўся дый... Яно трохі й шкода, але-ж партыйны абавязак...»

Пасьля гэтага разважаньня з самім сабой у Смачнага зноў зьявілася самаздавольне, што ён, камуністы Смачны, змог званьне партыйца, рэволюцыянера паставіць вышэй пачуцьцяў сяброўскіх, хай самых моцных.

Чакаючы абеду, Смачны выняў з кішэні ліст і паказаў жонцы.

— Вось, зноў! Чаго ён ад мяне хоча, я не разумею. Я-ж сябра партыі, я-ж не магу.

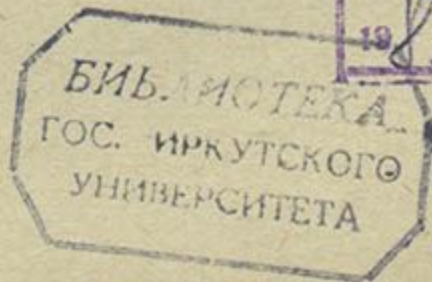
Жонка сядзела насупроць, падперла шчаку рукою, узьнялася над крэслам.

— А можа-б ты... Шкода яго вельмі, малады яшчэ...

— Ты не разумееш. Я не магу. Я не магу пайсьці супроць свайго партыйнага сумленьня... У мяне перш за ўсё пачуцьці грамадзкія, партыйныя, а потым усе другія.

— Не, дык я-ж не папракаю цябе, не...

Смачны выцер хустачкай перад ядою рот і змоўк. Ён лічыў, што пераканаў жонку ў правільнасьці сваіх разваг і адчуваў сябе ад гэтага зусім апраўданым за тое, што ня ўступаецца за сябра. Ліст сябра ён парваў і кінуў кавалачкі ў пячурку.

* * *

За акном паціху шамацела апошнімі лісьцямі старая ліпа. Яна вырасла зусім блізка каля вакна і засланіла яго густым гольлем.

Мікіта піша дахаты ліст. Ён раз-по-разу мочыць кончык алоўка аб кончык языка і выводзіць на паперы роўнымі літарамі радкі слоў. Словы радкамі адно за другім, з кожным новым радком паўзуць угару наўскасяк па паперы. Мікіта стаміўся, ён на хвіліну спыняе пісаньне, думае, што пісаць далей, перачытвае напісанае і потым піша зноў:

— «Ты пішаеш, дарагая жонка, што ацялілася лысая карова. Дык я думаю так, каб не прадавалі вы цяляці, а каб гадавалі яго для сябе, бо лысая-ж добрая карова, шмат малака дае, а цяля, як ты пішаеш, у яе пайшло. Няхай лепш гадуецца...»

Зноў спыніў пісаньне, адклаў у бок аловак і пачаў перачытваць яшчэ раз ліст жонкі. У лісьце, у першых яго радках, пісала жонка пра тое, што дома ўсе, слава богу, жывы і здаровы, чаго і яму жадаюць. Далей жонка перадавала ўклоны ад бацькі, сясьцёр, усёй радні і знаёмых. За ўклонамі паведамляла, што ў тую нядзелю, як ехаў бацька з гораду, кабыла на цьвік капыт прабіла і кульгае і няма як на ёй езьдзіць з-за гэтага. А за тым было напісана, што ў сераду ацялілася лысая карова. Выйшла замуж за Тарэнту Агапа Прузыніна.

Ба 244698

І ліст і ліпа за акном, ды вузоры, напісаныя сонцам і ценню галін ліпавых па памосьце, напамнілі родную хату. Ад напісаных крывымі літарамі слоў пахла сьвежым звараным малодзівам лысай каровы, пахла старым угноеным хлевам. Забыўся пра сваркі, якія былі дома з бацькам і час-ад-часу з жонкай; уяўлялася ціхае, мірнае жыцьцё ў хаце. Чамусьці бачыў усю сям'ю ў хаце каля стала за вячэрай і на комінку сьвятло ад смольнай лучыны.

Калі далей друг ад дружкі людзі, тады лепей адзін пра другога думаюць, забываюцца пра злосьць, больш адзін другога любяць.

Мікіта сядзеў і думаў пра дом. У гэты час да яго прыйшоў веставы ад ротнага.

— Ёх блagarодзьдзе прасілі зараз-жа прыйсьці.

Веставы казырнуў, павярнуўся і пайшоў з хаты.

Мікіта за добрую службу выйшаў у яфрэйтары. Служыў ён ужо даўно, хутка дадому варочацца, але Мікіта яшчэ ня вырашыў для сябе, ці дадому пойдзе, ці застанецца на службе далей, зьверху тэрміну. Цяпер ён уклаў ліст у конвэрт, апрануў шынэль, падперазаў папругу, падправіў складкі шынэлі ззаду, адцягнуў яе тужэй на грудзёх і, паправіўшы шапку на галаве так, каб яна крыху болей была на правым баку, пайшоў за веставым. У пакой да ротнага ён зайшоў пастукаўшы ў дзьверы. Каля дзьвярэй узяў пад казырок і спыніўся сярод пакою.

— Прапанавалі зьявіцца, ваша блародзьдзе?

— Так... Хачу я пагутарыць з табою... Ты хутка адслужыш?

— Так точно, ваша блародзьдзе!

— Ну і куды думаеш пасля службы?

— Ня ведаю яшчэ, ваша блародзьдзе.

— Дадому хочаш, ці паслужыць яшчэ? А?

— Яно няма да чаго і ехаць дадому.

Так, ня думаючы, нечакана для сябе вырашыў Мікіта, што не паядзе дадому.

— Правільна. Сям'я твая пэўна галадуе дома, працаўнікоў там без цябе мусіць хапае і ратоў, каб есці, таксама пэўна... Я хочу памагчы табе, за добрую службу. Хочу прыстроіць цябе куды.

— Дзякую, ваша блародзьдзе! Ніколі не забудуся...

Ротны пераклаў левую нагу на правую, строс з папяросы попел, адарваў зубамі кавалачак папяросы і выплюнуў яго на памост пад ногі Мікіту. Мікіту зрабілася няёмка. Ён пераступіў нагамі, зірнуў на выплунуты яму пад ногі кончык папяросы, потым зноў перавёў погляд на ротнага і моўчкі чакаў, што той скажа яшчэ. Ротны зірнуў на акно, потым лоўка пстрыкнуў пальцамі недакурак папяросы ў бок акна і недакурак упаў у гаршчок на вазон. Мікіта перавёў погляд на вазон і ветліва ўсміхнуўся ўбок ротнага на яго спрыт. Ад непатушанай папяросы павольна ўздымаўся белаваты дымок і абвалакваў лісты і галінкі вазона. Ротны загаварыў далей.

— Служыў ты сумленна, нічога за табой гэтакага ня было... Такія людзі з народу і патрэбны радзіме... Калі ты будзеш згодзен, дык я сыпішуся з адным знаёмым, ён начальнік сакрэтнай канцылярыі паліцыі

ў В. Падумай пра гэта, а пасля скажаш мне... Можаш ісьці...

— Я рад буду, ваша блародзьдзе... Дзякаваць век буду. Дома наша жыцьцё якое? Цёмнае, нямытае...

— Ну, дык я напішу...

— Рад старацца, ваша блародзьдзе.

Мікіта ўзяў пад казырок, павярнуўся спрытна на ўкола і выйшаў.

* * *

У чарговым сваім данясеньні ад 27-га ліпеня 190... году «Его Превосходительству Г. Директору Департамента Полиции», палкоўнік Усесьвяцкі, начальнік В... ахраннага аддзяленьня пісаў:

«Як я ўжо меў гонар паведаміць Вам, горад В. налічвае многа гэбрэйскага насельніцтва, майстравых і соцыялістых, ад чаго тут бываюць часта парушэньні парадку. Учора да памяшканьня Дваранскага Сабраньня падыйшоў узброены натоўп, які налічваў больш сотні рабочых. Мною былі прыняты зараз-жа належныя меры да арышту кіраўнікоў, але натоўп захаваў іх і калі паліцыя на чале з наглядчыкам пачала дабівацца выдачы галоўных злоўмысьнікаў, дык з натоўпу пачалі страляць у паліцыю. З чыноў паліцыі злаўмысьнікамі, пасьпеўшымі схавацца, паранены кулявымі ранами паставы гарадавы Аржэўскі ў нагу і акалотачны наглядчык Пятніцкі ў ляшку. Акрамя гэтага страляў у пісара штаба № палка

Усевіча з рэвольвэра загатоўшчык Абрам Гуранц, які затрыманы на месцы ўчынку.

Пасьля гэтага мною былі выкліканы салдаты з Н Драгунскага палка, якія хутка расьсеялі натоўп. У выніку паранена сямёра штацкіх. Па высьвятленьні ўсіх акалічнасьцяў мною, для спыненьня на будучы час такіх непарадкаў, ужыты наступныя мерапрыемствы: 1) зроблена распраджэньне аб арышце і адпраўленьні ў турму 12 вызначаных з натоўпу; 2) зроблена распраджэньне аб адпраўленьні ў турэмную больніцу параненых і акрамя гэтага ўжыты мерапрыемствы для раскрыцьця і зьліквідаваньня існуючае ў горадзе тайнай, праступнага характару, арганізацыі...»

У той час, калі палкоўнік Усесьвяцкі пісаў гэтае даясьленьне, яму казалі, што да яго хоча зайсьці нейкі яфрэйтар з асабовым лістом. Палкоўнік прыказаў пусьціць.

— Хай зойдзе.

Чыноўнік, які паведаміў аб яфрэйтары, выйшаў, а ў дзьверы ўвайшоў Мікіта. Ён па прывычцы спыніўся сярод пакою і ўзяў пад казырок. Пасьля падаў палкоўніку пакет.

— Даручэньне ад ротнага камандзіра, ваша выкаблародзьдзе!

Усесьвяцкі ўзяў ад яго пакет, разарваў конвэрт і пачаў чытаць. Мікіта ня кратаючыся з месца, стаяў і сачыў поглядам за палкоўнікам. Яго палохала раскош

убрання габінэту палкоўніка, баяўся, што прынёс сюды з ботамі: разі і запэцкае падлогу. Стаяў, як укопаны, каб не варухнуць нагою, каб не абсыпаць з ботаў на падлогу падсохшую ўжо грязь. Палкоўнік прачытаў ліст, глянуў на Мікіту і паказальным пальцам левай рукі паціснуў лёгенька на сталё белы гузічак. За плячыма ў Мікіты зараз-жа з'явіўся нейкі чыноўнік. Палкоўнік, не звяртаючы на яго ўвагі, загаварыў да Мікіты.

— Ты з роты Сонцава?.. Маладзец, маладзец! Працаваць будзеш у нас, мы цябе залічым сёння-ж... Потым звярнуўся да ўвайшоўшага.

— Зрабеце належнае распараджэньне ад майго імя. Палкоўнік схіліўся над паперамі. Мікіта ўзяў пад казырок, павярнуўся наўкола і пайшоў услед за чыноўнікам. У суседнім пакоі той выклікаў да сябе другога чыноўніка і, паказваючы на Мікіту, гаварыў:

— Начальнікам прапанована залічыць на службу. На першы час дайце дробныя заданьні па канцылярыі і прымацуйце яго да Зубковіча, як да больш на практыкаванага.

Новы знаёмы Мікіты павёў яго у канцылярыю, узяў Мікітавы дакуманты, нешта выпісваў з іх, заносіў у кніжку і аддаў Мікіту разам з яго дакумантамі яшчэ адзін новы. Да гэтага дакуманту запрапанаваў заўтра-ж прынесці дзьве фотографічныя карткі. Паказаў і столік, за якім Мікіту сядзець у канцылярыі. Тут-жа сядзелі яшчэ двое: у куце малады, курносы, з кучаравымі валасамі на галаве, памагаты і ў мундзіры, з блішчастымі медзянымі гузікамі, стараваты ўжо

начальнік канцелярыі. Мікіта атрымаў дакуманты, аглядзеў пакой канцелярыі і пайшоў у горад.

Раніцою на другі дзень з ім доўга гутарыў начальнік канцелярыі. Растлумачваў нутраны распарадак службы ў аддзяленьні і якімі павінны быць паводзіны ў горадзе, а потым даў Мікіце сінюю картонную папку з справай Міхаля Шклянкі мешчаніна з гораду Барысава і паказаў, што адтуль выпісаць. Мікіта гэтым пачаў сваю службу ў ахранным аддзяленьні. Ён уважліва перачытваў падкрэсленыя сінім алоўкам месцы на зжоўклых ужо старонках справы мешчаніна з Барысава і перапісваў іх на белую сьвежую паперу. Гэтым пачыналася новая справа мешчаніна Шклянкі і новае жыццё яфрэйтара Мікіты.

Праз гадзіну Мікіту выклікаў да сябе той самы чыноўнік, што прывёў яго ўчора ў канцелярыю і пазнаёміў з голеным маладым прыгожым мужчынам.

— Знаёмцеся. Табе, Зубковіч, даручаецца пазнаёміць яго з працай і прыцягнуць да выканання непасрэдных заданняў.

— Прыспасобіць, значна, трэба? Добра, добра, пастараемся! Калі пан яфрэйтар паслухмяны будзе, ды старацельны, дык прыспасобім хутка...

Ён зьмераў Мікіту вачыма, скрывіўся і зарагатаў.

— Чаму-ж гэта пан з яфрэйтараў ды ў жандары? Ці ня было надзей у афіцэры выйсьці? У нас, пан яфрэйтар, не лягчэй, чыноў не набярэш...

Гэта не спадабалася Мікіце. Тон новага знаёмага крыўдзіў яго. А той не змаўкаў.

— Можна прыспасобіць, любога можна. А я бачу, што ён кумекаць што ні што здолен. Зробім, адным словам, з яго чалавека.

— Ты дзе жыць будзеш?—звярнуўся ён да Мікіты.

— Пакуль у гасьціншніцы ў нумары.

— У нумары нашаму брату ня зусім зручна. Жыві са мною; пакой у мяне—во, хоць пецярэх сялі.

Мікіту крыху палохала гэтае запрашэнне Зубковіча, але прырэчыць ён не асьмеліўся, каб ня ўкрыўдзіць яго.

Жыў Зубковіч на акраіне гораду ля «старых могілак». Калі ішлі яны з Мікітам на кватэру, Зубковіч нібы зусім змяніўся, гаварыў ужо па-другому.

— Ну, вось і будзем жыць. Весеялей і мне будзе, лепей разам. А то я ўсё адзін, брат. Спадабаўся ты мне, праўду кажу. Ты з якіх месц?

— З-пад Менску.

— А я Менскі. Бацька крамку невялікую мае там. Падвучыў ён мяне грамаце і прыспасобіў, я яшчэ ў Менску служыў у ахранцы, а сам салам займаецца. Ты з мужыкоў?

— З мужыкоў.

— А многа гэтай самай зямлі дома?

— Так, трохі... На адзінаццаць душ чацьвярціна.

— Дык што, за хлеб пайшоў служыць?

— Мне хоць куды было пайсьці, а ротны сюды параў, напісаў ліст начальніку, рыкамандаваньне даў...

— Што-ж, добра. Будзем служыць...

Ішлі тротуарам. Зубковіч уперадзе крыху, Мікіта зьлева. Зубковіч павесялеў, ён знайшоў для сябе добрага слухача, новага, нявопытнага, які ўсё слухае, нічому не прэрэчыць, усяму дзівіцца. І Зубковіч даваў свайму вучню першую лекцыю.

— Яно так: паступіў—знацца служыцьмеш. Я ўжо шосты год служу, на многіх опэрацыях пабыў. Ого! Служба наша, брат ня лёгкая і хітрая вельмі... Былі і справы, уга! Спрыт трэба, перш усяго, і хітрасьць, галава, каб, робячы што, самому не папасьціся... Цяжка. У людзях такое пайшло, што ня любяць нас. Прыходзілася...

Хітрасьць трэба і каб бяз душы быў ты, калі на гэта ідзеш. У нашай службе бяз душы трэба. Ты з салдат, вымуштраваны, нагледзеўся, а як хто сьвежанькі прыходзіць, ды калі жаласьлівы ён, дык потым ночы ня сыпіць... Бяз душы трэба. Калі жаласьлівы ды шкадаваць чалавека будзеш, дык і ня зробіш нічога, а ў нас ні за гэта грошы плоцяць. Жаласьлівае сэрца—дзеўкам трэба, у нас яго не паважаюць. У нас трэба, каб ня верыць чалавеку. Бачыш чалавека, здаецца, што добры ён, а ты ня вер, ня вер...

І са мной гэта здаралася. Ходзіш па вуліцы і многа людзей на ёй. Усе яны ці старыя, ці малыя, добра пазіраюць на цябе, у кожнага з іх ці весялосьць у ваччу, калі добра чалавеку, ці злосьць, калі няўдача якая, і нічога ня ўбачыш ты, ці думае чалавек такое што недазволенае. А трэба бачыць, трэба прачытаць

гэта па ваччу ў яго. Прачытаць па ваччу ў чалавека, хто ён такі. Я ўжо, брат, навучыўся гэтаму... Ідзе чалавек па вуліцы, як і другія, ідзе, не сьпяшаецца, ні то што-б ціха і нібы нічога ў яго ад другіх людзей не схавана, а ты ўгадаць павінен, што ў яго. І я магу. Я адрозьню яго ад другіх. Я прачытаю. Адзін такі момант бывае. Ідзе ён і ўспомніць, што на нячыстую справу ідзе, недазволенае думае і, бывае, вокам, як міргне, ці бяз дай прычыны голаў у бок паверне так, зірне, я і ўгадаю, ды за ім як улягу, як улягу, дык глядзіш яно так і ёсьць, знайду тое-сёе. Потым сам думаеш і дзівішся, такое часам выкрыецца. Вось брат!

Мікіта ўважліва слухаў і ніводным словам не прарэчыў. Зубковіч зацікавіў яго. Толькі калі Зубковіч замоўк, дык Мікіта спытаў.

— І многа іх ловяць?

— Бывае! І ловяць і ссылаюць, і вешаюць, а яны ўсё ёсьць... Каб іх ня было,—сфілёзофстваваў той,—і, нас-бы ня было, ні да чаго-б мы тады...

* * *

Праз дванаццаць дзён у канцылярыю да Мікіты зайшоў Зубковіч і паклікаў яго з сабою. Абраны Зубковіч быў чыста, крыху па сьвяточнаму.

На вуліцы яны зайшлі ў харчэўню, і там, калі на стала зьявіліся дзьве бутэлькі з півам, Зубковіч сказаў:

— Зараз на вакзал паедзем, першая навука табе на практыцы.

Мікіта ўслухаўся.

— Прыяжджае сюды адна паненка з іхных. Чаго?—Невядома, але на прыкмеце яна ўжо даўно і нам даручана прасачыць. Можа ў цябе рука шчаслівая, тады-б здорава выйшла.

Выпілі піва, нанялі рамізніка і паехалі на вакзал. Дарогай Зубковіч выняў з партаманэт картку маладой дзяўчыны і падаў Мікіце.

— Гэта—яна.

Мікіта бачыў на картцы дзяўчыну ў шапачцы, паліто, нечым заклапочаную. Пазірала яна кудысьці ў бок. Мікіта дагадаўся, што сфотографавалі дзяўчыну без яе згоды.

— Яна? Чаго-ж такая?.. Маладая...

— У іх бываюць такія, усё больш маладыя. Часамі добрыя...

— З якіх яна?

— Дачка аднаго тутэйшага доктара ці вучонага нейкага.

Картку Зубковіч зноў схаваў у партаманэт. На пэрон, куды зайшлі Зубковіч з Мікітам, людзей было яшчэ мала. Мікіце зрабілася няёмка. Яму чамусьці здалося, што ўсе на пэроне падазрона ўглядаюцца ў яго і Зубковіча і ўгадваюць хто яны такія, чаго прышлі. Мікіта нэрваваўся ад гэтага, ня ведаў як трымаць сябе. Ён хадзіў услед за Зубковічам па пэрон, зьбіваўся з нагі, ня ведаў аб чым гутарыць. А на пэрон, тымчасам, заходзілі ўсё новыя людзі і Мікіце ўсё здавалася, што кожны з іх таксама перш усяго аглядае

яго і Зубковіча. З'явілася жаданьне ўцячы адсюль, схаватца.

Калі недалёка паказаўся падыходзячы цягнік і людзі кінуліся да пляцформ, Зубковіч крануў за рукаў Мікіту і павёў услед за натоўпам.

— Яна мусіць будзе праходзіць тут, пэўна спаткае хто-кольвеч яе, а мы паглядзім, ды потым...

Цягнік апошні раз бразгнуў буфэрамі і спыніўся. З усіх вагонаў пайшлі: мужчыны ў чорных новых пальто з чамаданами, портфэлямі, дзеці, сяляне ў лапцях, армяках; майстравыя з інструментамі, жанчыны парознаму апранутыя, з дзяццямі, клункамі, чамаданчыкамі. Іх сустракалі людзі з пэрону і ўсе мяшаліся ў кучу. Мікіта ўжо думаў, што яны ніяк ня змогуць у такой грамадзе людзей спазнаць ня разу нябачаную жанчыну. У гэты момант Зубковіч ціхенька крануў яго за локаць і шапнуў.

— Вунь! З пятага вагону ідзе. І яшчэ адна... Іх сустракае нейкі хлапец... Незнаёмы... Бач... Каб вочы адвесьці...

І Мікіта пазнаў адразу малады прыгожы дзявочы твар, бачаны на картцы. Вось яны прайшлі зусім блізка да Мікіты. Ён счуў пах духоў, крануўся ісьці ўслед. Але Зубковіч прытрымаў.

Калі-ж тыя ўтраіх селі ў каламашку і крануліся ехаць, Зубковіч махнуў свайму рамізьніку і, як селі, прыказаў ехаць услед за каламашкай. У яго быў радасны ўзьняты настрой ад першай удачы і ён разгаварыўся.

— Птушка гэтая—вопытная, брат, відаць. Бач, нават віду не паказвае, што ведае і думае пра нас, а я ўпэўнены, што яна ведае. Яно часта так. Нібы адзін другога ловім. Ведаем, што пазналі друг дружку і хаваемся. Хітрасьць, брат, трэба. Гэная—спрактыкаваная. Другі з іх, як прыедзе, дык яго, ня шукай, а знойдзеш, сам сябе выкажа паводзінамі, а гэная бач як...

Ён не дакончыў. Пярэдня каламашка спачатку ехала ўсё шпарчэй, і іхны рамізьнік таксама паганяў каня, каб не застацца ззаду. Потым каламашка нечакана сыцішыла язду і Мікіта пачуў уперадзе, зусім блізка, вясёлы рогат.

Іхны рамізьнік, відаць, наўмысьне, то паганяў каня рысьсю, то сыцішаў да зусім павольнага кроку і Зубковіч прымушаны быў сачыць за гэтым і раз за разам хапаць за плячо свайго рамізьніка, каб той то паганяў каня шпарчэй, то сваячасова сыцішаў яго. Зубковіч зразумеў, што з ім дражняцца, злаваў ад гэтага, але пакінуць гэтай гульні не хацеў.

— Дражняцца, чэрці, няўмысьне,—мармытаў ён сам сабе. Ад гэтага зрабілася нядобра і Мікіце. Яго спалохала, што дзяўчына з пярэдняй каламашкі ведае, што яны шпегі.

Тым часам пярэдня каламашка павярнула ўлева ў завулак і адна з дзяўчын павярнулася галавой назад і памахала ім хустачкай. Зубковіч плюнуў і вылаяўся.

— Як гончыя за ваўкамі, а ваўкі і не палохаюцца.

Ён сказаў рамізьніку ехаць проста вуліцай, але за рогам адразу спыніў яго, заплаціў і адпусціў.

Мікіта стаяў ля магазыну і дзівіўся на выстаўленыя ў магазыне за акном рэчы. Зубковіч пайшоў у завулак. Праз пяць хвілін ён зьвярнуўся і павёў Мікіту вуліцай назад. Калі праходзілі каля завулку, ён паказаў рукой на нізенькі драўляны домік у завулку.

— Вось у тым з белымі акяніцамі. Яны ўсе там... Пабачым, хто каго цяпер перахітрыць! Ты дадому ідзі, ня трэба, каб яны сёньня цябе тут бачылі. Пасьля будзеш весьці іхную ўсю справу, а сёньня я пасачу.

Цяпер ужо Мікіту брала зацікаўленасьць. У яго нават зьявілася трывога, што Зубковіч наўмысьне хоча адаслаць яго дадому, а сам тут застаецца, зьявілася нават трывога, што Зубковіч адзін хоча зарабіць на гэтай справе. У ім ужо зусім аформляўся народжань шпег і шпег пачынаў перамагаць чалавека. На кватэру Мікіта пагэтаму пайшоў неахвотна.

Доўга ў хаце сядзеў ля акна, пазіраў на вуліцу. Там насупроць вакна, каля плоту забаўляліся дзеці. Самае меншае сядзела ў пяску, набірала ручкамі пясок і насыпала яго сабе ў прыпол. Старэйшыя стаялі побач і адзін аб нечым настойліва ўпрашваў дзяўчынку. Яна хавала ручку, сьціснутую ў кулачок, за сьпіну і адмоўна ківала галоўкай. Тады хлопчык адышоў ад яе, стаў насупроць маленькага, разьвярнуў пальцамі нагі пясок, набраў пяску нагой і сыпануў яго ў прыпол маленькаму. Той рымзануў, замахаў ручкамі. Але хлопчык не пакінуў яго, набраў яшчэ раз пяску і з усёй сілай ужо сыпануў яго на маленькага. Пясок папаў за каўнер, у твар, запарушыў вочы. Маленькі

моцна заплакаў. Па шчакох цяклі сьлёзы, ён кулач-
камі, замурзанымі ў пясок, цёр вочкі. Пясок, размо-
чаны сьлязьмі, цёк па шчоках мутнымі струменькамі.
Дзяўчынка падышла да малога, падняла яго з зямлі
і злосна глянула ў бок хлопчыка. А той адварнуўся,
ён ішоў у двор, скрывіў твар, паказаў язык дзяўчы-
цы. Мікіта ня стрымаўся і зарагатаў. Ён успомніў
жонку, трохгадовага сына і чамусьці ўспомніў яе, ма-
ладую таемную незнаёмку. У сэрцы шавяльнулася
сумненьне.

«А ці добра, што на такую службу пайшоў? У мя-
не-ж сын...»

Ён адышоў ад вакна і пачаў пісаць жонцы ліст.
Хацелася напісаць і ёй і сыну добрыя, ласкавыя сло-
вы, многа такіх слоў. Гэта быў яго першы ліст ад-
сюль. Пачаў пісаць. І калі трэ' было напісаць жонцы,
дзе ён служыць, доўга думаў, пачаў нэрвавацца і на-
пісаў:

«...Служу ў канцэлярыі пісарам»...

«Няхай так. Усё-ж роўна нельга праўды пісаць».
А калі падумаў гэта, пачаў разважаць з самім сабой.
«Нядзіва, што Зубковіч лаецца. Чаму-ж, сапраўды,
нават радні, нават жонцы сваёй нельга напісаць пра
гэтую службу? Чаму мы так баімся людзей?»

Зьнікла роўнавага, набытая за гэты час на службе.
Ён ня скончыў пісаць ліста, адклаў яго ў столік і лёг
на ложак. Задрамаў. Пачаў забывацца. Надыходзячы
вечар поўніў пакой цёмна-шэрымі змрокамі і цішы-
нёй. З вуліцы даносіліся: лёгкі трукат колаў і нейчы
говар. Хтосьці крыкнуў на дварэ і змоўк. Бзымкала,

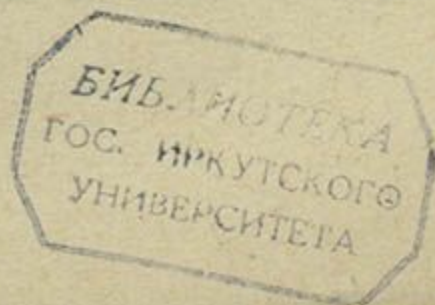
б'ючыся аб шыбу аконную, тоўстая муха. Мікіта не варушыўся. Расплюскаў вочы і падоўгу пазіраў у столь. Змрокі гусьцелі ў пакоі, яны наліваліся ў пакой з вуліцы праз вокны, праз усе шчыліны, поўнілі яго, рабіліся цяжэй і з-пад столі апускаліся на ложак, на Мікіту і сплюскалі яму вочы. А скрозь змрокі ён бачыў свайго сына і незнаёмку. Зусім драмаў, калі ў пакой увайшоў стомлены Зубковіч і вылаяўся. Мікіта расплюшчыў вочы.

— Што я, сабака, каб людзей ганяць? І хоць-бы карысьць якая ад гэтага, а то самі ня ведаюць за кім пасылаюць саныць. Рэво-лю-цыя-нэраў знайшлі!.. Можа проста да жаніха дзеўка прыехала, а яны—сачы!..

— А што такое здарылася?

Зубковіч не адказаў. А было ўсё так.

Як толькі Мікіта пашоў на кватэру, Зубковіч завярнуў у бліжэйшую піўную. Папрасіў бутэльку піва, выпіў і праз гадзіну з чвэрткай прайшоў завулкам аж у другі канец. Калі павярнуўся ісьці назад, з двара, за якім ён наглядаў, выйшла чацьвёра чалавек. Зубковіч пайшоў услед. Праз квартал яны селі ў трамвайны вагон. Зубковіч паехаў за імі на рамізьніку. Потым за імі пайшоў у гарадзкі сад. Яны ішлі разам, аб нечым гаманілі і гульліва сьмяяліся. Сярод іх быў той-жа хлапец, які спаткаў прыехаўшых на вакзале і яшчэ адна новая дзяўчына. Зубковіча брала злосьць. Ён гэтак-жа павольна і гэтак-жа доўга хадзіў па сумежнай дарожцы ў садзе і сачыў за імі. Калі яны зьвярнулі ў новую дарожку, Зубковіч пасьпяшаў за

імі. Пры сустрэчах сьпяшаўся прайсьці нязьмечаным, каб не пазналі, туляўся за людзей. Хутка яму такая гульня надакучыла. Ён сеў на лаўку і сачыў адтуль. Прайшло 10 хвілін. Тыя, за кім сачыў Зубковіч, зьніклі з воч. Ён усхапіўся і сьпяшаючыся пайшоў у натоўп. І акурат, калі ён сьпяшаючы, менш усяго спадзяваўся спаткаць іх, яны апынуліся перад ім і дружна, весела чагось зарагаталі, нібы нарошна, яму ў твар. Ён адступіўся ў бок, папрасіў прабачэньня і даў дарогу. Хацеў пайсьці дамоў, але мэханічна павярнуўся і пайшоў за імі. Так прахадзіў яшчэ паўгадзіны.

Потым Зубковіч стаяў на рагу ля харчэўні, пакуль яны пілі каву, а за гэтым зноў ішоў за імі аж на акраіну гораду, дзе жыў хлапец. Толькі пасля гэтага ён пайшоў дадому.

Мікіта ўзьняўся і сеў на ложку. Зубковіч стаяў пасярдзіне пакою.

— Ну, і нічога... Гулялі ў садзе. І па-мойму глупства ўсё гэта можа быць...

Аднак, кажучы гэта Зубковіч і сам сабе ня верыў. Ён быў упэўнен, што сочыць нядарма, але ніводнай прычэпкі пакуль-што ня меў. Гэта да крыўды дражніла. Ён разумеў, што гэтая опэрацыя надоўга, мо' нават на месяц, што прыехаўшая зробіць усё, каб за спакоіць паліцыю, а потым у адзін з днёў зробіць усё і зьнікне. Трэба цярплівасьць, а гэтага ў Зубковіча і не хапала.

— Дык мо' і сачыць ня варта?—спытаў Мікіта.

— Сачыць варта. Загадана. Але на такой справе кукіш заробіш. Табе, як пачынаючаму, гэта добрая

справа, ні цяжкая і ня важна, чым яна скончыцца, а я не магу такой опэрацыі весці... Сачыць трэба. Ты, брат, толькі глядзі, каб ня выкрылі цябе, не пападайся на вочы ім. На паперы пісарскія плюнь. Ад іх карысьці—што з казла малака... Трэба, калі ўжо прадаў душу, дуць далей. Часам тады і на буйнага з іхных пападзеш. У іх, брат, бываюць вельмі важныя. Бывае год ловяць у сталіцы і нічога, выкручваецца, а тут прыедзе і з першых-жа дзён улопаецца. Так... Здараецца...

Зубковіч адышоў да акна і спыніўся там. Пазіраў на вуліцу, на асьветленыя вокны дому насупроць.

* * *

А сёмай гадзіне ўвечары Мікіта прайшоўся першы раз у завулку з выглядам самага звычайнага чалавека, якому ні да чаго на сьвеце ў гэты час справы ня было. Ён заклаў за сьпіной рукі, трымаў у руках упоперак сьпіны свой кіёк і, паціху ступаючы на шырокія каменныя пліты тротуару, ішоў у другі канец завулку, цёмны, далей ад вуліцы. Павольна перастаўляў ногі, абутыя ў да бліскучасьці наваксаваныя боты, сумысьля наступаў на ўпаўшыя з бярэзін на тротуар лісты і ня спускаў вачэй з добра знаёмай ужо брамы. Калі ён міне гэную браму, тады будзе пільна слухаць ззаду за сабой і час ад часу азірацца назад.

Ужо многа дзён, як ён сочыць за Ёдай.

Пра тое, што Ёда Чарняк прыехала ў В., ведалі толькі сем чалавек: яе родныя і трое сяброў, ды

ведала ахранка, якая між іншым ня ведала мэты, для якой Чарняк прыехала. Два тыдні Чарняк жыла ў горадзе як звычайная шляхетная паненка з гэтага гораду. А потым горача ўзялася за справу. Трэба было арганізаваць кватэру-экспедыцыю з-за мяжы соцыял-дэмакратычнай літаратуры і прыняць першую партыю гэнае літаратуры.

За гэты раз Мікіта многа раз прагульваўся ў завулку, дзе жыла Чарняк. Адзін раз ён правёў яе аж да гарадзкой лазьні: яна несла ў клунку бялізну, а Мікіта думаў, што яна нясе нешта недазволенае. Другі раз, раніцою, правёў яе на рынак. Колькі раз праводзіў да тэатру, да знаёмых і, здаралася, як праводзіў да знаёмых, падоўгу хадзіў ля кватэры, у якую заходзіла Чарняк, падглядаў у вокны, каб заўважыць, што робяць там. Вынікі гэнае працы Мікіты былі да гэтага часу самыя адмоўныя. Ад гэтага нарадзілася ў Мікіты сумненьне, а ці не дарэмна ён сочыць? І чым больш праходзіла часу, тым меншай рабілася надзея на ўдачу. А ў часы, калі Мікіта быў адзін і ўспамінаў жонку, сына, у яго зьяўлялася незразумелае для самога жаданьне, каб незнаёмая абавязкова была соцыялісткай, каб ёй абавязкова ўдалося зрабіць што-кольвеч і, галоўнае, каб яна хутчэй паехала з гораду. У гэты час ён шкадаваў незнаёмую. Гэта ў ім абуджаўся чалавек.

Аб соцыялістых у Мікіты было ўяўленьне, як аб людзях, якія ўсяго, і бацькаўшчыны і веры адракаліся і плятуць вакол царскай Расіі нябачаную сетку замаўленьняў, каб прадаць яе, Расію, ворагам, немцам.

І яшчэ ўяўляў ён раней, што ўсе соцыялістыя нейкія нязвычайныя, страшныя людзі. А тут маладая, прыгожая і такая ласкавая выглядам, дзяўчына. Які-ж яна вораг?—думаў у такі час Мікіта.—А калі вораг, дык чаму тады проста ня ўзяць яе і пасадзіць? На-вошта сачыць вось так, тулячыся пазавугольлю, на-вошта ганяцца за чалавекам, як на аблаве? Ці ня грэх гэта? І пры гэтым успамінаў крыўдныя насмешкі Зубковіча.

Мікіта кожны раз вечарамі апавядаў Зубковічу пра ўсё, што выведаў, а Зубковіч слухае, потым часам і пачне насмехацца:

— Пасачы, пасачы, можа і зьмеціш, як барынька да ветру ходзіць...

Мікіта і зараз успамінае гэныя насмешкі Зубковіча. Яму крыўдна. Крыўдна і ад другога. У апошнім лісьце жонка ўпрашвала кінучь пісарства і прыехаць на зямлю. «Я цёмная, няпісьменная,—пісала жонка,—адна тут, а ты ў горадзе жывучы яшчэ кінеш мяне, з пісарыхай якой сойдзешся...»

Мікіта ўспамінаў гэтыя жончыны словы і думаў:

Пісар я. Каб ты ведала, які я пісар... Я людзей баюся, а яна—з пісарыхай сойдзешся... Дурная... Каб напісаць ёй...»

Усё гэта мучыла Мікіту. У гэты час у яго псыхіцы, ва ўсім ім ішла барацьба паміж чалавекам, Мікітам селянінам, і афармляючымся шпегам, агентам ахранкі.

Другі раз ужо вяртаўся Мікіта з цёмнага канца завулку. Ішоў ён паціху, зусім нячутнымі крокамі і

як толькі падыходзіў да знаёмай брамы, з-за яе ўлавіў толькі некалькі слоў:

— ...Не наскочаць. Я не дала ніводнае прычапкі...

Гаварыў жаночы голас. І за гэтым пад самым носам у Мікіты з брамы выйшаў малады мужчына, зьдзіўлена зірнуў на Мікіту і шпаркім крокам пайшоў у процілеглы Мікіту бок. Мікіта пайшоў у ранейшым напрамку. Але ён здагадаўся, што жанчына, якая гутарыла з гэтым мужчынам, была той незнаёмай, за якой ён сочыць, што яна гаварыла аб паліцыі. Ён пачынаў разумець, што цяпер ён знайшоў адзін з кончыкаў нейкае патаемнае справы, што з гэтым у яго руках цяпер знаходзіцца і лёс гэтых людзей і калі толькі ня выпусьціць з рук канцы, дык можна, пэўна, выкрыць усю справу, мо' якую страшэнную замову супроць дзяржавы...

Мікіту ахапіла радаснае хваляваньне. Ён можа выкрыць замову, можа папярэдзіць вельмі вялікае злачынства і тады... узнагарода грашыма, а калі вельмі важнае што, дык і павышэньне чынам. Гэтыя думкі цалкам аўладалі Мікітай. Пэрспэктыва вабіла, радасна хвалявала. І адразу згінулі ўсякія сумненьні, а на месца жаласьці да незнаёмай, якая часам зьяўлялася, прышло ўпартае жаданьне выкрыць яе дзейнасьць ва што-б то ні стала, бо зараз з яе імем і дзейнасьцю была звязана яго будучыня; упусьціць з сваіх рук незнаёмую цяпер,—значыла ўпусьціць самому з рук грашовую ўзнагароду, можа і чын, а ў гэтым цяпер Мікіта бачыў усю будучыню. У канцы завулку Мікіта звярнуў у вуліцу і пайшоў у напрамку да дому.

Больш у завулак ён не пайшоў, па-першае, таму, што баяўся спаткацца яшчэ раз з мужчынам, з якім спаткаўся ля брамы, ён ведаў, што той мужчына захаце зьвярнуцца і пасачыць за ім, а па-другое, таму, што галоўнае ён ужо ведаў.

Горад у гэты час быў асабліва ажыўлены. Па тротуарах услед і насупроць Мікіты ішлі людзі. Яны ў гэты час адпачываюць, пэўна кожны з іх думае пра сваё жыццё, пра сваю будучыню. Так ва ўсякім выпадку думаў пра іх Мікіта. Ён сумысьля не сьпяшаўся ісьці, было прыемна думаць аб будучыне. І Мікіта ўяўляе... Ноч. Дом незнаёмай. Мікіта пазірае праз акно ў яе пакой, а там некалькі чалавек і кнігі, кнігі... Мікіта ведае, што соцыялістыя заўжды маюць справу з забароненымі царскімі законамі кнігамі... Праз акно добра відаць усё, што робяць у пакоі... Мікіта напружвае мозг і думае: што маглі-б рабіць соцыялістыя з кнігамі? Ну, вядома, яны чытаюць забароненыя кніжкі і хаваюць іх,—парашае Мікіта. Але за гэтым зьяўляецца другая думка: калі толькі кнігі, дык гэта невялікая справа і ўзнагарода малая будзе. Яны павінны рабіць нешта іншае. Але Мікіта доўга ня можа прыдумаць, што могуць рабіць яшчэ соцыялістыя?.. Ага, яны яшчэ хаваюць бомбы—парашае ён.—Вось ён бачыць, як яны робяць бомбы і хаваюць іх... у кішэні. Гэта вельмі важна, гэта нават страшна і Мікіту нават страх бярэ, што калі будуць бомбы, а ён будзе адзін, дык соцыялістыя могуць яго забіць. Гэта ня добра, гэта страшна, а ён павінен быць адзін, бяз нікога, каб і ўзнагароды ні з кім не падзяляць. Гэта не зда-

вальняе. Трэба нешта яшчэ іншае. Бомбы, але нешта іншае, каб не маглі забіць яго: Мікіта думае яшчэ. Ага, вось так... Ён падслухаў, як соцыялісты ўмаўляюцца забіць генэрал-губарнатара. (Аб такіх забойствах Мікіта калісьці чытаў у аднэй з кніжак, гэта было яшчэ ў вёсцы...) Мікіта сочыць за імі. У нядзелю, калі губарнатар паехаў слухаць імшу, соцыялісты таксама з'явіліся да царквы і чакаюць. Мікіта бачыць, як яны шэпчуцца паміж сабой, ён ня спускае з іх вачэй. Каля царквы многа людзей. Выходзіць губарнатар, і соцыялісты мерыцца, каб кінуць у губарнатара бомбу, але Мікіта бачыць гэта і сваячасова хапае соцыялістага за рукі і крычыць...

Мікіта настолькі выразна ўяўляе ўсё гэта сабе, што яму натоўп на тротуары пачынае здавацца натоўпам ля царквы і ён мерыцца крычаць. Потым, апамятаўшыся, зноў працягвае разважаньні сам з сабою... На крык азіраюцца людзі, пазірае, спыніўшыся, губарнатар, а ён трымае соцыялістага за рукі і растлумачвае ў чым справа. Соцыялістага бяруць і хутка з рук і з кішэнь яго вынімаюць бомбы. Па паказаньні Мікіты затрымліваюць і яшчэ двух. Тады генэрал-губарнатар падыходзіць да Мікіты, абыймае яго, цалуе тры разы, дзякуе за ратунак жыцця і вешае на грудзі Мікіце нейкі ордэн і... і тут-жа апавяшчае аб павышэньні Мікіты ў чыне. Наўкола людзі. Яны пазіраюць на губарнатара і Мікіту і таксама дзякуюць Мікіту, хваляць... Мікіта, азіраючыся на людзей, становіцца ў фронт перад губарнатарам і бярэ пад казырок...

Захоплены зусім выабражэньнем Мікіта мэханічна спыніўся на хвілю і паднёс руку да казырка. А ў гэты момант мужчына ў капялюшы і паліто, які ішоў насустрач Мікіце ня зьмеціў яго і не пасьпеўшы спыніцца стукнуўся ў грудзі Мікітавы, балюча ўразіў мазоль на левай яго назе. Мікіта, зьмеціўшы перад вачыма капялюш, хацеў хутчэй саступіць з дарогі, папрасіць прабачэньня, але аступіўся правай нагой у канаву ля тротуару і ўпаў на тэлеграфны слуп. Чалавек у капялюшы пайшоў далей. Мікіта ўзьняўся, памацаў галаву і, вылаяўшыся, пайшоў праз брук на другі бок вуліцы. Нехта зарагатаў услед яму.

Рогат абразіў. Мікіта шпаркім крокам пайшоў дадому, пахвілінна мацаючы рукою галаву. У пакой увайшоў злосным. Балела галава. Перад гэтым ён, выпіраючы на ганку боты, успомніў Зубковіча, і не раздумваючы парашыў, што сёньня аб бачаным Зубковічу праўды ня скажа.

Зубковіч п'яны ляжаў на ложку. Ён спаткаў Мікіту лаянкай.

— Нюхаеш усё, сабака? Сочыш? Сачы, сачы!.. Можа барынька пашкадуе цябе і плюне ў морду тваю паганую... Каб дала барынька цалковы, дык ты-б ручку ёй цалаваў, на каленках-бы перад ёю поўзаў, але яна цалковага ня дасьць, яна плюне табе ў морду... А ты падзякуй, падстаў ёй сваю морду паскудную, гэта гонар для цябе будзе... Падстаў...

Мікіта змаўчаў. Ён хуценька разуўся, патушыў лямпу і лёг у ложак. Крыху аканфужаны Зубковічам

і злосны ад здарэння на вуліцы, аб якім прыпамінаў
боль на галаве, Мікіта хутка заснуў.

А ў сьне бачыў зноў соцыялістых і губарнатара.
Ноччу позна прачнуўся ўстрыжаны. Нехта хадзіў
па пакоі. Чутны былі поступы босых ног, потым па-
чуўся гарачы шэпт, нібы чалавек аб нечым кагось
упрашваў. Мікіта стаіў дыханьне і глянуў на пакой.
У пакоі густая цемра. Чуць-чуць можна змеціць
крыху сьвятлейшыя плямы вокан. І насупроць акна
недалёка ад ложку згінаецца і разгінаецца над памо-
стам вялізная постаць чалавека, які стаіць на кален-
ках. Постаць нізка, да самага памосту згінаецца ў бок
да кута, дзе над сталом вобраз Ільлі прарока, узды-
маецца зноў, шырока ўзмахвае ў паветры рукой—
хрысьціцца, зноў згінаецца і ціха, гарача, неразбор-
ліва шэпча словы малітвы.

Мікіта пазірае на чалавека на памосьце, ведае, што
гэта Зубковіч і аднак ня можа паварухнуцца, ля-
жыць як прыкаваны страхам да ложку. Па цэле бега-
юць казытлівыя мурашкі.

Зубковіч тым часам узняўся з кален, на цыпач-
ках падышоў да ложка і ціхенька лёг. Ложак рыпнуў.
Ён ад гэтага стаіўся і слухае, ці не прасьнецца
Мікіта. Мікіта маўчыць і таксама стаіўшыся слухае.
Але яму страшна ад начных паводзін Зубковіча, ён
ня можа заснуць і праз колькі хвілін пытае.

— Ты чаго гэта, брат, а?..

Зубковіч яшчэ больш стаіўся, памаўчаў хвіліну, але
яму таксама цяжка маўчаць і ён шэпча.

— Маліўся я... Дурное наша жыцьцё, я гэта табе толькі кажу, чуеш, каб нікому болей. Мы цару павінны служыць і служам, нас павінны за гэта паважаць людзі, а нас баяцца, намі пагарджаюць, нас за сабак лічаць... Я ня першы год служу, я многа іхнага брата бачыў. Усе яны такія кволя на выгляд, іх нямнога, а мы іх баімся... У іх розныя ёсьць, і жыды, і праваслаўныя, і каталікі; і з простага народу, і з паноў... Калі праўда ў нас, дык чаго мы баімся? Калі ворагі яны, дык чаго мы ад іх хаваемся? А? Я, брат, над гэтым думаў...

Зубковіч на руках узняўся на ложку, выцягнуўся ў бок Мікіты і ціха сыпяшачыся шэпча гэтыя словы. У Мікіты зьяўляецца жаданьне прызнацца, што і ў яго зьяўляліся часам такія-ж думкі, але ён успамінае незнаёмую і замест гэтага ні з таго, ні з сяго пытае:

— Дык чаго-ж ты служыш, калі цяжка?

— А куды-ж мне,—адказаў Зубковіч,—мне некуды болей, прывык я да гэтага хлеба.

Памаўчаў крыху, чакаў слоў Мікіты, і, не дачакаўшыся, зноў зашаптаў.

— Служба ў нас сабачая... Сочым мы, паліцыя сотнямі іх арыштоўвае і ня толькі ў нашым горадзе, а скрозь, па ўсёй Расіі, а яны ўсё ёсьць і ёсьць... Хочам мы іх па аднаму пералавіць ды ў катаргу пасылаць, а нічога ня выходзіць, бо ня так трэба...—Ён зашаптаў яшчэ цішэй.—Трэба-б сабраць усіх, хто за цара, за веру, увесь народ, ды адразу з імі і кончыць... Крыві-б было многа, але затое, кончылі-б з імі, у раз.

А то аднаго ловім мы, а іх дзесяць на волі гуляюць і робяць сваё і новых гатуюць...

Ён стаў на каленкі на ложку і выцягнуўшы яшчэ болей голаў у бок да Мікіты яшчэ цішэй зашаптаў.

— Калі ня зробіць так, як я кажу, дык на дрэнна будзе. Сёння мы ловім іх, мы за іх мацней, а калі будзе так, дык да таго дойдзе, што яны верх возьмуць, ды нас ссылаць у катаргу будуць... Вось... Я з адным купцом гаварыў, ён ведае гэную мэханіку ўсю. У іх такія ёсьць, што яго вешаюць, а ён крычыць: Не перавешаеце ўсіх, блізкі і ваш канец. На шыі вяроўка ў яго, а ён рады, нібы ведае, што яго час прыйдзе... І прыйдзе, калі так будзем з імі... І страх ад усяго гэтага. Бачыў я, як аднаго вешалі, маладога, як дзяўчына, і тонкі такі... Таксама крычаў... Як вялі яго дык я забег ды ў вочы зірнуў, хацелася мне тады ўбачыць, што ў ваччу чалавека перад сьмерцю. А ў ваччу ў яго было нешта страшнае, бліскучыя вочы такія, гараць... Напалохаўся я... Ён часта мне сьніцца. І сёння сьніўся. Вось я і малюся...

Ад шэптаў і слоў Зубковіча на Мікіту находзіў страх. Але ў яго сэрцы было ўжо нешта, што паўставала супроць страху і перамагала яго, гэта была надзея на ўзнагароду і павышэньне ў чыне, калі ўдасца выкрыць незнаёмую з яе злоўмыснымі плямамі. А з гэтым спляталася ўяўленьне аб далёкай, вабячай будучыне, якая перамешаная са страхам соладка казытала нэрвы. Мікіта думаў ужо пра тое, як ён, атрымаўшы ўзнагароду і большы чын, купіць болей зямлі, альбо пераедзе зусім у горад і перавязе жонку. З гэ-

тымі думкамі Мікіта заснуў. А Зубковіч яшчэ колькі хвілін нешта мармытаў у бок Мікітавага ложка, потым скурчыўся пад коўдрай і заснуў.

* * *

Дванаццатага сьнежня Мікіта атрымаў ўзнагароду. Яго выслугу аплацілі добра, і ён быў здаволены. Зусім яшчэ нядаўна, калі Мікіта ў перадапошні раз зайшоў да начальніка з дакладам, ён многа чырванеў, блытаў словы, а начальнік стукаў кулакамі па стала і лаяўся. Пасьля дакладу начальнік выйшаў усьлед за Мікітам у канцылярыю і, зьвярнуўшыся да начальніка канцылярыі, кінуў:

— Гэтаму павялічыць заданьні па канцылярыі.

А потым... Так доўгачаканае шчасьце.

Быў халодны вечар. Мяцеліца засыпала сьнегам вуліцы. У мяцельным гушчары ня відаць ліхтароў з іх сьвятлом, чуць-чуць мігаюць яны. На вуліцы рэдка спаткаеш чалавека і кожны сьпяшаецца, падбежкам ідзе, схаваўшыся ў цёплае паліто. Мяцеліца па вуліцах гарадзкіх імчыцца ў шалёным скоку і драбнюсенькім густым сьнегам сыпле Мікіце ў твар, за каўнер, прабіраецца холадам аж да грудзей, засыпае сьцежку пад нагамі. А ў завулку мяцеліца яшчэ страшней. У завулку ніводнай жывой душы, сьнег паабсыпаў дрэвы, платы, частаколы, хаты і яны стаяць з белымі плямамі і прыпамінаюць Мікіту лес. Каб ня рэдкае сьвятло, што прабіваецца з акон хаты праз мяцельную завею на вуліцы, ён-бы зусім адчуваў сябе, як у лесе і баяўся-б болей чымся цяпер. А страшнавата

Мікіце таму, што ў завулку вецер водзіць карагоды сьнегавыя і застраючы ў частаколах і брамах сьпявае жалобныя мэлёды. Над горадам павісла густая цемра і густымі ахапкамi сьнегу спускаецца на зямлю.

Колькі хвілін назад да дому, ужо вельмі добра знаёмага Мікіту, пад'ехаў рамізьнік. З санак зьлез з чамаданаў мужчына ў паліто і капялюшы і накіраваўся ў двор. Хурманка ад'ехала. А ўслед, як зьнік рамізьнік, з-за дрэва ў суседнім дварэ вышаў другі мужчына і накіраваўся таксама ў двор сьледам за тым, які прыехаў з рамізьнікам. У дварэ кусты бэзавыя ад брамы аж да дзьвярэй, а за імі побач яблыні, грушы. Мікіта спыніўся ля брамы і прыслухаўся. У дварэ ніводнага гуку, акрамя посьвістаў мяцеліцы, ды бразганьня абледзянелага гальля на дрэвах. Тады ён падыхоў пад ганак, крануў дзьверы і прыслухаўся. Дзьверы былі замкнёны і за імі ніводнага гуку. Мікіта, паціху пераступаючы ў сьнягу, каб яго ня чулі, пайшоў ля сьцяны да акна, дзе кватэра незнаёмай. Гэта быў вялікі вуглавый пакой з трыма вокнамі. Мікіта зайшоў за вугал, і стаў ля акна. Адно завешана, і залеплена мяцеліцай, цераз яго нічога ня відаць. Ён паціху шчышчае сьнег з аднае шыбы і ўглядаецца. За фіраначкай, якой завешана акно, відаць мітусяцца постаці двух чалавек, нешта робяць ля стала і крыху чутны прыглушаныя галасы. Тады Мікіта шукае акна з фортачкай. Яно ў сьцяне ад вуліцы. Мікіта варочаецца назад і, прыслухаўшыся ці ня чутна каго за дзьвярыма ў сенцах, падыхоў да акна з фортачкай, прымайстраваўся, каб улавіць галасы з пакою і слу-

хае. Праз шчыліны ў фортачцы з пакою выходзіць цёплае паветра і праз гэтыя шчыліны даносяцца прыглушаныя, але выразныя словы. Мікіта чуе, як гаворыць жаночы голас.

— Абы адсюль, а потым могуць злавіць частку, але ня ўсё. А я, прызнаюся, вельмі непакоілася ў апошнія дні, баялася паліцыі...

Ёй адказваў мужчына.

— Ты вельмі шчаслівая, відаць...

І пасля абое зарагаталі.

Мікіта адышоў крыху ад дому і ўзьлез на яблыню. А адтуль зверху праз акно, якое напалову завешана фіраначкай добра відаць стол і мужчына. Жанчына за сьцяною. Відаць, як мужчына ўкладвае ў чамадан нейкія паперы. На крэсьле стаіць яшчэ адзін чамадан.

Пазірае Мікіта ў пакой на мужчыну, разумее, што трэба неадкладна дзейнічаць і баіцца, каб ня зьніклі куды гэтыя чамаданы. Пачаў хвалявацца. Моцна забілася сэрца. Ён успомніў так часта трывожыўшыя яго думы-мары аб будучыні. Трывога за тое, што людзі ў пакоі напакуюць чамаданы і зьнікнуць, усё больш нарастала, не давала спакою. Тады ён глянуў на гадзіннік, зьлез з дрэва і пайшоў з двара. У завулку агледзеў сьляды ля брамы і бягом кінуўся ў вуліцу. Ля харчэўні ўскочыў у санкі драмаўшага рамізьніка, штурхануў таго ў каўнер.

— Менская восем. Гані хутчэй. Ну-у!..

Рамізьнік азірнуўся на Мікіту і, ірвануўшы за лейцы, пачаў сьцёбаць пугай каня па худых баках. Мікіта стаяў ззаду за плячыма рамізьніка і тузуючы яго ў

каўнер, гаварыў падганяць шпарчэй. Яшчэ праз шэсьць хвілін Мікіта сядзеў у пакоі начальніка 3-га жандарскага аддзяленьня і патрабаваў пецярэх чалавек. Начальнік не распытваючы яго ні аб чым кудысьці пазваніў. У пакой увайшоў высокі жандарскі афіцэр, а яшчэ праз хвіліну Мікіта, афіцэр і чацьвёра жандараў ішлі ў завулак.

Калі падыйшлі да знаёмай брамы, Мікіта ўважліва яшчэ раз агледзеў сьляды на сьнягу. Сьвежых сьлядоў ня было. Значыць, яны яшчэ тут. Мікіта спыніў афіцэра і паказаў:

— Вось тыя два акны.

Афіцэр уважліва распытваў Мікіту ці ёсьць у доме яшчэ дзьверы і з якога боку, потым адаслаў аднаго жандара да дзьвярэй, што з другога боку дому і пазваніў. Праз колькі хвілін дзьверы адчыніла старая жанчына. Зьмеціўшы жандараў, яна хуценька прычыніла дзьверы і, не замкнуўшы іх, зьнікла ў пакой. Афіцэр і двое жандараў пайшлі за ёю. Мікіта з адным засталіся на ганках. Калі яны засталіся ўдваіх, у памяці Мікіты ўсплыў вельмі жывы вобраз, надуманы ім за часы, пакуль ён сачыў за незнаёмай. У памяці пастала салодкая мара аб узнагародзе, аб павышэньні ў чыне і за гэтым ласкавы твар начальніка. Але ён усё-ж ня мог добра зразумець, ці то ён задаволены, ці то яшчэ чагось не хапае. Ён баяўся, што выкрыў няважную справу і тады мары ня збудуцца, з яго могуць насьмяяцца. Ахоплены гэтай, неўзаметку найшоўшай, трывогай, Мікіта адышоў у глыб калідору і

пачаў праходжвацца: тры крокі ўперад, тры—назад. Жандар стаяў акурат на парозе дзвярэй, пазіраў застыглым поглядам сваіх воч на свае боты, а канцом шашкі шчышчаў з наскоў ботаў сьнег.

Праз хвілін дваццаць пяць дзверы пакою, куды зайшоў афіцэр з жандарамі расчыніліся і сьвятло лямпы цэлым снапом праменьняў упала на твар Мікіты. Ён адварнуўся і інстынктыўна адышоў у глыб калідору. З пакою выйшлі з цяжкімі чамаданамі ў руках жандары і афіцэр, а за імі мужчына ў капялюшы і маладая дзяўчына. З пакою праз расчыненыя дзверы ўслед ім пазіралі старая жанчына і высокі лысы мужчына, бацька арыштаванай. Калі жандары з арыштаванымі выйшлі за браму, яны яшчэ некалькі хвілін стаялі на ганках, потым пайшлі ў хату, а яшчэ праз колькі хвілін крыху ззаду ўслед за жандарамі ішоў бацька арыштаванай.

Мяцеліца крыху сьціхла. Зрэдку налятаў аднекуль вецер і, абстрэсваючы сьнег з частаколаў і дрэў, кідаў ім у твар Мікіты. Мікіта ішоў ззаду арыштаваных за жандарам, ступаючы ў пратоптаныя у мяккім сьвежым наваі жандарам сляды. Цяпер яму ўсё, што здарылася, здалося вельмі простым. Арыштаваных ён не шкадаваў і зусім пра іх ня думаў. Думаў аб належачай яму ўзнагародзе, як аб зусім правільна заслужанай.

На заўтра ў габінэце начальнік пачаставаў Мікіту папяросай і даў дазвол паехаць на два тыдні ў пабыўку. А дванаццатага сьнежня ён атрымаў узнагароду і пяць новенькіх асыгнацый занёс у банк.

Хата ў Мікітавага бацькі пяць на сем аршын. Адно акно ў хаце на чатыры шыбы—на двор, ды яшчэ пад палацямі ў адну шыбу вакенца—на гарод. Чвэрць хаты займае печ, столькі-ж палаці. У куце стол і шырокія з дошчак, лаўкі ад сыцяны да сыцяны. У хаце нізка навісла столь на тоўстых баньках. Пад лаўкай карыты з цестам, чыгуны, цэбар. Пад стольлю, на паліцы міскі, чыгуны, дзьве куліды хлеба. У хаце душнае кіслае паветра.

Калі ўвайшоў Мікіта ў хату і распрануўся, дык доўга шукаў на сьценах месца, дзе-б павесіць сваё паліто. І адразу адчуў, што адвык ужо ад гэтае маленькае хаты, што ня схоча зьвярнуцца сюды ўжо ніколі.

Бацькі спаткалі Мікіту ветліва. Бацька тры разы з ім пацалаваўся на крыж, а як мерыўся Мікіта сесьці на лаўку, дык маці падышла і хвартухом выцерла яе. Калі павячэраўшы, сядзелі каля стала, бацька доўга гаварыў аб няхватках у гаспадарцы.

Няхай яно ўжо згарыць лепей такое жыцьцё. Гэта-ж вось хутка ўжо хлеба ня будзе і здаецца шмат сеяў... Ды дзе яно, праўду кажучы, вырасьце ў нас. Людзей цяпер многа разьвялося, а ўсім есьці трэба. Так яно жыць мусіць лепей з пісарства? А мо' і таксама?..

Сваёй гутаркай бацька хацеў тое-сёе выведаць ад самога Мікіты.

— Ты на зусім гэта ў пісарства пайшоў, ці як? Калі будзеш дома ўжо жыць, дык хоць сенцы якія прыладзім з дошчак ці другое што... Цесна...

Жонка Мікітава сядзела ў канцы лаўкі, а маці стаяла ля прыпечку. Яна ўважліва сачыла за гутаркай, за словамі старога, і як толькі ён сказаў пра цеснату, яна ўставіла свае словы:

— Дзіва што цесна... Як зьбярэмся ў хаце да полудню ўсе, дык павярнуцца недзе, сьпінамі адно аб другога тромся.

Гэтая гаворка ўзмацніла ў разуменьні Мікіты адчуваньне вялізарнай розьніцы паміж яго жыцьцём за апошнія месяцы і жыцьцём бацькоў. Гэтая розьніца ва ўсім: у вопратцы, харчо. Чорнае чыстае паліто Мікіты, якое вісела на кручку каля палацэй, рэзка вылучалася на фоне шэрых бяровён сьцяны і шэрай вопраткі, накладзенай на палаці, здаецца нарочна адпіхалася ад іх, каб не забрудзіцца. І Мікіта сам часад-часу паглядаў на паліто і ў яго абуджалася пачуцьцё агіды, ён баяўся, што са сьцяны, ды з армякоў і кажухоў бацькаўскіх, налезуць у паліто прусы, вошы.

Бацька Мікітаў сам добра разумеў розьніцу між сваім жыцьцём і жыцьцём сына і ў гутарцы так ці сяк намякаў на гэта.

— Наш валасны пісар,—казаў бацька,—вунь як жыве, зусім панам: дочак паўбіраў, сына ў горадзе ў гімназіі вучыць, а ў губэрскай канцылярыі каб яго пасадзіць, дык і зусім-бы не пазнаць. Я надый адваката ў горадзе знаёмага спаткаў калі сказаў, што ты ў губэрні ў канцылярыі служыш, дык ён вэнь як зайздросьціў і хваліў цябе. Вельмі, кажа, добрае твой сын месца заняў.

Мікіта разумеў бацьку і адказваў яму гэтак-жа, многага не дамаўляючы.

— Яно нішто-б, калі ўтрымаюся. Буду жыць.

А бацька раіў:

— Добра службы, дык чаму ня ўтрымаешся? Абы начальства слухаўся, дык утрымаешся.

Толькі жонка па інакшаму думала пра службу Мікітаву. Яна баялася, што Мікіта кіне яе, простую бабу, паедзе адзін і таму за словамі бацькі сьпяшаючы прыказала:

— Каб-жа даў божачка ды ты ня ўтрымаўся, можа-б і я па-людзку пажыла тады.

— Вось дурніца,—адказала на гэта маці,—калі ўтрымаецца, дык і цябе возьме ў горад і дзецям добра будзе, ня будуць у гнаі капацца.

— І чакаць ня буду,—уставіў Мікіта.—Я-ж прыехаў за тым, каб узяць цябе, кватэру ўжо знайшоў добрую. Паедзем, а ўлетку будзем у госьці да таты прыяжджаць.

Жонка глянула на Мікіту ветліва, хацела радасна ўсьміхнуцца яму, але ад гэтае-ж радасьці падкаціўся да горла клубочак балючы, успомніла ўсё, што перацярпела і захацелася заплакаць. Яна ўзьнялася з лаўкі і выйшла з хаты.

* * *

У 1915 годзе старэйшы брат атрымаў ад Мікіты ліст, у якім пасьяля уклону ўсёй сям'і братавай было напісана наступнае:

«...І мяне мобілізавалі. Я хутка паеду на фронт і Маланьня застанецца адна з дзяцьмі. З В... ужо ўсе ўцякаюць, баяцца немцаў, дык я прашу цябе, дарагі брат, не адмоў, як прыедзе да цябе Маланьня, дай ёй у сваёй хаце куток, а я ўжо як зьвярнуся з вайны, калі жыў буду, дык аддзякую табе...».

У час, калі Мікіта пісаў гэты ліст брату, дваццаць чацьверты сімбірскі полк стаяў у дванаццаці вярстох ад фронту, у пакінутай сялянамі вёсцы. Полк у гэты час быў у рэзерве.

Удзень афіцэры выводзілі салдат на выган за вёску і сьпяшаючы вучылі іх маршараваць, вучылі ўладаць вінтоўкай. А вечарамі салдаты зьбіралі пад пацеямі кінутыя дровы, а калі іх ня было, дык ламалі платы, пілавалі на дровы жэрдкі, карыты і палілі печы, а ў пасудзе, кінутым гаспадарамі, варылі накупаную бульбу ці варыва.

Гэнае жыццё ў вёсцы вельмі прыпамінала салдатам кінутыя імі далёкія родныя хаты, адкуль да іх кожны дзень ішлі сьлязьлівыя лісты жонак і мацерак. Вечарамі, ля комінкаў, салдаты перачытвалі адзін другому атрыманыя з дому лісты і тады пра ўсё пачыналі думаць па-ранейшаму, не як салдаты, а як сяляне, апавядалі адзін аднаму пра свае далёкія вёскі, пра навіны з тылу, а гэныя навіны ўзбуджалі і пасялялі ў кожнага жаданьне паехаць дадому, пабачыць крэўных.

Удзень чулі салдаты нясьціхаючыя гарматныя стрэлы на фронце. Кожны дзень праз вёску везьлі фур-

манкамі пакалечаных, параненых людзей. І стрэлы і параненыя прыпаміналі аб пагражаючай сьмерці і салдаты паціху адзін аднаму выказвалі ўзрастаючы ў сэрцы страх і жаданьне паехаць ці ўцячы дадому.

Праз чатыры дні пасля таго, як паслаў Мікіта ліст да брата, пісаў ён вечарам першае сваё данясеньне ў контрразьведку №-скай дзейнічаючай арміі. У данясеньні Мікіта пісаў, што ў палку ціха, але лісты з дому ды параненыя растрывожваюць салдат і раіў, каб перавозку параненых рабілі па якім-кольвек другім шляху.

* * *

Ціха ў хаце. Цёпла. Ад невялічкага агенчыку ў лямпе мала сьвятла на Кандратаву новую хату, і ў хаце пануе паўзмрок.

Кандрат з усёй сям'ёй за сталом вячэрае. На стале невялічкі кошык з печанай бульбай. Кандрат бярэ ў руку круглыя яблыкі сыпечанай, акурат пад яго смак, бульбы, здувае з яе попел, доўга качае бульбіну паміж далонямі, каб адстала скарынка і каб бульбіна была больш сопкай, потым сашкрэбвае трошкі паверху шалупайку, каб заставалася жоўценькае, прыгарэўшае, ломіць бульбіну папалам, высыпае сабе ў рот сопкае яе нутро з палавінак і тады паціху жуе жоўтую, прыгарэўшую смачную шалупайку.

Кандрат есьць бульбу і час-ад-часу пазірае ў акно. На дварэ пачынаецца дождж. Дождж браскае капкамі ў шыбы і чутна ўжо, як пачынаюць за акном падаць капкі са страхі на зямлю.

Потым на дварэ затарахцелі калёсы. Нехта тпрукнуў. Кандрат паклаў разламаную напалам бульбіну і прыліп тварам да шыбы.

— А глядзі ты, ці ня Мікіціха толькі прыехала. Яна мусіць...

Кандрат ускінуў на плечы пінжак і пайшоў на двор. Тады ўся сям'я прыліпла да вокан.

На дварэ ля калёс стаяла жанчына і двое дзяцей. Мужчына, фурман, здымаў з калёс вялізную карзіну. Кандрат пацалаваўся на крыж з Маланьняй, падаў руку суседу, які прывёз яе.

— Гэта-ж бы напісалі, дык я-б і прыехаў, конь усё роўна ўжо адпачывае...

— А калі я прывёз, дык што?

— Ды нічога, але-ж і свой конь ёсць, і на сваім-бы можна прывезьці.

Сям'я адышла ад вокан і скучылася на ганках. Кандраціха павіталася з Маланьняй і гэтак-жа, як і Кандрат, тры разы на крыж пацалавалася з ёю. Унесьлі ў хату чамадан і карзіну. Кандрат павялічыў агенчык у лямпе, памог дзецям Маланьніным распрануцца і зноў сеў на сваё месца каля стала...

— Дастань хіба сала, ды сасмаж,—звярнуўся ён да жонкі,—яны-ж, мусіць, ня посьцяць... Яно і нам пасьціць цяжка, няма селядцоў і алей вышаў... А мо' і бульбы-б нашай печанай паспытала, я дык надта люблю. Усё багацьце наша цяпер у бульбе.

Кандрат узяў пакінутыя на сталe палавінкі бульбіны, патрымаў іх у руцэ, паказваючы Маланьні, потым

выціснуў з шалупайкі ў рот сабе сопкае і са смакам
еў пагарэлую цвёрдую шалупайку.

Тры гады, якія пражыла Маланья ў горадзе, адвучылі Кандрата бачыць у ёй сваю сялянку. Яе гарадзкі ўбёр розьніў яе ад усёй сям'і. Маланья адчувала гэта і хацела, каб як-небудзь згладзіць гэную розьніцу сваімі паводзінамі.

— Ай, я, вельмі-ж люблю печаную бульбу, яшчэ не забылася.

— Дык праўда, сядай ды паспытай, мо' даўно ела ўжо яе,—запрашаў Кандрат.

Жонка ставіла на стол малако і, скоса зірнуўшы ў бок Кандрата, праказала:

— Чаго ты з бульбай сваёй прыстаў, вось смак знайшоў...

У шыбы бразкаў восеньскі дробны дождж. Са стрэх на мяккі пясок каля сьвежа насыпанай прызбы пякалі кроплі вады.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

На зямлі, раскараціўшы ногі, сядзеў Алесь. Вакол яго, адзін за другім, пабраўшыся друг дружку за паяскі хадзілі дзеці. Уперадзе самы большы—гэта матка. Большы паціху вёў за сабою «сваіх дзяцей» і ставіў пытаньні Алесю. Той адказваў.

— Коршык, коршык,—пытала матка,—што ты робіш?

— Ямачку капаю,—адказваў коршык.

— На што табе ямачка?

— Каменьчыкі хаваць.

— На што табе каменьчыкі?

— Голачкі вастрыць.

— На што табе голачкі?

— Мяшочкі шыць.

— На што табе мяшочкі?

— Каменьчыкі зьбіраць.

— На што табе каменьчыкі?

— Тваім дзеткам зубкі выбіваць.

— На што зубкі выбіваць?

— Каб яны маёй капусты не клявалі.

— А на што табе капуста?

— Сваіх дзетак гадаваць.

— На што табе дзеткі?

— Каб тваіх кляваць.

Пасьля гэтых слоў матка стала насупроць коршыка і нарыхтавалася да абароны дзяцей, якія замерлі на месцы за плячыма маткі. Коршык усяпіўся з зямлі і мерыцца накінуцца на самага задняга хлапчука. Потым заскакалі, забегалі дзеці наўкола маткі, а коршык налятае на іх і скрозь натыкаецца на яе, высокую. Стаміла такая гульня коршыка і ён нібы сьціх, спыніўся на хвіліну, потым, намерыўшыся, скокнуў і ўхапіў самага задняга хлапца за плечы. Рэшта мятнулася ў бок, ірванула за сабой матку, і яна, непаваротлівы цяжкі хлапец, упала на зямлю. Алесь зарагатаў.

— Ну, і матка, падае, як кабан.

Васіль Кандратаў, маткай быў ён, узняўся з зямлі, глянуў на Алеся, які стаяў непадалёк у кароценькіх чорных штанох і злосна крыкнуў яму два разы.

— Хоць з паноў, ды без штаноў! Хоць з паноў, ды без штаноў!..

Дзеці сталі паўкругам і чакаюць, што будзе. Калі яны першы раз убачылі на выгане Алеся ў кароткіх чорных штанах, яны пазайздросьцілі яму і нязлюблі яго. Але калі Алесь пачаў кожны дзень ганяць на выган сьвіней і вучыць дзяцей розным, прывезеным з гораду, гульням, яны пазналі ў ім добрага хаўрусніка і зрабіліся самымі блізкімі яго сябрамі. Васіля яны любілі. І зараз іх сымпатыі былі на баку Алеся. Гэтыя сымпатыі пасіляліся яшчэ таму, што Алесь часта, як ведалі дзеці, цяпеў крыўду праз Васіля.

Вельмі часта бывае, што Васіль пазьядае ў стопцы з гладышоў смятану, а мацеры скажа, што бачыў, як Алесь у стопку лазіў. Тады маці б'е Алесь за гэта.

Дзеці пазіраюць на Алесь і міргаюць яму вачыма. А ён зірнуў на Васіля, падыйшоў да яго сьпіной і з усьмешкаю праказаў:

— Хлопцы! Што гэта сьмярдзіць так падлай? Вы ня ведаеце?

Ён зморшчыўся і плюнуў. Потым павярнуўся да Васіля, нібы раней не заўважаў яго.

— А-а! гэта-ж клоп, сьмярдючка рыжая тут стаіць! А я думаў, што гэта сьмярдзіць? Уй! Ну і рыжы! На тваёй галаве аладкі можна без агню пячы...

Дзеці зарагаталі, а Васіль адышоў крыху ў бок і крыкнуў Алесю.

— Дарма!.. Падражніся вось, я маме скажу. Прыехаў, жарэш наша дабро, ды яшчэ кпіць будзеш? Добра-ж! Мама табе пакажа!..

— Уй, як сьмярдзіць!—крычалі дзеці. Уй, як сьмярдзіць!

Васіль пайшоў дадому. Тады дзеці зноў пасадзілі аднаго хлапца ў круг і пачалі хазіць наўкола яго за маткай. Маткай абралі Алесь.

* * *

Па полі ўперагонкі з ветрам нясуцца белым густым воблакам сьнегавыя завеі. Ём многа прастору ў полі, нішто ня сустрымае іх. Нізкія кусты алешніку, што

парасьлі над канавай ля шляху, засыпаны сьнегам і чуць-чуць выглядаюць з яго асобнымі голымі галінкамі іх верхавіны. Завеі нясуцца палявымі прасторамі, засьцілаюць бельлю густой далячынь і там, зьлеяўшыся ў адно з белаватымі сьнегавымі хмарамі, зьнікаюць за небасхілам.

У баку ад поля, як можа толькі ахапіць вока, стаіць густою сьцяною вялікі бор. Ёмчацца завеі полем да самага лесу і, даляцеўшы да падножжа высокіх густа стаячых стагодніх хвой, спыняюцца, пачынаюць кружыцца і ціха кладуцца на намеценую ўжо каля лесу белую сьцяну гурлакоў. За сьцяной гэтай зусім ціха, няма ветру і дзе-ні-дзе тырчаць з-пад тонкага пласту сьнегу маленькая галінка, ці хваёвая шышка. А ў гары над лесам высака плывуць шызыя хмары, з імі імчыцца вецер. Вецер налятае на лес, гудзе ў верхавінні хвой, зьмятае з хвой сьнег. Гойдаюцца хвоі, гул, у лесе ў гары плавае і над лесам нібы дым узьвіваецца сьнег.

Непадалёк ад лесу на ўзгорку стаіць хата, была калісь клецьцю. Хата адным сваім невялікім акном углядаецца ў далячынь туды, дзе шлях, дзе ляды, дзе відаць белыя стрэхі далёкіх хутароў.

Хата восеньню толькі складзена і дзядзінец зусім не абгароджаны. Ля хаты намецен высокі гурлак, гэта пад сьнегам ляжыць бяровеньне ня складзенай стопкі. За бяровеньнем, далей ад лесу з жэрдак зроблен хлеў. Накрыты хлеў яловымі лапкамі. А яшчэ крыху ў бок ад хлеву сьнегавымі белымі бабамі стаіць два невялікія стагі. Стагі падскубены зьнізу і ад

гэтага здаецца, што дзёве тоўстыя старыя жанчыны ўгрузлі ў сьнягу і застылі там, ня могуць выйсці з яго.

Завеі сьнегавыя носяцца па полі. Над гурлаком ля хаты кружыцца сьнег, нібы вулькан белы дыміцца. Вецер сшалелы разьбягаецца ў полі, захапляе цэлыя гуры сьнегу, нясе іх і, наляцеўшы на адзінокую ў полі хатку, закідвае яе сьнегам, намятае сьнег праз шчыліны ў шыбах у хату, сыпле ім праз дзіркі пад стрэхамі на гару.

Сьнег лезе праз шчыліны паміж жэрдкамі ў хлеў і калючым холадам абдае схудалую карову. Карова дрыжыць, адварнулася ад ясьляў задам у бок, адкуль дзе вецер, і перажоўвае зьедзеную мешань. У каровы глыбока ўдаліся ў нутро худыя бокі. Яна мяккімі губамі выбірае з-пад ног, з гною, няўтоптаных саломіны і падоўгу перажоўвае іх, дрыжыць ад холаду, і паціху мыкае. Побач у хляве за перагародкай такая-ж як і карова худая лахматая кабыла. Кабыла ня хоча адыйсці ад ясьляў. Яна стала бокам да ветру і дастае з ясьляў сена. У сене цуркі, яны казычуць кабыле ноздры. Кабыла губамі разварочвае аб'едзеныя цуркі, выбірае асобныя мурожыны і ад казытаньня фыркае. На вачох у кабылы накарэўной. На хвасьце і сьпіне ў яе сьнег кладзецца. Час ад часу яна спыняе шуканьне ў ясьлях, расстаўляе ногі і ўстрэсвае ўсім целам, каб скінуць са сьпіны сьнег і крыху сагрэцца. У яе тады вяла абвісае ніжняя губа і гэтак сама трасецца.

А вецер з заваямі ўсё зласьлівей кідаецца на хату,

на хлёў, сыпле ў хлёў праз шчыліны сьнег, застрае ў шчылінах паміж жэрдак, ірвецца адтуль і злосны жалобна сьвішча: у-ю-й-й-ў...

Ля варот стаіць Мікіта. Ён худы, аброс густой кароткай барадою.

Ужо другі год, як ён зьвярнуўся з вайны. Тады яго з радасьцю спаткалі суседзі, брат, жонка. Ён доўгі час жыў у братняй хаце. Доўгі час нядзельнымі днямі ён выходзіў на вуліцу ў салдацкай форме, у ботах, у шынэлі і ішоў па вуліцы салдацкай разьмеранай хадой. Потым перашыў шынэль на армяк. Боты падраліся. На штаны, на месцы кален, ляглі жарыя лапекі з старога, зношанага даўно армяка. І адзінай памяцьцю аб салдатчыне засталася замурзаная шапка кучомка.

З самага ранку і да вечара калупаўся Мікіта ля хаты, каля стагоў і хлеву; цэлымі гадзінамі раскапваў ля хаты і хлева сьнег і час-ад-часу прывозіў з лесу на кабыле гальлё. Вечарамі садзіўся на калодачку пасярэдзіне хаты насупроць комінку, і, то кроіў акраўкі, разматваючы скручанае абаранкамі палосьсе і плёў лапці, то дамашнім спосабам, распарваючы ў печы ясень, гнуў палазы і выпёсваў капыльля для саней. Разагрэўшыся ля комінку, падоўгу цяжка кашляў. Гэты кашаль ён часткова прывёз з вайны, а пасіліў яго вясною, калі пераяжджаючы рэчку ўваліўся ў ваду пад лёд.

Мікіта адгроб ад варот гной, прычыніў вароты і пайшоў да стогу. Там ён стаў у зацішшы ад ветру,

абапёрся на стог і доўга стаяў нярухома. У яго памяці ўсплывалі перажытыя гады. Усплывалі нібы зусім сьвежыя вобразы жыцця ў губэрскім горадзе і паўставаў у памяці як жывы Зубковіч. З Зубковічам Мікіта разышоўся яшчэ да вайны, яго адаслалі ў другі горад. Але зараз чамусьці лезлі ў памяць даўнія словы Зубковіча, якія ён шэптам гаварыў Мікіце ў ноч пасля першай Мікітавай удачы. Тады тыя словы крыху палохалі, але Мікіта ня верыў у іх, а цяпер яны зноў усплываюць у памяці і нараджаюць трывогу. Пасля рэволюцыі мінулае палохала Мікіту і мучыла яго страхам. Ён баяўся, каб ня выказаць як свайго мінулага людзям і ў гутарках пра старое маўчаў больш. Мікіце цяпер, калі ён задумаўся над словамі Зубковіча, пачынае здавацца, што вось-вось выйдзе нехта з-за стогу, з-за хлеву, возьме яго за грудкі і запытае: служыў ты ахраньнікам, ці не? Колькі добрых людзей перавёў сваёй службай? Ад гэтага робіцца Мікіце страшна, ён азіраецца наўкола, хрысьціцца хуценька, зьняўшы з галавы кучомку і шэпча сам сабе:

«Добра, што хоць ніхто ня ведае, а каб ведалі, заганылі-б мяне людзі, затукалі-б, а мо' і яшчэ горай было-б, няхай і ня ведае ніхто. Няхай дзеці мае пра гэта нічога ня ведаюць»...

Мікіта яшчэ раз азірнуўся наўкола па полі, дзе густая белая завея мяшалася ўжо з змрокамі надыходзячай ночы, наскуб сена, узяў яго у ахапак, падабраўшы чысьцінька да каліва і панёс у хлеў. Насустрэч яму з хлеву ціха заіржала кабыла.

Пятнаццаць вёрст ішлі босымі па шашы. Калі мінулі скураны завод, нехта запрапанаваў абуцца. Усе сышлі з шашы на поплаў, памылі ў канаве ногі і пачалі абуваць боты, чаравікі, лапці.

У горадзе, у аддзеле народнай асветы ніхто не асьмеліваўся зайсьці ў габінэт да загадчыка. Доўга стаялі пад дзвярыма і спрачаліся каму ісьці, а потым усе разам зайшлі ў габінэт. Загадчык здзіўлена пазіраў на зайшоўшых, слухаў іх блытанную, ня зусім смелую гаворку, а выслухаўшы напісаў ім нейкую паперку і сказаў кудой можна бліжэй дайсьці да экскурсійнага бюро.

Як выйшлі з габінэту загадчыка, дык Алесь толькі махнуў рукой і тады з гоманам, з шумам пайшлі вуліцамі гораду. У экскурсійным бюро ім далі кіраўніка-настаўніка. Настаўнік паказаў перш усяго спорт-пляцоўку ў дварэ экскурсбюро, потым павёў экскурсантаў у фізычны габінэт аднае школы... Там сівы стары фізык доўга апавядаў пра розныя фізычныя зьявы, даводзіў правільнасьць выказаных думак фізычнымі вопытамі. За час лекцыі разьбіліся дзьве шклянныя баначкі і лопнула ў часе награваньня коўба. Вопыт, які хацеў фізык паказаць з коўбай, так і ня ўдаўся, бо другой ня было. Вечарам паказалі яшчэ рэнтгенаўскі габінэт гарадзкой больніцы. Вучні, гэта была экскурсія з вясковай школы, пазіралі на асьветленае сэрца Янкі, дзівіліся стаўшы дыханьне, як яно б'ецца, а ноччу, у інтэрнаце, жаратвалі з Янкі, што ў

яго кривое сэрца і што ляжыць яно ў яго крыху бокам.

Заставалася заўтра аглядзець яшчэ электрастанцыю і алейню.

Калі раніцою ішлі на электрастанцыю, над дзвярыма двухпавярховага дому Алесь прачытаў напісаныя на шыльдзе наступныя словы:

РОССИЙСКИЙ КОММУНИСТИЧЕСКИЙ
СОЮЗ МОЛОДЕЖИ
Б... УЕЗДНЫЙ КОМИТЕТ КОМСОМОЛА.

Праз расчыненныя ў першым паверсе дому вокны Алесь бачыў, што на сьценах пакояў гэтага дому наклеены нейкія вялізарныя плякаты, потрэты.

— Пэўна клюб для моладзі,—падумаў ён.

А, калі на рагу вуліцы ў будцы купіў мясцовую газету, дык у ёй, на апошняй старонцы зноў прачытаў, ў абвестцы гэткія-ж словы, як і на шыльдзе.

За горадам, ідучы дадому, зноў сыйшлі на поплаў і ўсе разуліся. У газету Алесь загарнуў свае чаравікі.

Прайшоў цэлы месяц пасля эскскурсіі. Алесь ужо зусім забыўся аб прачытаным у газэце і на шыльдзе. Ён па прывычцы зайшоў у памяшканьне воласьці, каб папрасіць у сакратара ком'ячэйкі якую-кольвек кніжку для чытаньня.

Сакратар ком'ячэйкі, Сяргей, сядзеў над нейкімі паперкамі. Калі Алесь зайшоў і сеў на зэдлік, Сяргей адсунуў левай рукою паперы ў бок і пачаў распытваць Алеся пра школу. Пытаў пра тое, як адно-

Сяцца да вучняў настаўнікі, як пасьпяваюць вучні.
А потым узяў Алесь за рукаў кашулі, паглядзеў на
яго і загаварыў:

— Многа ў вас хлопцаў у школе добрых, чаму-б
вам не арганізаваць там ячэйку комсамольскую?..

Алесь адразу успомніў газэту, шыльду.

— Слухай! Я нешта пра комсамол у газэце чытаў,
як на экскурсіі былі. Што гэта?.. Што мы рабіць бу-
дзем, калі комсамол арганізуем?

— Што рабіць?.. Ну што комсамол робіць?.. Я й
сам добра ня ведаю, але, прыкладна: ну, разьвёрстку
дапамагае зьбіраць, політыцы вучацца, на бандытаў,
калі трэба, ходзяць, у ЧОНе займаецца, вучыць вяс-
ковую моладзь камуністычнаму жыцьцю... Ячэйка
гэта, брат, у адно ўсё, гэта калі ўсе па аднаму дума-
юць. У школе ў вас—як хто хоча, а тады—ячэйка...
Ды вось хоць партыю вазьмі. Партыя—гэта дарос-
лыя, ну, а комсамол—накштальт партыі моладзі. Так
і гаворыцца: камуністычны саюз...

— Дык давай, братка, арганізуем, а?..

Алесь пазіраў на Сяргея і чакаў адказу.

— Давай. Ты пагутар яшчэ з адным-другім з леп-
шых хлопцаў, а я прыду да вас і арганізуем... Вось
тады, брат, запрацуем, толькі трымайся. І я буду з
вамі політыкай займацца. Тады мы вашым настаўні-
кам некаторым у політыцы сто ачок уперад дамо!..

Сяргей падміргнуў Алесю і зноў узяўся за паперы.
На кніжкі Алесь забыўся. Ён бягом кінуўся ў школу.
Ціхенька адвёў у кут Янку і расказаў яму пра гутарку
з Сяргеем.

— А як гэта мы організуем?—пытаў Янка.

— Я ня ведаю. Сяргей прыдзе, ён сам пакажа.
Толькі ты пакуль нікому больш не кажы.

— А мо' яшчэ Пятру каб сказаць? А?

— Пятру?.. ну, можна. А больш нікому... глядзі!..

Праз дзень у аднэй з кляс сабраўся валасны політыка-асьветніцкі гурток, якім кіраваў былы падпаручык, а цяперашні папоў зяць. У гуртку былі некаторыя настаўнікі і дзеці: папа, дзяка, былога валаснога пісара і некалькі чалавек з служачых валасных устаноў. Гурток развучваў п'есы і наладжваў спектаклі. У гуртку ў гэты час чыталі «Медведь» Чэхава. Кіраўнік то гучна выкрываў асобныя сказы густым мужчынскім басам, патрабаваў ад кагось грошы, то падрабляўся пад жаночы ўпрашваючы голас.

У суседнім пакоі сабраліся трое будучых комсомольцаў і Сяргей.

— Усяго трое?—пытаў Сяргей.—Гэта, брат, зусім мала, каб яшчэ хоць двух.

— Тады паклічам яшчэ Рыгора і Цярэшку... Бяжы, Пятро, пакліч...

Праз хвіліну з'явіліся і Рыгор з Цярэшкам.

Сяргей адчыніў сход.

— Вось, брат, што,—пачаў ён,—каб нам ужо арганізаваць ячэйку, дык давайце усё як сьлед. Няхай Алесь старшынёй будзе, а Янка сакратаром... Згодны?—Ну вось... Ты і пратакол пішы,—звярнуўся ён да Янкі.

Сяргей пачаў даклад. Ён гаварыў пра змаганьне на фронце, пра тое, як Чырвоная армія перамагла

Урангеля, гаварыў пра змаганьне з белапалякамі. А пад канец сказаў некалькі слоў аб уцекачох з арміі і пра тое, што комсамол павінен выяўляць і дапамагаць уладзе лавіць уцекачоў.

Хлопцы слухалі ўважліва. У кожнага з іх быў ўрачыста-ўзыняты настрой. Ніхто з іх не разумеў яшчэ, што такое комсамол акрамя таго, што савецкай краіне цяжка бараніцца ад ворагаў, і што комсамол павінен выяўляць і дапамагаць лавіць уцекачоў. Але за гэтым кожны адчуваў нешта яшчэ большае, яшчэ больш важнае...

Янка трымаў у руцэ аловак; паклаў руку на паперу, але нічога ня пісаў. Алесь штурхануў яго ў локаць.

— Ты пішы, пратакол пішы...

— Я ня ведаю як...

— Мала што, пішы...

Янка на паперы выявіў слова пратакол і зноў спыніўся.

Сяргей скончыў даклад, памаўчаў хвіліну, потым узьняўся і дадаў да сказанага раней:

— Вось брат, што, я яшчэ забыўся сказаць, што комсамол і спэтаклі павінен наладжваць, тады мы тых вунь пахерым...—Сяргей паказаў на дзьверы, адкуль даносіўся голас кіраўніка гуртку.—Пахерым іхны, а свой гурток такі, брат, зробім, што... Так... А праз месяц, вось яшчэ, дашлюць вам кожнаму білет комсамольскі ў шоўкавай вокладцы...

Сяргей падышоў да Янкі.

— Не напісаў? Ну давай пісаць... Пратакол агульнага сходу,—дыктаваў Сяргей,—беспартыйнай сялян-

скай моладзі... Былі на сходзе такія-то. Запішы... Ось тут пішы: слухалі, а тут—пастанавілі... тут—даклад сакратара ком'ячэйкі аб арганізацыі комсамолу, а тут—арганізаваць ячэйку комсамолу і рыхтаваць з сябе змагароў за савецкую ўладу і камуністычную партыю... Абраць старшынёй ячэйкі Алеся, а сакратаром Янку. Пішы... Камандыраваць Алеся ў павятовы камітэт для таго, каб узяць неабходнае кіраўніцтва... Правільнасьць пратаколу падпісалі... ну ўсе хто ёсьць няхай падпішучь... А цяпер, Алесь, зачыняй сход, і прасьпяваем інтэрнацыянал.

Зьбіваючыся на розныя галасы ўслед за Сяргеем зацягнулі пяцера маладых хлапцоў словы вядомага ім ужо сьпеву. З кожным новым сказам сьпеву галасы мацнелі, уздымаліся вышэй. У суседнім пакоі сьціхлі галасы. Кіраўнік культурна-асьветніцкага гуртку адчыніў дзьверы, зірнуў на хлопцаў і спыніўся.

— Чорт ведае, што такое? Чаго цяпер сьпяваюць?

Але хутка пазнаў сакратара ком'ячэйкі Сяргея, прасунуўся ў дзьверы клясы бліжэй да стала і таксама запеў.

* * *

Пра комсамольскую ячэйку ў сяле, валасным цэнтры, ведалі ўсе. Ячэйка ўнесла нешта новае ў навакольнае жыцьцё. І ні то каб якой працай сваёй вялікай, працу за два тыдні не разгарнулі яшчэ добра, але наогул самы факт утварэньня ячэйкі быў вялізарнай зьявай, да якой цяпер была прыкавана ўся

ўвага насельніцтва сяла. Пра ячэйку гутарыла моладзь, гутарылі старыя і дзеці.

У школе ўсё жыццё пачало кружыцца наўкола ячэйкі. Частка вучняў старэйшых клас стала на бок ячэйкі, другая чуралася яе. Гэтае самае адбылося і ў сяле сярод моладзі. Большасць моладзі стала за ячэйку, частка—за культ'асветніцкі гурток. У сяле сталі друг супроць дружкі дзьве сілы, гэта ўсе разумелі. Праўда, у культасветніцкім гуртку амаль усе настаўнікі, культурныя сілы, а ў ячэйцы толькі пяць комсамольцаў ды Сяргей з імі, ды яшчэ за ячэйку сялянская моладзь і большасць вучняў.

У гуртку нібы большыя сілы. Яны спэтаклі наладжваюць, бібліотэку маюць добрую, у іх сьпевам вучаць, а ў ячэйцы пакуль-што толькі заняткі па «Азбуке коммунизма», Бухарына і ў суботнія дні вечарамі сходы з дакладамі Сяргея аб міжнародным становішчы і задачах, ды газэты, якія дасылаліся ў ячэйку з гораду.

Ячэйка ў Янкавага бацькі ў хаце паставіла пад лаўкай скрынку і туды склала свае кніжкі. Сяргей усе кніжкі, якія дасылаліся з гораду валасному контр-агэнцтву друку, перанёс у ячэйку. Аддаваў ячэйцы і ўсе газэты, якія ішлі на воласьць.

Праз месяц ячэйка вырасла. Запісаўся ў ячэйку Ічэ, сын каваля, і Зося, вучаніца, дачка селяніна. Зося запісалася ў ячэйку і хадзіла пакуль-што ў культурна-асветніцкі гурток іграць на спэтаклях.

Паміж гуртком і ячэйкай пачалося змаганьне.

Зьбіраючыся ў дзяка на кватэры, гурткоўцы цэлыя

вечары гутарылі пра ячэйку, кпілі над няпісьменнасцю і някультурнасцю комсамольцаў і, тымчасам, чагосьці трывожыліся. Да гэтага часу на іх была накіравана ўся ўвага сяла, а як з'явіліся комсамольцы, увага гэтая падзялілася. Падзел гэты нават захапіў і валасны выканком. Сяргей быў з комсамольцамі, а старшыня выканкому з гурткоўцамі і з імі яшчэ падатковы інспектар і другія служачыя.

Сяргей з кожным днём адносіўся да гуртка ўсё больш адмоўна.

— Чаго яны круцяць насамі ад ячэйкі?—пытаў ён.

Старшыня выканкому абараняў гурток.

— Ты няправільна падыходзіш да інтэлігенцыі,—казаў ён.—Ячэйка што?—нічога пакуль, а гурток—культурныя інтэлігентныя сілы воласьці. Калі гаварыць так, як ты, дык гэтыя сілы разьбягуцца і з адной ячэйкай нічога ня зробіш... Ячэйку вучыць яшчэ трэба.

Сяргей з кожным днём адносіўся да гуртка ўсё

— Тваю гнілую інтэлігенцыю яшчэ больш вучыць трэба.

У апошнія дні гэтакія гутаркі паўтараліся ўсё часцей.

Перад калядамі гурток падрыхтаваў спектакль. На расклееных па сялу афішах вялізнымі літарамі было, пасля назвы п'есы, напісана, што спектакль ставіць культурна-асьветніцкі гурток. Вечарам комсамольцы павыдзіралі ў афішах гэныя месцы, але праз гадзіну іх зноў заклеілі з такім-жа надпісам. Пасля стар-

ішынн выканкому паклікаў да сябе Алеся і накрываў на яго за ўчынак комсамольцаў.

Але да спэтаклю комсамольцы рыхтаваліся і рыхтавалі вучняў.

— Калі добрае што—дык слухаць мем, а як барахло якое—засьвішчам...—казалі яны.

На спэтаклі комсамольцы і вучні сядзелі ў задніх радках. Вучні стаялі па вокнах, на лаўках. Пакуль ішла п'еса, у салі было ціха ды час-ад-часу прарываўся рогат. А калі пасля п'есы на сцэну выйшаў гуртковец настаўнік і пакланіўшыся ў салю праказаў назву вершу, які хацеў дэкламаваць, заднія рады салі зашумелі. Настаўнік правёў рукой па ілбу, глянуў у заднія рады аўдыторыі і пачаў дэкламаваць.

Глаза... Глаза...

Не пасьпеў ён праказаць гэных слоў, як з усіх куткоў узьняўся шум, потым сьвіст.

На сцэну выйшаў кіраўнік гуртка і папрасіў, каб было цішэй.

Настаўнік зноў праказаў першыя словы вершу і зноў хтосьці прарэзьліва сьвіснуў у заднім радзе.

Зноў на сцэну выйшаў кіраўнік гуртка. За ім узьняўся старшыня выканкому і пачаў сароміць вучняў і комсамольцаў.

Настаўнік злосна зірнуў у заднія рады, пачаў дэкламаваць. Вось ён ужо пераказаў восем радкоў вершу, а тут зноў гэныя словы:

Глаза... глаза...

І яны зноў згубіліся ў прарэзьлівым дружным сьвісьце. Цяпер настаўнік завярнуўся і пайшоў за сцэну. Старшыня выканкому пайшоў дадому. Спэктакль хутка скончыўся.

Назаўтра старшыня выканкому доўга гутарыў з Сяргеем, пераконваў, што такой зьявы, як была на спэтаклі, нельга далей цярпець. Сяргей даводзіў, што школьнікі правільна асьвісталі дэклімацыю настаўніка.

— Ну, што гэта за верш?—казаў ён.—Глаза, глаза... А ну яго!.. Вось, брат, яно й ёсьць, што гнілая інтэлігенцыя...

У гэтым спэтаклі ўдзельнічала і Зося.

Назаўтра-ж паклікаў яе да сябе ў калідор Алесь і заявіў, што калі яна яшчэ будзе іграць на спэтаклі ў гуртку, дык ячэйка прыцягне яе да адказнасьці і выключыць з комсамолу.

Ячэйка хацела перамагчы. Ячэйка хацела адваяваць сцэну, каб самім комсамольцам гаварыць з яе перад спэтаклямі, каб самім ставіць спэтаклі, дэклімаваць, пець. Пачалося ўпартае змаганьне за сцэну. Змаганьне перанеслася ў школу, дзе сярод вучняў было многа гурткоўцаў. Алесь, які кіраваў фактычна ўсім унутрышкольным, па-за навучальным жыцьцём школы, павёў атаку на гурткоўцаў. Ён з групай хлопцоў склаў сьпіс каму і калі чарга мыць памост у клясах, пілаваць дровы. Раней звычайна дзяўчат вызвалялі ад пілаваньня дроў, зараз гэтае правіла было скасавана.

— Нашым мы зможам дапамагчы,—казаў Алесь,— а яны, панскія донькі, няхай самі і напілуюць і паколюць.

Хутка ў лесе адбылася і першая сутычка.

Ісьці ў лес трэ' было ўсім і хлапцам і дзяўчатам. Так і хадзілі. Але раней усе дзяўчаты—папова, дзякова, пісарава, у лес ня йшлі, а дадому і гэта неяк лічылі нормальным. На гэты раз Алесь наўмысьне папярэдзіў іх:

— Пасьля абеду ў лес пойдзем па дровы, глядзіце, каб не ўцяклі!

Але дзяўчаты ў лес не пайшлі.

Алесь у лесе сабраў вучняў і ўсе згадзіліся, што тром незьявіўшымся ў лес заўтра трэ' будзе адпілаваць адразу дзьве чаргі дроў. Раніцою Алесь папярэдзіў іх і аб гэтым. Дзякова дачка зарагатала Алесю проста ў твар і адварнулася.

— Я ня буду пілаваць дровы!

— А вось-жа будзеш!

— Ня буду! Ня будзем!..

— Пабачым!..

Алесь пакінуў іх. Дзяўчаты пайшлі да загадчыка школы і ён дазволіў ім дроў не пілаваць.

Калі раніцою Алесь зьявіўся ў школу, ён перш усяго праверыў, ці папілаваны дровы. А праз пяць хв'цін у самай большай клясе ўжо сабраўся вучнёўскі сход і пачаў разьбіраць пытаньне аб выключэньні ўсіх трох дзяўчат са школы. Дзяўчаты плакалі на сходзе. Загадчык школы абараняў іх і даводзіў, што сход ня мае ніякага права каго-б то ні было выключаць са

школы. Ня гледзячы на гэта сход аднагалосна паставіў патрабаваць ад школьнае рады выключэння ўсіх трох.

А яшчэ праз некалькі часу здарылася самае важнае. Комсамольцы на адчыненым сходзе абгаварылі пытаньне культурнай працы ячэйкі і тут-жа ўтварылі драматычны гурток і гурток сьпеваў. Тут-жа ўхвалілі патрабаваць ад культурна-асьветніцкага гуртка сумеснага агульнага сходу, каб на ім вырашыць, каму кіраваць гурткамі, ячэйцы ці культасьветніцкаму гуртку.

Пасьля сходу ячэйкі Алесь пайшоў да кіраўніка гуртку і абвясціў яму пастанову ячэйкі.

— Няхай сход вырашыць чья сцэна,—наша ці ваша.

Кіраўнік на гэтыя словы сьмяяўся, даводзіў, што нічога з гэтага ня будзе.

— Ячэйка-ж ня зможа кіраваць, ну што вы? Гэта разбурыць усю працу.

— Не разбурыць, наладзім.

— Камі Вы ўжо, Алесь, так настойлівы, я згодзен вось на што: няхай хлопцы з ячэйкі ідуць у гурток і будзем працаваць...

— А хто кіраваць? Вы?.. Не, ня так...

— Ха-ха-ха! Кіруйце вы, я буду ў вас простым гурткоўцам. Згодны?..

— Чаго гутарыць? Будзе сход і вырашым тады. Алесь пайшоў.

У суботу ў клясу сабраўся ўвесь склад культурна-асьветніцкага гуртку. На сцэне сышліся кіраўнік і група старэйшых гурткоўцаў, аб нечым радзяцца.

У другой клясе сходзіліся ўсе, хто за ячэйку. Праз некалькі хвілін яны ўсе ўвайшлі ў клясу, дзе былі гурткоўцы. Услед за імі, кульгаючы, зайшоў Сяргей. Алесь спыніўся каля стала.

— Займай, хлопцы, першыя месцы, зараз спектакль будзе.

Пачалі абіраць старшыню сходу. І ўсе адразу загаманілі, закрычалі прозьвішчы.

— Пылькіна! Пылькіна!—крычалі гурткоўцы.

— Алеся!—адказвалі ім вучні.

— Алеся!

Алесь узняўся з лаўкі.

— А я прапаную Сяргея, каб як сакратар ком'ячэйкі ні за тых, ні за другіх быў.

Гоман сыціх і Сяргей адчынiў сход. Першае слова ўзяў старшыня выканкому. Ён усяляк даводзіў, што культурна-асьветніцкі гурток робіць каштоўную справу і што ячэйка не падумаўшы хоча разбурыць гэны гурток. Ён дагадваўся, што перамога можа быць на баку ячэйкі. У адказ яму то там, то сям на лаўках узнікаў шум.

За плячыма старшыні па сцэне хадзіў нэрвуючыся былы афіцэр, кіраўнік гуртку. Унізе ля сцэны, абапёршыся на стол, стаяў настаўнік, кіраўнік сьпеваў, пазіраў кудысьці ў бок і бяз даі прычыны крыва-гіронічна ўсьміхаўся. Выгляд у яго быў такі, нібы ён некага вельмі шкадуе.

Гаварыў яшчэ нехта з гурткоўцаў, што калі возьме ячэйка верх, дык яны не дадуць ячэйцы ні дапамогі,

ні кніжак і прапанаваў уступаць у існуючы ўжо гурток.

Яго заглушыў шум і выкрыкі. Пасьля гаварылі яшчэ Алесь і Сяргей.

Калі пачалі галасаваць прапанову Алеся: хто за тое, каб культурна-асьветніцкі гурток распусьціць і ўсю працу весьці ячэйцы,—у клясе ўзьняўся зноў дружны гоман. Абодва бакі хацелі хоць зараз наwerbаваць сабе больш галасоў. Пяць чалавек лічылі ўзьнятыя ўгару рукі. Потым лічылі тых, хто супроць. На восем галасоў у ячэйцы аказалася болей. Культурна-асьветніцкі гурток быў распушчаны.

З клясы па аднаму выходзілі гурткоўцы. Засталіся некаторыя гурткоўцы вучні і старшыня выканкому. Ён злаваў.

— Ня трэба было так рабіць... Ну, распусьцілі, а што далей зробіце, а?..

І стаяў перад моладзьдзю, чакаў адказу. Нехта адказаў яму:

— Спэтакль наладзім.

У клясе зарагаталі.

— Наладзім, наладзім!.. Пабачым, як наладзіш, тады скажаш...

Сход разышоўся. Праз два дні Янка з Цярэшкам перапісвалі кніжкі бібліотэкі культурна-асьветніцкага гуртку, а комсамольцы ў руках пераносілі іх у памяшканьне выканкому да Сяргея і там раскладвалі ў шафе. Сяргей кульгаў, ходзячы па пакоі, разглядаў падоўгу два тоўстыя томы падарожжаў Пржэвальскага ў бліскучай цісьненай вокладцы і хваліў комсамольцаў.

— Вось яно, брат, і малайцы вы! Гэта-ж такая бібліятэка, што і мы каму некаму можам даць кніг, а ня то, каб яшчэ прасіць у каго... Толькі каб шчадзілі іх, вось што. Каб сьпісаны ўсе былі...

Ён падыходзіў да шафы і зноў падоўгу разглядаў кнігі.

Яшчэ праз два тыдні ячэйковы драмгурток ставіў «Осиное гнездо». Гэта быў яго першы спэтакль.

Пасьля сходу многія з былога культурна-асьветніцкага гуртка зусім адышлі ад працы, частка прыйшла ў гурток ячэйковы. Кіраваў гуртком настаўнік выкладчык матэматыкі. Раней ён час-ад-часу удзельнічаў у пастаноўках.

На гэтым-жа спэтаклі, у канцы, гурток прасьпяваў «Грышка ды Саўка ладзілі дуду» і «Інтэрнацыянал».

Саля ў час спэтаклю была перапоўнена.

Так была закончана першая перамога комсамольцаў.

* * *

Рыгор непадалёку ад хаты, гоняй пяцера, гроб сена. Ён набраў вялізны прыгожы перабор, падняў з зямлі і паклаў яго на напалову складзеную капю. Сам выцер рукавом з шыі пот і сеў ля капы адпачыць.

Праз некалькі часу нехта падкраўся ззаду, закрыў яму рукамі вочы і ня пускаў.

— Цімох?.. пусьці!.. Ну?.. а-а-а... ведаю! Алесь... Алесь адпусьціў рукі.

— Завяршы капю ды бяры вінтоўку і пойдзем у воласьць.

Пойдзем нанач у Алесеўку.

Рыгор завяршыў капу, сказаў бацьку, што яго клічуць нешта ў ячэйку і пайшоў з двору. Дома выняў у каморы з-за дзяжы вінтоўку нямецкай сыстэмы, аддаў яе Алесю пачысьціць, а сам сеў палуднаваць.

Хутка ў двор прыйшла Рыгорава мачыха.

— Зноў з гэтымі цацкамі? Зноў некуды выправіліся? А? Вось няма на вас пакараньня... Хадзеце! Мо' галоўкі пакруціце... Дзень-у-дзень ідзе, а стары рабі адзін... Работы ня знойдзе, а полудзень дык знайшоў і сам... Каб вы палопаліся...

Рыгор кінуў есьці, надзеў шапку і пайшлі.

У выканкоме яшчэ нікога з другіх хлопцаў ня было. Алесь павёў Рыгора ў царкоўны двор за агарожу і там сеў у куце двара пад ліпамі.

— Сядай... Ну, што ты думаеш рабіць?

— Ня ведаю... Ужо з дому гоняць. Працаваць трэба, а тут вось гэта... Чорт яго ведае, што рабіць?..

— А ня кінеш?

— Я? Ня кіну! Лепш галодны пайду ў сьвет, а ня кіну...

— Пяройдзе... А хіба ў мяне лепш? Тата на мяне ня крычыць і наогул нічога ня кажа, але гэта яшчэ горш, бо я сам ведаю, што ён то маўчыць, а сам з сабой думае вельмі нядобрае. Сёньня бяру я з-пад ложку вінтоўку, а ён сядзіць моўчкі на лаўцы і так неяк на мяне пазірае, што мне страшна зрабілася. Каб ён лаяўся, дык я-б хоць адгаварваўся. А то ён маўчыць, ні слова і я моўчкі пайшоў... Я дык мо' яшчэ з зіму прабуду так, а потым пайду з дому, ня выцярплю... хоць куды...

— І я паехаў-бы куды, каб вучыцца...

— А мне, браце, у паветкоме абяцалі на лета па-слаць куды...

— Ды каб разам! Вось-бы добра! Вось-бы тады папрацавалі! Тады-б ня толькі гэтага паповага, а ўсіх-бы па політыцы загналі.

У слова «політыка» Рыгор укладаў уменьне разьбірацца ва ўсіх падзеях, якія робяцца на сьвеце і ў напісаным у газэтах і кнігах.

— Табе лягчэй політыка даецца,—гаварыў Рыгор,—а мне вельмі цяжка. Ты вось скажы, як ты даклады вучыш?

— Вучу?.. Я зусім дакладаў ня вучу.

— А як-жа ты?

— Пачытаю кніжку, якую трэба, ці газэту і раблю.

— Ну?!

— Яй бо!

— А я-ж, братка, дык замучыўся як далі мне даклад.

— Які?

— А вэнь, як комуністыя ўтрымалі ўладу... Я думаў, думаў і чуць ня плакаў, а потым узяў кніжку, палез на гару, каб мачыха ня бачыла, і вывучыў на памяць усю кніжку. Дый то заблытаўся, калі хлопцы зарагаталі... Ня ўмею я гэтак, як ты.

— Трэба было-б паехаць вучыцца куды...

— А сакратаром ячэйкі тады хто?

— Янка застанецца. Я ўжо пабыў даволі. Ячэйка ў нас ужо вялікая, няхай і ён пабудзе,

Алесь выняў з кішэні невялічкую ў сінняй кардоннай вокладцы кніжачку і паказаў Рыгору.

— Бачыў ты?

— Не-а!.. Што гэта?

— Білеты. І табе прыслалі...

Рыгор доўга трымаў у руцэ кніжачку, варочаў яе, перагортваў, разглядаў. Потым, аддаючы Алесю, нясьмела з здзіўленьнем запытаў:

— А Сяргей-жа казаў, што ў шоўкавых?..

— Дурань, дзе гэта шоўку набрацца. Мала што ён казаў.—Алесь схаваў білет у кішэню, адсунуўся трохі з месца, дзе сядзеў, і падняў няпрыкметна дзёран. Пад дзёранам ляжалі абоймы з патронамі.

— У мяне тут каля сотні штук і дома трохі. Гэныя баюся дома хаваць, каб дзеці не адшукалі, а тут ніхто ня ведае... На й табе дзье абоймы. Алесь падаў дзье абоймы паржавелых ужо крыху патронаў. Дастаў яшчэ чатыры абоймы і, абцёршы з іх пясок, паклаў сабе ў кішэню.

Праз гадзіну пяцера чалавек з вінтоўкамі, па-рознаму апранутыя, ішлі ў Алесеўку. Алесь і Рыгор былі босыя і бяз сьвітак. Начальнік гэтае групы, мясцовы партыец-чырвонаармеец, які зусім нядаўна зьвярнуўся дадому, быў у ботах і чырвонаармейскай вопратцы. Двое другіх—партыйцы мужчыны—былі ў гамашах.

У Алесеўцы іх спаткалі з некаторым здзіўленьнем, але ў хату старшыні сельсавету, дзе хлапцы спыніліся, хутка па заданьні старшыні багацейшыя алесеўцы пачалі зносіць усё, што было прылічана з іх па разьвёртцы. Чырвонаармеец важыў масла, сала, жыта,

а Алесь уважліва запісваў усё на паперу супроць прозьвішча таго, хто здаваў дабро даваў таму расьпісання.

Зносілі разьвёстку па аднаму, паступова, і зацягнулася гэта аж да самай ночы.

Недалёка ад хаты старшыні была вечарынка. Адтуль даносіліся гульмівыя зыкі гармоніка. Гарманісты іграў польку. Рыгор стаяў з вінтоўкай каля шулы брамы і слухаў. Да яго падышоў стары селянін, азірнуўся і паціху сказаў:

— Вы сыцеражэцця. Булгак можа прыйсьці. А вечарынку я раіў-бы абшукаць, лівальверы ў гэтых, у багатых, ёсьць.

Рыгор паклікаў чырвонаармейца. Селянін сказаў яму тое-ж, што і Рыгору. Яшчэ раз папярэдзіў, каб сыцерагліся.

Па вуліцы ішлі трое мясцовых хлапцоў і аб нечым шапталіся. Зьмеціўшы іх—селянін стуліўся за шулу і чакаў пакуль яны пройдуць. Калі хлапцы зьніклі ў цёмнай вуліцы, селянін пайшоў дадому. Чырвонаармеец выклікаў з хаты рэшту сваіх хлапцоў і павёў іх на вечарынку. Па дарозе гаварыў, што каму рабіць.

— Алесь стане ў дзвярах, вы каля вокан, а я з Рыгорам будзем шукаць.

Калі чырвонаармеец увайшоў з Рыгорам у хату, музыка гэтак-жа заліхвацкі іграў польку. Па хаце кружыліся парамі хлопцы й дзяўчаты. Рыгор і яго сябра сталі ля парога і чакалі.

Сгукнуў яшчэ раз бубен і забраньчаў бляшкамі. Прапела яшчэ раз гармонь басамі, і змоўкла. Спыні-

ліся скокі. Чырвонаармеец выйшаў на сярэдзіну хаты, падняў у гару руку.

— Таварышы. У нас ёсць весткі, што на вечарынцы ёсць хто-ні-хто з рэвольвэрамі. Калі верна— я прашу здаць іх.

Ніхто не азваўся.

— У такім разе я прымушан абшукаць хлопцаў.

Хлопцы скучыліся ў куце каля дзвярэй, ля лаўкі. Дзяўчаты адышлі ў другі бок. Па аднаму падыходзілі да Рыгора хлопцы і давалі сябе абмацаць, а потым адыхозілі да дзяўчат.

У хлопцаў не знайшлі нічога. Рыгор глянуў на сябра, махнуў рукою музыкам і падышоў да лаўкі, дзе ў куце стаяла вядро з вадой. За вядром ляжалі два наганы. Рыгор узяў наганы і паказаў. Усе нібы здзіўлена пазіралі на іх і маўчалі.

Тады зноў зайграў музыка. Пачаліся скокі.

* * *

Ноч...

У хатах даўно патухлі агні.

Усяго некалькі хвілін таму яшчэ ў хаце на акраіне відаць быў агонь, мітусіліся ў скоках постаці людзей. Потым расчынліся дзверы ў хаце і вечарынка дзесяткамі самых розных маладых галасоў хлынула ў вуліцу, паплыла па ёй і разгубілася па вуліцы ў кароткіх усхліпах гармоні, глухіх рэдкіх гуках бубна. Пасьля яшчэ дзе-ні-дзе чуліся ціхія шэпты галасоў і позныя тараплівыя крокі. Цяпер усё сьціхла. Застылі шэрыя ў сьвятле месяца постаці хат.

На дварэ цёпла. Алесь сеў на бярвяне, прытуліўся да сьцяны плячымі і слухае цішыню ночы і зачарованы ёю марыць.

У пуні сьпяць ужо таварышы. Час-ад-часу чутно зашамець сена, гэта некаторы з іх варочаецца. Мусіць, калівы сена лезуць у нос ці вуха і казычаць.

Перад варотамі пуні невялічкі кавалачак поплаву. Поплаў парос ужо маладой атавай. Улева адразу гарод: белыя галовы качаноў і па баках сьцежкі, што йдзе цераз грады ў тумно, высокія макавіны. Управа за плотам таксама поплаў і ў адзін бок недалёка ад плоту жыта, а ў другі поплаў і густы малады асіньнік. Над асіньнікам нізка павіс вялікі белаваты круг месяца і сее яшчэ скупым сьвятлом. Цёмнае неба ў гары сіняе і на ім белаватыя зоры. Перад варотамі на суседняй мяжы старая ігруша. Яна высока ўзьнялася над гумнамі ў неба, і, шырока распусьціўшы голья густое ў лісьцях, застыла так. Алесь пазірае ўгару. Адтуль з сінявы цёмнай прасочваецца паціху зорамі і цячэ на зямлю белаватае нежнае сьвятло і ачышчае яе. Усё ўначы напоена музыкай зусім нячутнай, якую можна толькі ўгадваць. Алесь угадвае гэтую музыку ў ціхім шалаху каліў атавы, у міганьні зор, у застыгласьці лісьцяў ігрушы, у дрыжаньні бялавага туману, што павіс над поплавам і на гольях асіньніку. Гэтая музыка ўліваецца ў самае сэрца, кратэе самыя тонкія, самыя пяшчотныя струны ў душы чалавечай і поўніць яе добрымі думамі, будзіць у сэрцы смелыя, самыя найлепшыя жаданьні і формуе іх. Ноччу такі прастор

дума́м! Но́ччу ў ча́лавека з са́мім сабо́й са́мыя шчы́-
ры́я і са́мыя чы́стыя ду́мы.

Але́сь а́глядае ві́нтоўку. Ё́н адчы́ніў за́твор і пра-
ве́рыў, ці ё́сьць у ка́робцы па́троны. Спу́сьціў па́ціху
куро́к. Паста́віў па́між ног ві́нтоўку і ла́скава па́гла-
дзіў ру́кой яе ру́лю. Адчу́ваньне ха́łodнай гла́дкай
ста́лі за́спакойвае. Па ру́цэ ад ру́лі пра́хлада пе́ра-
дае́цца ў́сяму це́лу.

«Я́к до́бра во́сь та́к у я́чэйцы й а́традзе. І́ я не ба-
ю́ся, не, але ха́цеў-бы пра́ве́рыць сябе. Ня́хай-бы за-
раз адту́ль-бы, з-пад а́сіньні́ку, з ту́ману ці з-за су-
се́дняе пу́ні па́дкра́двалі́ся ба́ндыты і ка́б та́варышы
мо́цна спа́лі й ня чу́лі... Я́к-бы я ха́цеў гэта́га. Я па́д-
пусьці́ў-бы і́х ву́нь ту́ды, да плоту, ка́б па́чалі пе́рала-
зі́ць, а та́ды спу́сьці́ў-бы куро́к у пе́ршага, друго́га...
дву́х ці на́ват тро́х я па́сьпеў-бы за́біць, па́куль-бы я́ны
апа́мятава́ліся, а по́тым я́ны за́ляглі-б пэ́ўна за плотам
і та́ксама стра́лялі-б, ці адпа́ўзalı-б на́зад і адстра́ль-
ва́ліся. А та́варышы-б мо́цна-мо́цна спа́лі і пра́сну-
лі́ся-б та́ды ўжо́, ка́лі я па́ранены па́дпоўз-бы да ва́рот
і ўпа́ў та́м... Ка́б па́спрабава́ць вя́лікі бо́ль, та́кі, ад
яко́га хо́цацца кры́чаць і за́глуша́ць яго́ кры́кам.
Я сы́ярпеў-бы...»

Але́сь успа́мінае, як у ня́дзелю я́ны ў́чацьвяро́х і́шлі
ў апо́шні раз у за́ставу ў Мо́ст, ка́б пе́раняць гру́пу
ба́ндытаў. І́шлі як зьмя́ркала́ся. Ка́б не па́казаць сябе
ні́кому, і́шлі спа́чатку сы́цежка́мі па ме́жах у по́лі, по-
тым пра́з лес і да́лей на́цянькі па ня́скошана́й сена-
жа́ці. Пры́йсьці́ трэ́ба было́ та́к, ка́б ні́хто ў Ма́сьце
ня ве́даў пра́ і́х.

Ішлі побач, усе чацьвёра комсамольцаў. Паціху ступалі ў мураву па сенажаці, каб ня шлёпаць па вадзе і каб не параніць як аб ламаччыну босай нагі.

Хутка яны падышлі зусім блізка да Мосту і спыніліся ля кустоў, каля шляху, каб адпачыць крыху.

Гэтыя-ж кусты абралі і месцам заставы. Побач, у дваццаці кроках невялічкая рэчка, мосьцік і за ім вёска. Адкуль-бы бандыты ні йшлі, ім гэнага мосьціка ня мінуць. Хлопцы селі на схіле невяліччай канаўкі каля шляху і пачалі чакаць. Пад мостам булькала вада. Вада ў сваім цячэньні кратала асаку, гальлёлазы, што апляло густым вянком бераг рэчкі, і асака паціху шамацела, здавалася, што нехта, крадзецца. Хлопцы напружвалі вушы і слухалі. Узрастаў абуджаны ў дарозе страх.

У вёсцы загаўкаў сабака і адразу сыціхла.

— Ідуць... мусіць... а?..

— Ш-ш-ш...

Доўга слухалі, углядаючыся ў бок вёскі. Але сабака больш не брахаў і гэта супакойвала.

У высокай траве каля рэчкі нешта зашамацела, нешта ўпала ў ваду і пачуўся боўць. Хлопцы інстынктыўна ўздрыганулі, стаілі дыханьне і зноў доўга слухалі, пакуль не парушыў маўчаньне Цярэшка.

— Гэта ці вожык, ці птушка якая...

Ноч прайшла бяз прыгод. Незадавленымі хлопцы ішлі да дому. Хацелася есьці...

І цяпер Алесю хочацца зрабіць нешта большае, чым вось так прасядзець ноч ля пуні. Яму ня проста хо-

чацца героізму, ён хоча праверыць сябе, а як, ці не спалохаўся-б? як-бы перанёс раненьне? Такія думы хвалявалі Алеся часта.

Наўкола пануе ўсё такая-ж дзівосная цішыня. Чуць-чуць ад подыхаў вецярку гойдаецца паветра і абдае твар Алеся то прахладай прыемнай мяккай, то цяплынёй. Цела стамілася, ім вось-вось заўладае дрымота. Алесь сіліцца, каб не заснуць. Ад гэтага пачынае думаць, што хутка дзень прыйдзе і ўспамінае дом. Заўтра бацька будзе пачынаць касіць. Ён хворы і касіць яму цяжка, варта-б касіць Алесю, але заўтрашні дзень пэўна пройдзе яшчэ ў Алесеўцы. Бацька будзе злаваць. Злосьці сваёй ён ня выкажа Алесю, затоіць яе ў сябе, але па таму, як ён за цэлы дзень ня скажа ні слова да Алеся, як ён за вячэрай будзе тупіцца моўчкі ў міску і потым моўчкі адразу ляжа. Алесь адгадае яго злосьць. Гэта мучыць. Мучыць і паўжабрацкае існаваньне сям'і.

Хворы бацька. Беднасьць—няма хлеба. У хату час-ад-часу прыносяць суседзі хутаране і радня: то гладышку сыраквашы, то аладак, то кавалак хлеба. Гэтае, асабліва такая дапамога суседзяў, крыўдзіць. Пасьля такіх падарункаў суседзяў, Алесь ня можа пазіраць у вочы мацеры, ён зыходзіць з хаты, кладзецца дзе-небудзь у полі і падоўгу ляжыць моўчкі. Тады хочацца плакаць, крычаць і куды-кольвеч сыйсьці з дому зусім. Прыдумаць другое што-небудзь ён яшчэ ня можа і ад таго ўжо болей году песьціць думку пра тое, каб паехаць куды,

«Каб павучыцца,—думае Алесь,—каб падрасьці, лепш пазнаць жыцьцё, тады-б я многа, многа зрабіў-бы...»

Алесь сочыць за сваімі думкамі, сьвядома кіруе імі, каб не задрамаць, не заснуць. Яму чамусьці здаецца, што чуецца нейчая гамонка. Тады ён пільней прыслухоўваецца і ўжо выразна чуе ціхую гамонку людзей і шолах у жыцце. Алесь разумее, што нехта крадучыся хоча падыйсьці да пуні, інакш каму красьціся да гумна цяпер, у пару, калі дабра ў гумнах нікага няма. Ён уважліва слухае. Гамонкі ўжо ня чутно, але шолахі ў жыцце набліжаюцца. Алесь паціху ўзьняўся з бярна, лёг на зямлю і папоўз да плоту ў напрамку да жыта. Спыніўся за купінай і зноў пачаў слухаць. Шолах у жыцце таксама змоўк, але затое, вочы адрозьніваюць у жыцце цёмную постаць чалавека. Цемра ночы шкодзіць разгледзіць добра, што там у жыцце. Ад доўгага напружанага ўглядаьня баляць вочы і постаць чалавека і жыта дрыжаць, зьліваюцца ў адно. Алесь на хвілю адварачвае погляд у бок, азіраецца наўкола і тады зноў выразна бачыць постаць чалавека. Яна паціху набліжаецца. Пэўна пусьцілі аднаго разгледзець, ці не стаіць хто ля пуні. Чалавек у жыцце—вораг. Алесь цэліцца ў яго і спускае курок. Постаць у жыцце прысела. Тады Алесь выстраліў яшчэ раз. У жыцце затупалі, нехта пабег, потым з жыта разам прагрымелі тры стрэлы. Алесь у адказ выстраліў яшчэ. Ён ня чуў, як за плячыма расчынліся рыпнуўшы вароты пуні, як выбеглі спалоханыя таварышы і падышлі да яго,

Алесь ад нечаканасьці, калі счуў за плячыма крокі людзей, схапіўся, павярнуўся тварам да таварышоў.

— Куды ты страляў?

Алесь маўчаў. У жыццё далёка поўз ціхі шолах. Адтуль яшчэ раз грымнуў стрэл і ўсё сьціхла. Усе дагадаліся ў чым справа.

— Ты чаму ня будзіў?

— Я не пасыпеў. Як счуў, што па жыццё крадуцца, дык я папоўз да плоту, ну а як зьмеціў чалавека, дык стрэліў... Вось сволачы... мусіць ні разу не папаў, чуюць канец рулі відаць, ні то каб мушка...

У пуню больш ніхто не пайшоў. Усе селі на бярно. Пачалі гутарыць пра толькі-што здарыўшаяся. Алесь лаялі за тое, што не разбудзіў нікога. Алесь маўчаў. У вёсцы разам забрахалі ўзбуджаныя стрэламі сабакі. Дзесьці рыпнулі ў хаце дзьверы. Пачуліся ціхія трывожныя галасы людзей. Гэта стрэлы разбудзілі іх і вывелі на вуліцу.

Пачало разьвідняць. Алесь узьняўся з бярна і паचाў пацягвацца. Да яго падышоў Рыгор.

— Скажы праўду, ты не баяўся?—пытае ён Алесь.

— Не-а. Я над гэтым ня думаў нават. Як счуў шолах у жыццё, дык неяк сам лёг на зямлю і папоўз.

— А страляць не баяўся? Яны-ж па агні маглі ўцябе папасьці.

— У мяне не папалі-б. Нам цяпер баяцца няма чаго, цяпер нас баяцца. Я шільнаваў, а яны падкрадаліся, як зайцы, у жыццё хаваліся... Гэта ярунда, брат.

— А ўсё-такі сьмеласьць трэба. Я ня ведаю як спа-лохаўся-б...

— Сьмеласьць малая. Я вось часта пра старыя часы думаю. Вось тады сьмеласьць была, калі рэволюцыянэры адзінкамі супроць ураду, паліцыі, казакоў ішлі і не баяліся... Ты скажы, ты хацеў-бы раней радзіцца, а?

— Як гэта?

— Ну вось, каб хоць год на дзесяць раней, але каб і тады такім быць, як цяпер, як комсамалец... Каб як цяпер разумець усё і быць рэволюцыянэрам...

— І я хацеў-бы... і хацеў-бы пабыць у турме, як рэволюцыянэры, тады напэўна ўсё ведаў-бы...

— Спрабаваў-бы катаргу, турму, катаваньні...—выказваў услух думку Алесь.—Я хацеў-бы іменна гэтак вырасьці...

— Ты можа хацеў-бы 'шчэ й такім як Ленін быць?

— А чаму не хацець? Ні каб Леніным, а хоць простым рэволюцыянэрам, які ўсё зьведаў на сваім вяку...

— Я жартую...

— ... Каб пражыць так, як яны... Я многа думаю пра гэта,—працягваў Алесь свае думкі.

На ўсходзе слалася па небазводу белаватая паска сьвятла, дрыжэла няпрыкметна і шырылася. Наўкола гойдаліся змрокі ночы і паціху нязьметна адпаўзалі кудысь за гумны, за асіньнік, афарбоўваліся ў попелны колёр.

* * *

Ключынскі быў добрым сябрам былога валаснога пісара. Пасьля рэволюцыі пісар неяк зьбяднеў і застаўся на працу ў выканкоме справаводам. Ключын-

скі жыў як і раней у сваёй вёсцы. Напалоханы ў першыя гады рэвалюцыі контрыбуцыямі і разьвёрткамі, Ключынскі збыў дзьве каровы і каня суседзям, а малатарню, якая ў яго была, паклаў у пуню і закідаў яе пацярухай і мякінай, каб не забралі хаця бальшавікі.

Калі паласа разьвёртка прайшла, Ключынскі ажыў. Ён з сваіх дваццаці сямі дзесяцін зямлі пачаў апрацоўваць ужо восемнаццаць, а як зьявіліся ў гаспадарцы два парабкі, дык і ўсе дваццаць сем. Малатарня была вычышчана ад мякіны і пацярухі і ўвосень 1922 году ўжо малаціла ў суседзкіх такох.

У вайну Ключынскі збудаваў сабе новы дом. У доме дзьве палавіны: у аднэй кухня і сталовая, у другой спальня і чысты пакой для гасьцей. У гэтым-жа пакоі і ў сталовай зьбіраліся сходы. На сходы звычайна прыяжджалі людзі з воласьці і да сходу гутарылі з Ключынскім, часам палуднавалі ў яго, вячэралі, заставаліся на ноч. Да ўсіх прыяжджаючых з воласьці Ключынскі адносіўся з пашанай і ўсім многа гаварыў пра сваю гаспадарку. Праз сходы і такія гутаркі Ключынскага ў воласьці ўсе ведалі і прызвычаліся да яго, а за яго гутаркі і спрэчкі на сходах лічылі актывістым. Гаспадарку яго лічылі культурнай, перадавой. Гэтак неяк сама сабой яго гаспадарка як перадавая і культурная аформілася і ў сьпісах падатковай камісіі волвыканкому.

У апошнюю харчападатковую кампанію, калі складалі сьпісы зямлі і жывёлы, Ключынскі запісаў восемнаццаць дзесяцін зямлі, а дзевяць дзесяцін стаіў. Жывёлу паказаў усю. Калі сьпісы правяраў селянін

старшыня сельсавету, аднавясковец Ключынскага, ён спачатку хацеў выправіць восемнаццаць на дваццаць сем. Выказаў гэную думку жонцы.

— Што табе шкода, што чалавек разумны і стаіў зямлю. Хочаш, каб усе так рабілі, як ты, дурніца... Паправіш, а як калі што, ды бальшавікоў ня будзе?.. Тады ён табе паправіць!—сказала жонка. Хіба толькі ён стаіў?

— Другія то мяняй... Але, чорт яго бяры! Майго ён ня ўкраў, няхай воласыць сочыць...

— І я-ж кажу, якая табе справа, каб за ўсіх разумнейшым быць. Ключынскі добра жыве—дай бог і ўсім так, няхай жыве на здароўе.

Так восемнаццаць і засталася ў сьпісу. Пасьля гэтага Ключынскі яшчэ актыўней паводзіў сябе. На ўсіх сходах ён звычайна падтрымліваў прадстаўніка волвыканкому пасвойму. Калі адзін раз на сходзе сяляне пачалі гаварыць, што многа лесу высыкаецца, Ключынскі выступіў і сказаў:

— Так, грамадзяне, нельга. Мала што лесу шкода? Хіба толькі нам лес патрэбен? А хіба Донбасу круглячкі не патрэбны? За вайну шахты ўсе разбурыліся, ладзіць іх трэба і лясок трэба, і круглячкі трэба, вось улада і вязе наш лес у шахты...

Другі раз, калі гаварылі аб дапамозе галадаючым Паваложжа, ён устаў, паставіў на стол рэшата насыпанае зараней жытам і горача загаварыў:

— Грамадзяне! Трэба разумець, што ўлада наша савецкая як жабрачка, ёй трэба дапамагаць. Улада, праўда, бярэ ад нас падатак, але падаткам трэба і

другіх пакарміць, хіба мала людзей, якія хочуць есцьці? Трэба рабочым, каб пад'елі, а хто-ж накорміць рабочых, як ня мы? Трэба, грамадзяне, памагці ўладзе, я вось жыта афярую галадаючым і ўсе павінны патрошку афяраваць. Патрошку, а выйдзе разам многа...

Гаварыў ён гіранічна, але гіронію стойваў у добрых словах і такімі гаворкамі часта вёў за сабою сходы. Прадстаўнікі выканкому, якія звычайна змучваліся на сходах у спрэчках з сялянамі, былі рады, што сход слухае Ключынскага, які падтрымлівае іх, як прадстаўнікоў улады. Калі-ж адзін раз, неяк пасля сходу, старшыня выканкому выказаў падатковаму агенту сумненне ў шчырасьці Ключынскага і абазваў яго хітрым прайдзісьветам, той пакрыўдзіўся.

— Ты ня праў. Ён шчыра выступае. Правільна, што ён і за сябе клапаціцца, мо' нават больш усяго за сябе, але ён нам вельмі многа памагае. А нам заўжды лягчэй правесці свае мерапрыемствы, калі мы маем у вёсцы такога актывістага. Свайго селяніна ў вёсцы лягчэй, брат, слухаюцца.

Пасля гэтага пра Ключынскага такой гутаркі ўжо ня было.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

Насупроць Алесевага ложка каля акна сядзіць Стэфан і піша. Ён увесь аддаўся лісту, падоўгу думае над тым, што напісаць.

Алесь толькі што з вуліцы прыйшоў, змарыўся. Ён адразу лёг на ложак і адпачывае.

Ужо трэці год як ён вучыцца ў тэхнікуме. Пазалетась павятовы камітэт комсамолу і райком партыі адпусьцілі яго на вучобу. Ён тады ўжо быў членам партыі і старшынёй сельсавету.

Першыя дні вучобы ў горадзе і зусім невялічкая стыпэндзя, сьціснулі неяк яго, патушылі актыўнасьць ягоную. Але праз тры месяцы ён ужо актыўна працаваў у парт'ячэйцы. Партыйцаў у тэхнікуме было мала. Першы год вучобы прайшоў хутка. Летам Алесь прыехаў у сваю вёску на вакацыі. Цэлыя дні ён працаваў у гаспадарцы, а вечарамі і ў сьвяточныя дні ішоў у ячэйку ці па вёсках з заданьнямі парт'ячэйкі і сельсавету. Сяляне яго ведалі як нядаўняга старшыню сельсавету. Малады, энэргічны, ён палкасьцю сваіх слоў умеў пераканаць сялян у праўдзівасьці таго, пра што казаў і яны паважалі яго за гэта.

— Ён ад душы гаворыць, па вачох гэта відаць,— гаварылі сяляне.

Так няпрыкметна ў працы і вучобе прайшлі два гады.

Цяпер Алесь абраны старшынёй профкому. Студэнцкі колектыў любіць яго за прастату, за шчырасьць пачуцьцяў, за таварыскасць, за ўменьне разумець чалавека. За гэтыя два гады ніводзін з студэнтаў ня чуў, каб Алесь хваліўся сваёй працай, актыўнасьцю, хаця ўсе бачылі гэту ягоную працу. Ён вельмі горача і жорстка часта выказваўся на сходах па адрасу таго ці іншага сябра, але выказваўся правільна, разумеючы таго, аб кім гаварыў і гэта было прычынай таму, што на Алесь не злавалі, а, наадварот, любілі яго.

Другі год ужо жыве Алесь у адным пакоі з студэнтам батраком Стэфанам. Дзіўны крыху гэны Стэфан. Ён не комсамалец і Алесь увесь час імкнецца пасябраваць з ім, каб уцягнуць яго ў комсамол. Стэфан першыя часы нібы ішоў на сяброўства з Алесям, хадзіў з ім, раіўся ў тым, у сім, але быў вельмі скрытным і гэная яго скрытнасьць паўставала заўжды паміж ім і Алесем, калі Алесь хацеў па сяброўству гутарыць з ім. І гэтага Алесь ніяк ня мог зразумець.

Алесь павярнуў голаў і пазірае на Стэфана, хоча разгадаць яго. Стэфан схіліўся над лістом, нешта думае час-ад-часу паглядае ў акно.

«Пэўна скрытнасьць у ім жыццём выпрацавана. Быў забітым, пэўна, загнаным, прывык ва ўсім хавацца ад людзей, дык і цяпер мусіць ад гэнае прывычкі пазбавіцца ня можа»...—думаў Алесь. Яму заха-

целася пагутарыць з Стэфанам. Устаў з ложка, падышоў і крануў Стэфана рукою за плячо. Стэфан уздрыгануў і адразу закрыў далоньню левай рукі ліст, а потым згарнуў яго і сунуў у кішэню.

— Чаго ты хаваеш ліст? Куды пішаш?

— Я... гэта ліст... дадому.

— Вось дзіўны. Ты не саромся. Мо' дзяўчыне, каханцы сваёй? Дык я падглядаць ня буду. Гэта натуральная справа ў твае гады, пішы, ды каб прыгажэй было,—пэззі дадай...

— Не, я дадому...

— Дык чаго ты саромяешся? Хаця й я ня люблю, калі хто за плячыма стаіць, як я ліст пішу... І мне варта-б напісаць дадому. Дрэнна ў мяне дома, бацька зусім хворы, ды і жыве як жабрак... Эх, каб хутчэй скончыць, Стэфан, вучобу! Паехаў-бы ў свой раён, нікуды акрамя свайго раёну і там-бы рабіў. Стварылі-б у сябе ў вёсцы комуну, абавязкова. У нас комсамольцы, каб ты ведаў, якія хлопцы, з імі ўсё можна змагці. А ў комуне пакажам, як працаваць, як жыць. Сяляне больш усяго баяцца комун таму, што ня ведаюць, ці паладзяць, калі сойдуцца ў кучу, ці ня прыдзецца аднаму на другога працаваць. А мы пакажам, як жыць, як жыць комунай, з нашымі хлопцамі можна гэта. І ты як скончыш, дык прыяжджай да нас, разам будзем, а? Гэта-ж, каб усіх нашых студэнтаў ды ў вёску, ды каб кожны хоць маленькую комуну арганізаваў-бы, во была-б справа!.. Тады-б згінула жабрацтва. А то я вось шкадную бацьку, а

дапамагчы яму не магу. Тры ці пяць рублёў, якія я дасылаю часам яму, глупства, іх і на хлеб не хапае...

— Ты бацьку дасылаеш грошы?

— Часам дасылаю.

— А як-жа сам?

— Сам? Братка ты мой, я, здаецца, і яшчэ з меншай стыпэндый пражыў-бы. Хіба я думаў калі, што буду вучыцца, ды яшчэ ў такіх умовах? Не, брат! Нават ня сьніў. Стыпэндый мне хапае... А як у цябе дома?

Стэфан памаўчаў крыху, нібы ня счуў запытання, потым адказаў, незадаволена зморшчыўшыся.

— І ў мяне ня добра. Чорт яго ведае, што там будзе... я ня ведаю...

— А што, хіба бацькі і цяпер яшчэ батрачаць? Ці зямлю атрымалі?

— Ды яно батрачаць, але я так... ня цікаўлюся асабліва.—Стэфан дастаў з скрынкі стала кніжку і пачаў гартаць яе.

— Пакажы,—звярнуўся ён да Алеся,—што мы па расьлінаводзтву павінны чытаць да заданья, я неяк праязваў на лекцыі.

Алесь паказаў патрэбныя для прачытання старонкі кніжкі і адышоў зноў да ложка. Лёг.

«Зноў гэтая скрытнасьць, ня люблю я яго за гэта, адчуваю вось, што ня люблю, нібы ён нешта вельмі сур'ёзнае хавае ад усіх...»

Але хваляваньню Стэфана пры гаворцы пра дом і яго словам ён не надаў ніякага значэньня.

Цёпла ў плечы Алесю. Над далёка пакінутым ззаду горадам вісіць залатым кругам вялізнае, усходзячае сонца.

На сашы абсеў за ноч пласт шэрага мяккага пылу. Пыл і на кустах алешніку і на мураве сьцежкі, каля сашы. На кустох і на мураве блішчаць буйныя кроплі расы. Алесь нарошна шоргае босымі нагамі па роснай мураве і расой змывае асядаючы на ногі пыл.

Саша лягла перад ім простым белаватым паскам. Канцом сваім яна губіцца ў далячыні паміж хвой і адтуль паступова выпаўзае насустрач Алесю. Адтуль жа ўздываюцца, вырастаюць і паўзуць насустрач яму рэдкія сялянскія фурманкі. На фурманках, парасяты ў мяшкох верашчаць, кудахтаюць куры ў кошыках.

Алесь углядаецца ў твары едучых сялян, хоча разгадаць знаёмых, з свае вёскі. Вось ён здалёк пазнае бацьку. Бацька паціху ідзе па сашы з боку калёс, нізкі, апрануты ў нешта лахматае, лапленае. Конь чуць рухаецца. Да калёс прывязаная ідзе рабая карова. Алесь паскарае ходу, ён ужо блізка ад бацькі. Відаць і бацька пазнаў яго ўжо.

Параўналіся. Бацька спыніў каня: Алесь падышоў да яго, абняўшыся, павітаўся з ім.

Бацька радасны, ціхім голасам нешта апавядае, а ён ня слухае, азірае бацькавы калёсы.

У калёсах яшчэ ўсё старая сівая кабыла. На шыі ў кабылы абадраны стары хамут, пад яго пакладзена суконка. Пад сядзёлкай жалезнай таксама суконка ў

тры столкі. Дуга трэснула і зьвязана дротам. На лейцах адны вузлы. Алесь пазірае на кабылу, на вупраж, ня можа пазіраць на бацьку, шкода яго. Сівая худая кабыла спусьціла голаў у зямлю, у кабылы гнояцца вочы. Пад левым вокам у кабылы набегла з гноем і застыла мутная сьляза. Ніжняя губа яе вяла абвісла і дробна-дробна дрыжыць, нібы кабыла мерыцца плакаць і вось-вось зараз заплача наўзрыд. Кабыла заднюю левую нагу неяк падвярнула пад сябе і ад гэтага левая кульша яшчэ больш выпярлася ў худым баку, а бок яшчэ глыбей запаў.

У калёсах левае пярэдняе кола бяз шыны. У другім паміж сьпіц устаўлена кароценькае пацясанае паленца, каб ня ўгіналася шына. Патрэскаліся трубка і вось-вось, здаецца, выпадуць сьпіцы, распадзецца кола. Сьпіцы з палкай зьвязаны вярочкай. На калёсах не драбінкі, а толькі білы, выцясаныя з круглых маладых бярэзінак, крывыя. За біла прывязана пастронкам рабая карова. Худая. І ў яе вочы мутныя, нібы ў сьлёзах. Бацька адгадвае думкі Алеся і кажа:

— Хлеба няма, ды і хлеў думаю дакрыць, кулёў трэба купіць, дык парашылі з маткай прадаць яе. Ён паказаў на карову.—Налета мо' ўжо цялушка ацеліцца, а адно лета як-кольвеч і без малака пражывем, малых-жа няма...

У бацькі з-па лапленай рыжай шапкі відаць бліскучыя срэбрам валасы. Твар худы, а густая кароткая пасярэбраная барада і глыбока схаваныя вочы, робяць яго яшчэ худзейшым. На плячох сьвіта, не разабраць колеру. Сам яе калісьці бацька шыў, сам лапіў яе ня

раз і ўжо не разабраць, з чаго сьвіта раней была па-
шыта, што потым дададзена да яе, як лапекі. А лапекі
на плячах локцях адна на адну пакладзены з розна-
каляровых кавалкаў сукна. Штаны на нагах таксама
лапленыя. Лапекі прышыты белымі зрэбнымі ніткамі.
На правым калене праз дзірку ў лапеды відаць белыя
порткі. На нагах запыленыя, стаптаныя ўжо лапці.
На левай назе лапаць ззаду лёг на сашу стаптанымі
акраўкамі.

Алесь пазірае бацьку на грудзі. З-пад сьвіты відаць
пачосная пасіненая сарочка і з-пад яе цераз прарэху
відаць худыя жоўтыя грудзі. На ваччу ў бацькі гной
накараў у куточках і вочы заплаылі слязьлівай муццю.

Бацька рад Алесю, аглядае яго і гаворыць:

— Ты схудаў зусім, мо' не здароў? Мусіць пагана
харчуешся? Нам грошай ня шлі, ня трэба. Мы як-
небудзь управімся. А ты сябе глядзі, а то маладому
яно дрэнна, потым на ўвесь век пашкодзіць, калі не-
дадацьмеш...

Пастаялі яшчэ крыху. Бацька цмокнуў губамі, мах-
нуў пугай над сьпінай кабылы і яна пайшла. Алесь
яшчэ крыху пастаяў на сашы, азірнуўся яшчэ раз
усьлед бацьку і ціхімі крокамі пайшоў. Саша ўсё гэтак-
жа слалася перад ім белаватай стужкай.

Вечарам Алесь доўга гутарыў з комсамольцамі.
Пазьней яшчэ пісаў да студэнта блізкага свайго сябра
поўны пэсымізму ліст.

«... Ты не зразумей майго ліста няправільна.
Я сам ведаю, што ў ім занадта многа пэсымізму,
гэта вынік уражаньня ад жыцьця бацькі. Я хочу

падзяліцца з табою... І ня толькі бацька так живе, ёсьць і яшчэ бедната. Ня так вёска живе, ня так як трэба. Няма каму перавярнуць гэтае жыццё. Каб ты ведаў, як я хацеў-бы хутчэй скончыць і прыехаць сюды, хоць-бы й не агрономам, а так, проста на працу. Мне здаецца, што я змог-бы разам з хлопцамі сваімі перайначыць гэнае жыццё... Ты парай. Мо' варта й пакінуць тэхнікум? Я ведаю, што многае зрабіў-бы, веды ў мяне ўсё-ж ёсьць, а пасьведчаньне—чорт яго бяры. Ты напішы пра гэта. Ведаеш, я так веру ў рэволюцыю, у комуну, што здаецца вырваў-бы сэрца з грудзей, згарэў-бы, каб пераканаць сялян, што толькі ў гэтым выйсьце з жабрацтва, беднасьці... Калі нават і не застануся я тут у гэтым годзе, дык умоўлюся з хлопцамі, падрыхтуемся і яны будуць патрохі да будучай вясны рыхтаваць сялян, а потым зробім комуну, абавязкова зробім...»

* * *

Сяргей Антонавіч пражыў прайшоўшыя сорак тры гады свайго веку вельмі цікава. Бацька яго быў папом. Хацеў да папоўства прыгатаваць і сына, таму аддаў яго, пасля чатырох год гімназіі, у навучаньне ў духоўнай сэмінарыі. Сяргей Антонавіч скончыў сэмінарыю і атрымаў прызначэньне ў недалёкі ад дому прыход. З узьнятым настроем служыў ён першы раз імшу. Людзей у царкве было многа, яны прышлі пабачыць новага бацюшку і паслухаць яго казаньні.

Праз два месяцы Сяргею Антонавічу стала сумна, папоўства яго не задавальняла. Ахоплены сумам ён пасябраваў з сынам мясцовага настаўніка, які скончыў неяк нядаўна гімназію і з тэй прычыны, што ні да чаго ў жыцці ня быў прыстасаваны, сядзеў у бацькі, гуляў у карты і п'янстваваў.

Акурат на прачыстую, пасля імшы, Сяргей Антонавіч і гэны самы сын настаўніка, здаецца таксама Антонавіч, ды яшчэ сын старое ўдавы матушкі напіліся і п'янымі пайшлі на палянку, дзе заўжды гуляла моладзь. Хлапцы і дзяўчаты сьпявалі песні, скакалі. І вось тады здарылася цікавае самае. Сяргей Антонавіч палез да дзяўчат цалавацца. Дзяўчаты саромеючыся бацюшкі сьпярга з усмешкамі вырываліся з яго рук, а калі ўбачылі, што бацюшка п'яны і азьвярэў, пачалі ўцякаць. Бацюшка і яго сябры пачалі ганяцца за дзяўчатамі па палянцы. Гулянка спынілася.

Пазьней, у дні вялікага посту Сяргей Антонавіч прымаў людзей да споведзі. У царкве заставалася ўсяго чатыры чалавекі. Яны падыходзілі, гаварылі бацюшку свае грахі, каляліся і пасля таго, як бацюшка тры разы накрыж узмахваў у іх над сьпінамі, адыходзілі на двор.

Апошняя падышла маладая дзяўчына. У яе было нейкае гора, якое яна хацела, як відаць, выказаць бацюшку.

Сяргей Антонавіч накрыў яе эпітрахільлю і прашаптаў сьпяшаючы словы малітвы. На абітым медзю ражку эвангелья ляжалі два пальцы рукі дзяўчыны і дрыжэлі. Дрыжэла ўсё яе цела. Бацюшка

шаптаў неразборліва словы малітвы і пазіраў на дзяўчыну, на яе прыгожы сьветлы твар, на дрыжачае цела. Ён стараўся адгадаць прыгожыя формы яе цела, грудзей, уяўляў яе перад сабою голай. Ад гэнага ўяўленьня хваляваўся, зьбіваўся са слоў малітвы. Дзяўчына аб нечым доўга гаварыла бацюшку, хвалявалася, але ён ня слухаў. Ён аглядаў яе твар, выпучаныя праз чорную сьвітку грудзі і пужліва азіраўся па царкве. Там ня было ўжо нікога. Сяргей Антонавіч узьняў руку і пачаў гладзіць галаву дзяўчыне. Рука яго адчувала праз хустку мяккія густыя косы. Рука машынальна гладзіла па галаве і дрыжэла, калі пальцы намацвалі яе шчаку. Сяргей Антонавіч ўжо зусім ня слухаў спавядаемую. Пужліва азірнуўшыся па царкве, ён прыхінуў да сябе лоб дзяўчыны і пацалаваў яго. Дзяўчына адхінулася, узьняла голаў і зірнула ў вочы бацюшку, а ён абдымаў ужо за шыю і ціха шаптаў.

— Ты ня бойся, мілая, ня бойся...

Яшчэ мацней прыхінаў яе да сябе і, не пасьпела тая апамятавацца, пачаў цалаваць яе шчокі, а левай рукою намацваў праз сьвітку пругкасьць грудзей.

— Ты не палохайся, гэта ня грэх...

Дзяўчына спужана ірванулася з рук бацюшкі, штурханула яго ў грудзі, вырвалася і з расхістанай хусткай бягом выбегла з царквы.

Дома яна расказала пра здарыўшаеся мацеры. Маці суседкам, а праз месяц пасьля гэтага з Сяргея Антонавіча зьнялі сан бацюшкі. Сяргей Антонавіч зьвярнуўся ў сваё сяло і адчыніў шынок.

У вайну ён быў мобілізаваны і, як адукаваны, хутка ў войску заслужыў чын прапаршчыка. Пасьля вайны зьвярнуўся ў сяло і хутка зноў пачаў гандаль, адчыніўшы галянтэрэйную краму. Гэтак ён живе ўжо чацьверты год.

Сёньня Сяргей Антонавіч запрасіў да сябе ў госьці настаўніка мясцовай сямігодкі, свайго блізкага сябра, каб параіцца, што рабіць з сынам.

— Вы-ж ведаеце, што нашаму брату,—казаў ён,—няма цяпер ходу. Скончыў вось сямігодку, а цяпер нічога ня прыдумаю. Летась падаваў ён заяву ў пэдтэхнікум, дык ня прынялі, сын гандляра... Дайце якую раду...

Настаўнік студзіў на блюдца, трымаючы яго на кончыках пальцаў, сёрбаў з блюдца гарбату і слухаў. Калі Сяргей Антонавіч скончыў гаварыць, настаўнік паставіў блюдца на стол, абцёр далоньню губы і, схіліўшыся да Сяргея Антонавіча, паціху загаварыў.

— Я даў-бы раду, але ня ведаю як вы на гэта глядзець будзеце...

— Буду толькі дзякаваць...

— Я вось аб чым хачу... Галоўнае, каб ваш сын вучыўся, каб у далейшым мог мець свой кавалак хлеба. Так?

— Ну, так, ну?..

— Значыць ня важна ці будзе ён лічыцца вашым сынам, нават лепш, калі ня будзе лічыцца.

— Як гэта?..

— А так: гандляру няма ходу, дык трэба зрабіць, каб ён ня быў сынам гандляра...

— ?

— Трэба, каб ён парваў з бацькам усякія адносіны, каб адрокся ад бацькі, разумеете?

— Што вы, што вы?

— Гэта патрэбна абавязкова. Адрачэньне ад бацькі патрэбна для людзей, для іх, а на самай справе ніякага адрачэньня ня будзе. Трэба, каб сын ваш патроху пачаў гутарыць аб гэтым з комсамольцамі, потым няхай сходзіць і пагутарыць пра гэта з сакратаром партыі. Трэба, каб пасья гэтага ён пайшоў ад вас, каб дзе-кольвеч на сходзе сказаў пра гэта... Вам, як бацьку, гэта часам і крыўдна будзе, але галоўнае ня ў гэтым... Калі ўсе павераць, тады справа будзе зроблена... Вось мая рада.

Настаўнік адхінуўся на сьпінку крэсла і пазіраў на Сяргея Антонавіча. Той здаволена ўсьміхаўся.

— Вы вельмі oryginalна прыдумалі і ўдала. Гэта ў модзе зараз парываць з бацькамі, такі век. Адрачэньне ад усяго старога... ад бацькі, мацеры... Я згодзен. Я вельмі дзякую.

Сяргей Антонавіч узняўся з крэсла і моцна паціснуў руку настаўніку.

— Вельмі дзякую. Я зраблю так, як вы раіце...

* * *

У тэхнікумаўскую парт'ячэйку два разы прыходзіла з ДПУ сакрэтная паперка.

«Па маючыхся ў ДПУ вестках у вашым тэхнікуме навучаецца сын былога абшарніка, актыў-

нага ворага савецкай улады і сам былы ўдзельнік
белапольскае арміі нехта Міронаў Захар Сямё-
навіч»...

ДПУ прасіла паведаміць, ці сапраўды ёсць такі ў
тэхнікуме. Два разы сакратар парт'ячэйкі праглядаў
агульны сьпіс студэнтаў тэхнікуму і абодва разы Міро-
нава ў сьпісах не знайшоў.

Прайшоў трэці запыт. У гэты раз сакратар парт'-
ячэйкі паклікаў прадстаўнікоў усіх курсаў і разам па-
чалі шукаць Міронава ў курсавых сьпісах студэнтаў.
Прагледзелі.

— Няма! Чорт яго ведае, хлопцы, што гэта такое?

— Няма, дык няма, чаго яны хочуць. Хоць вазьмі
ды радзі ім Міронава.

— А як яго па імю і бацьку?—запытаў нехта.

— Міронаў Захар Сямёнавіч.

— Давай праверым усіх прозьвішчы, імя і па баць-
ку. Давай!

Пачалі чытаць. Праз хвіліну сакратар ячэйкі, які
правяраў агульны сьпіс у кнізе хлопнуў па сьпісу
рукой.

— Ёсць, брат! Але-ж і хітра. Глядзіце...

У сьпісу за прозьвішчам Плашчаніцкі стаяў працяж-
нік і за ім другое прозьвішча Міронаў і далей Захар
Сямёнавіч.

Усе аслупянелі. Плашчаніцкага яны ўсе добра ве-
далі, але ў тэхнікуме ён ніколі ня зваў сябе падвойным
прозьвішчам, нідзе ня пісаў гэтага падвойнага прозь-

вішча і ўсе ведалі яго, як Плашчаніцкага і толькі так і звалі яго.

У той-жа дзень Плашчаніцкага пазвалі ў профком і патрабавалі яго дакуманты. Ва ўсіх дакумантах было запісана толькі адно прозьвішча. Але ў пасьведчаньні сельсавету, дададзеным да анкеты пры ўступленьні ў тэхнікум, таксама перад прозьвішчам Міронаў, стаяла прозьвішча Плашчаніцкі. Было зразумела, што гэтае прозьвішча зьявілася пазьней і патроху выціскала і сьцірала з дакумантаў другое, якое было небяспечным.

Праз два дні сабраўся сход. Студэнцкі колектыў быў абуран справай Міронава і ў час сходу саля была перапоўнена.

На сходзе падоўгу гаварылі аб самым факце утойваньня Міронавым свайго мінулага і свайго прозьвішча ў зьвязку з гэтым; патрабавалі выключэньня яго з тэхнікуму і перадачы справы прокурору. Адзін з выступаючых імкнуўся апраўдаць Міронава несьведомасьцю і тым, што ён напужаны магчымасьцю прыцягненьня да адказнасьці, толькі па прычыне несьведомасьці рабіў гэта. Апраўдываў і тым, што Міронаў ужо на трэцім курсе і яго ня трэба выключаць. Сам Міронаў перад гэтым выступаў і апраўдваўся, прызнаваў за сабою вялікі праступак. Саля хвалявалася. Гаварыў яшчэ і Алесь.

— Справа Міронава,—казаў ён,—павінна навучыць нас многаму. Актыўны вораг тры гады навучаўся ў нашай установе, на нашы сродкі. Мы тры гады жылі побач з ім і нічога ня ведалі. Яшчэ горай. Двое тава-

рышоў далі ўжо яму рэкомэндацыі на ўступленьне ў партыю ня ведаючы хто ён, не пацікавіўшыся правэрыць гэтага. У нас не хапае клясавае пільнасьці, каб пазнаць свайго клясавага ворага. Гэта ад таго, што мы ня выхоўваем у сабе пачуцьця клясавае нянавісьці да ворагаў. А факт апраўданьня Міронава з боку выступаўшага тут таварыша! Што гэта знача, калі наш вораг, які ў нядаўным мінулым змагаўся з намі, апраўдываецца толькі на тэй падставе, што ён несьведомы, што гэта даўно было, што ён ужо на апошнім курсе? Што гэта? А гэта знача, што мы вельмі за спакойліся за часы вучобы, ад жыцьця адарваліся, забыліся аб змаганьні, занадта гуманістымі зрабіліся і шкадуем ворага замест таго, каб ненавідзець яго ўсёй істотай сваёй так, як ненавідзіць ён нас. Трэба выхоўваць нам у сабе пачуцьцё клясавай нянавісьці, тады ня будзе спраў нахшталт справы Міронава.

Саля слухала і воплескамі рэагавала на гэныя словы.

За Алесям выступалі яшчэ некалькі студэнтаў. Яны згаджаліся з думкамі, якія выказаў Алеся і дапаўнялі яго сваімі разважаньнямі.

— ... Ты пачытай іх кніжкі,—казаў адзін выступаючы,—як яны пішуць пра нас, нашы ворагі. У іх ад кожнага радка пыша шалёная нянавісьць да нас, а мы яшчэ ня ўмеем гэтак, мы вельмі гуманістыя. Ці вось пабачылі-б, як-бы ён з намі зрабіў, калі-б папалі да яго ў рукі. Я ўпэўнен, што ён ня прыпомніў-бы тады ні сяброўства і нічога...

Дружным галасаваньнем калектыву Міронаў быў

выключаны з тэхнікуму. Справа яго была перададзена
прокурору.

Праз два дні ў гэтай-жа салі быў адчынены сход
комсамольскай ячэйкі. Слухалі плян працы на апош-
нюю квадру навучальнага году. За гэтым стаяла пы-
таньне прыёму ў комсамол студэнта Кісьляка.

— ... Янка Сяргеявіч,—чытаў сакратар анкету?—
Год нараджэньня 1907. Соцыяльнае становішча—ін-
шы. Чым займаўся бацькі да рэвалюцыі?—гандаль.
пасля рэвалюцыі?—таксама гандлююць...

У салі ўзьняўся шум. Дзесяткі людзей хацелі нешта
сказаць, ставіць пытаньні. Нехта кінуў рэпліку:

— А яшчэ ў комсамол лезе...

Сакратар бачыў хваляваньне ў салі, узьняў руку
ўгару, каб саля змоўкла і пасьпяшаў заявіць.

— ... Бюро ўхваліла прыняць Кісьляка ў комсамол...

Саля гучней зашумела. Пачаліся выкрыкі. Але са-
кратар працягваў:

— ... Таварыш, праўда, паходжаньнем з гандлярскае
сям'і...

— Тота й ёсьць!—закрычалі з салі.—Пытаньні
ёсьць!..

— ... Але трэба глядзець ня толькі павярхоўна, у
якой сям'і радзіўся таварыш, ад каго ён, так сказаць,
радзіўся, а...

Па салі прайшоў рогат.

— ... А хто ён сам такі, які ён сам таварыш, ці
давеў ён сваёй працай, сваімі паводзінамі годнасьць
быць комсамольцам. Вось што...

— Не агітуй! Агітаваньне ўжо!..—крычалі з салі.

— Бліжэй да справы!

— ... Вось што...

Сакратар пасля гэтых слоў змоўк на хвіліну і паківаў галавою, пазіраючы ў салью. У сальці пацішэла і ён казаў далей.

— ... А таварыш Кісьляк давёў гэта...

Саля зусім змоўкла.

— ... Ён, ня гледзячы на тое, што бацька яго гандляр, што з бацькам ён мог-бы добра жыць, ён пайшоў да нас, парваў з бацькамі.

Сакратар змоўк. Саля яшчэ адзін міг маўчала, нібы ня ведаючы, які вывад зрабіць са слоў сакратара, а потым прарваліся лёгкія воплескі і адначасова некалькі галасоў крыкнулі:

— Ціха!..

— Дай пытаньні!..

— Дзе ён сам?

— Пытаньні!

— Давай яго!

Па сальці да сцэны прайшоў малады рухавы хлопец і спыніўся. Студэнты загаманілі паміж сабой. Сакратар сьцішыў комсамольцаў.

— Хто мае пытаньні?—стаўце... Цішэй толькі!..

Пасыпаліся пытаньні.

— Дзе живуць бацькі?

— Як даўно парваў з бацькамі, да тэхнікуму ці пасля?

— Якую актыўную працу вёў у сябе ў сяле?

— Хто цябе ведае з партыйцаў?

— Падрабязна няхай адкажа!..

Кісьляк зайшоў на сцэну і пачаў адказваць на пытаньні.

Ён хваляваўся, пахвілінна ўздымаў да ілба руку і прыгладжваў чарнявыя косы.

— ... А зараз,—казаў ён,—я падрабязна лепш пра ўсё раскажу, як было. Мае бацькі гандляры. Гандляваў бацька і ў старыя часы, і гандлюе цяпер, цэлую краму мае. Я скончыў сямігодку. У школе я быў піонэрам. Выконваў, наколькі мог, актыўную піонэрпрацу і грамадскую працу ў сябе ў раёне... Тады я яшчэ жыў з бацькамі. Я быў яшчэ малым, зусім несьвядомым. Пасьля пачаў многа думаць пра тое, як быць? Я доўга правяраў сябе. Я мог-бы быць такім-жа гандляром, як бацька, але я прыйшоў да адзінага вываду, што мне з бацькамі не па шляху, што маё месца не ў яго краме, што ў мяне з бацькамі розныя пуціны. Парваў я з бацькамі два з паловаю гады таму і пасьля гэтага, праз некаторы час мяне РайАНА накіравала ў тэхнікум. Сам я жадаў пайсьці куды на працу, але гэта было немагчыма... Мяне добра ведае таварыш Піпікаў, партыец, няхай ён скажа, як я адносіўся да бацькоў...

Кісьляк адышоў крыху ў бок і стаў. Саля зноў хвіліну маўчала, нібы ня ведаючы, як рэагаваць на словы Кісьляка, а за гэтым яшчэ прарваліся большыя ўжочым у першы раз, воплескі. Алесь сядзеў да гэтага ззаду. Пасьля воплескаў ён перасеў наперад. Нехта крыкнуў з салі.

— Ціха, вы, пляскуны! Усё каб пляскаць у даложкі. Мазалі хутка будуць...

На сцэну выйшаў Піпікаў. Ён зусім ня мерыўся гаварыць па справе Кісьляка, але паколькі той назваў яго, дык трэба выступіць. Да слова ён ня быў зусім падрыхтаваны.

— Я ведаю таварыша Кісьляка, зразумела. Ён парваў з бацькамі яшчэ раней. Гэта ўчынак, які сьведчыць лепш усяго аб таварышу. Другая справа, калі-б ён парваў, скажам, з бацькамі ў дваццатым годзе, калі яшчэ ня было нэпу, дык гэта ён тады мог-бы рабіць каб прымацацца, а зараз ён меў поўную магчымасьць жыць панам, як бацькі, але ён парваў з бацькамі, адрокся ад іх. Я ведаю, ён актыўна працаваў. Ён, бязумоўна, гадзіцца ў комсамол...

Нехта зарагатаў у салі. Нехта кінуў рэпліку.

— Ну й пераканаў-жа!..

Нехта крыкнуў прапанову зацьвердзіць Кісьляка ў комсамол.

Пасьля гэтага выступіў адзін з членаў бюро ячэйкі.

— Я прашу слова... Я лічу, што мы ня зусім сур'ёзна падыходзім да гэтага пытаньня. Я ня маю ніякіх мотываў, вярней доказаў, але лічыў і лічу, што ў комсамол Кісьляку яшчэ рана. Парваць з бацькамі гандлярамі не такое ўжо й геройства, як думаюць таварышы...

Яго перабілі крыкі.

— Калі няма мотываў, дык чаго вылазіш?

— А ты хіба пробаваў, што гэта за геройства?

Комсамалец ня спыняўся.

— ...Няхай папрацуе яшчэ, у комсамол пасьпее. Няхай пакажа сябе.

— Правільна,—крыкнуў Алесь,—хай давядзе, што ён парваў з гандлярамі бацькамі, а то словы, брат!..

У салі зашумелі. Зноў выступіў сакратар ячэйкі.

Ён зьвярнуўся перш усяго да Алесь.

— Я ня ведаю, чаго Алесь хоча ад таварыша?..

— Я скажу, чаго я хочу,—адказаў Алесь.

— ...Мы маем справу з таварышом,—гаварыў сакратар,—які парваў, я падкрэсьліваю, які іменна парваў з бацькамі гандлярамі. Нельга-ж вініць таварыша за тое, што ён радзіўся ад гандляра...

— Дык я-ж не за гэта яго віню,—адказаў Алесь.— Але ў нас бывае так, што прымаем ня ведаючы, а потым...

— Дык таварыша-ж ведаюць, каб-жа ніхто ня ведаў, а то-ж... Трэба-ж слухаць, што гаварыў Піпікаў, член партыі...

— Я чуў, але мяне Піпікаў не пераканаў.

— Ну, дык скажы, чаго ты хочаш і ён, няхай скажа. Я прапаную, каб Алесь і Мікіта сказалі сходу, чаго яны хочуць...

— Ды йдзі ты, я сказаў чаго я хочу і ўсё...

У салі зарагаталі.

— Калі так, дык я галасую. Хто за тое, каб пастанову бюро ячэйкі зацьвердзіць?.. Лічыце... Хто супроць... устрымаўся?...

У салі было ціха. Падлічвалі галасы.

— Дваццаць два за і дзевятнаццаць супроць. Прымаецца...

* * *

У горадзе, дзе службы Дзяніс Смачны, існавала тэхнічная навучальная ўстанова тыпу тэхнікуму. У гэтым годзе набіралі туды ўсяго сорок пяць чалавек вучняў. Адбор быў самы строгі.

Сын Смачнага толькі што скончыў сямігодку і Смачны хоча, каб сын абавязкова папаў у гэную ўстанову, а ня ў другую якую.

Вечарам Смачны напісаў сыну заяву, падабраў належныя дакуманты да яе і парашыў сам схадзіць да дырэктара гэнае навучальнае ўстановы і пагутарыць з ім пра сына. «Хоць ён і беспартыйны,—думаў Смачны,—але гэта нават і лепей, лягчэй будзе з ім гутарыць. Чалавек ён вядомы, карыстаецца уплывам і можа ўсё зрабіць... Злачынства я гэтым ніякага не зраблю...»

Выбраўшы час, Смачны пайшоў да дырэктара. Калі зайшоў у кабінэт дырэктара, дык проста падаў таму руку.

— Добры дзень, Арцём Сямёнавіч. Выбачайце, што я проста так да вас. Я—Смачны, працую ў...

— Сядайце. Вельмі рад. Сядайце. Чым магу быць карысны?..

Смачны сеў і зняў шапку.

— Яшчэ раз выбачайце мяне, Арцём Сямёнавіч. Я да вас па вельмі далікатнаму пытаньню. Наконт свайго сына.

— Так, так...

— Сын мае жаданьне навучацца толькі ў вашай установе і болей нідзе...

Дырэктар ужо зусім не разумеў Смачнага, добра не разумеючы, чаго той хоча.

Смачны зблытаўся зьмеціўшы здзіўлены погляд дырэктара і перавёў гутарку на другое.

— На днях я атрымаў ліст аднаго знаёмага студэнта, агронома. Піша, што ў іх выкрылі і вычысьцілі з тэхнікуму сына былога буйнага памешчыка.

Дырэктар ужо зусім не разумеў Смачнага, але слушаў і нават уставіў сваю заўвагу.

— Так, так. Выключаюць. Бываюць выпадкі...

— Але я лічу гэта ня зусім нормальным...

— Што? Гледзячы які факт. З кім маем справу...

— Я згодзен. Але ці можна так ставіць пытаньне, каб ня даць зусім асьветы дзецям соцыяльна чужых нам груп насельніцтва?

Дырэктар маўчаў.

— Я гэта кажу таму, што ў нас у гэтым пытаньні вельмі ўжо перасальваюць, перагінаюць палку...

— Можа быць, можа быць. Напэўна так бывае...

— Та-а-к. Я ведаю многа фактаў, яскравых фактаў.

— А вазьмеце хаця-б пытаньне так званай пролетарызацыі. Вы разумееце як гэта выходзіць?

Смачны хацеў ва што-б та ні стала папасьці сваёй гутаркай у тон настроям дырэктара і пасля зноў зьвярнуцца да гутаркі пра сына.

— Вазьму для прыклада сябе. Я нават камуністы, я працую, але я інтэлігент. А курс на пролетарызацыю—гэта курс на рабочых, батракоў, сялян і выходзіць, што мы, інтэлігенцыя, ня маем дзе вучыць сваіх

дзяцей. Выходзіць, што нашы дзеці таксама, фактычна, ня маюць правоў на навучаньне...

— Так, так...

— Выходзіць дзіўна неяк крыху. Пролетарызаваныя, — а нам, інтэлігенцыі, няма дзе дзяцей вучыць, ці калі хочаш бяры тое, што застанецца, самыя горшыя месцы. Ня выбірай, дзе ты хочаш, а дзе месца табе застанецца. А хіба-ж мы, вось хоць-бы вы, Арцём Сямёнавіч, не такія-ж самыя пролетары?.. Хіба ў тым справа, што адзін фізычнай працай займаецца, а другі разумовай?

— Гэта апошняе мае ўсё-ж значэнне, з гэтым нельга ня лічыцца. Мы, інтэлігенцыя, мелі большую магчымасць і раней вучыцца, таму зараз ня страшна, калі крышку й пацісьнемся. Людзі фізычнае працы атрымалі права на школу, навуку толькі з рэвалюцыяй... Гэта трэба ўлічваць... Але з вамі-ж іншая справа, вы-ж комуністы?..

— І ўсё роўна, як бачыце. Комуністы, але — не пролетар і таму такое-ж становішча як і звычайнага беспартыйнага інтэлігента. Комуністы і іду да вас, Арцём Сямёнавіч, да беспартыйнага інтэлігента прасіць за сына... Хі-хі-хі...

Дырэктару надакучыла гаворка з Смачным. Ён узняўся з крэсла і пачаў хадзіць па габінеце.

— Так. Ёсць многа ненормальнасцяў, непаразуменьняў... А справу вашага сына абавязкова ў бліжэйшыя дні разгледзім, я ўнясу на камісію, і пастараемся прыняць...

Нехта шорхаў за дзвярыма па памосьце гамашамі і кашляў. Дырэктар яшчэ з большай нэрвовасьцю захадзіў па габінэце.

— Ёсьць ненормальнасьцяй яшчэ, многа...

Смачны падышоў да яго каля дзвярэй, нахіліўся да твару дырэктара.

— Хачу вам сказаць адзін факт з дзейнасьці нашае міліцыі. Ты-ы-повы факт. Як міліцэйскі начальнік узяў у селяніна жонку... сілай...

Смачны апавядаў пра факт, які яму расказаў нядаўна яго колега па службе. Дырэктар слухаў яго і часта—нэрвова стукаў наскон гамаша па памосту. Скончыўшы апавядаць, Смачны захіхікаў.

— Хі-хі-хі!.. Ты-ы-повы факт... Гэта можа быць толькі ў нас, у савецкай краіне... Да пабачэньня... Дзякую...

* * *

Сакратар ячэйкі атрымаў ліст. Ён два разы ўжо прачытаў гэны ліст і нічога ня мог зразумець.

«Што за чорт? Не абярэшся гэтага ліха».

Паклікаў яшчэ аднаго сябра бюро ячэйкі і калі той прышоў, паказаў яму ліст. У лісьце, роўным канцелярскім почаркам было напісана:

«Дарагія таварышы!

Як мы ўсе павінны, згодна заклікам камуністычнае партыі, клапаціцца аб пролетарскай, камуністычнай чыстаце шэрагаў нашай любімай

партыі і нашых савецкіх, пролетарскіх ВНУ, бо моц наша і перамога ў тых кадрах спэцаў, якіх мы самі рыхтуем сёння. А каб не нарыхтаваць якіх-кольвеч шахцінцаў на сваю голаў, дык мы павінны азірнуцца, каго-ж мы рыхтуем? Кожны сумленны грамадзянін Савецкай дзяржавы павінен рупіцца аб гэтым і я выконваю толькі свой прасты абавязак і паведамляю, што ў Вашым тэхнікуме вучыцца адзін студэнт Шавец Алесь. Хто-ж такі гэты Шавец, які ўжо тры годы жарэ савецкія грошы, грошы працоўных? Гэны Шавец Алесь Мікітаў зьяўляецца сынам б. служачага паліцыі. І я, як грамадзянін Савецкае дзяржавы, лічу, што яго трэба з тэхнікуму і з партыі выгнаць і ўзыскаць з яго грошы, якія дзяржава патраціла за тры гады яго навучання. Каб не такія пралазы, як Шавец Алесь, дык на іх месцы змаглі-б вучыцца яшчэ многія рабочыя ці сяляне».

Пад лістом стаяла літара К, ад якой уніз быў зроблен хвосьцікам нейкі незразумелы закрутак. Пасьля гэтага аўтар паясьняў, што ён не падпісуе лісту, бо баіцца, што Шавец будзе памшчацца яму.

Сакратар трымаў ліст перад носам таварыша і пытаў:

— Ты разумееш?..

— Я ня веру гэтаму. Ня можа гэта быць. Алесь вельмі сумленны, шчыры. Я ня веру.

— І я не хацеў-бы верыць, але чорт яго разьбярэ, браце. Сумленнасьць, шчырасьць—гэта ўсё такія ра-

зumenьні... Я вось зараз думаю, чаго ён так актыўна выступаў за выключэньне Міронава, супроць прыёму ў комсамол Кісьляка? Ці не таму, каб самому схавацца, адвесьці ад сябе падазронасьць?..

— Кінь. Гэта глупства. Я гэныя яго выступленьні ня так разумею. Ён шчыра выступаў.

— Але ўсё-ж я думаю запыт паслаць...

У пакой увайшоў Алесь.

— Вязе нам, хлопцы,—крыкнуў ён з парогу,—далі бог вязе. Зірніце толькі! Я нядарма гаварыў на сходзе аб клясавай пільнасьці, зірніце!..

Алесь падаў сакратару ліст — кавалачак паперы ў клетку, сьпісаны крывым, неразборчывым почаркам.

— І я на ўсё сто адсоткаў,—казаў далей Алесь,—веру гэтаму лісту, нутром веру.

Ён пачаў чытаць ліст. Там было напісана наступнае:

«Я хоць і ведаю, што Ключынскі будзе можа мяне й прасьледваць, але паведамляю, што Стэфан Корч, які вучыцца, ня ёсьць Корч, а Ключынскі. А было гэта так, што ён падманіў свайго парабка і на яго дакуманты паехаў вучыцца. Каб вы не сумняваліся, я пішу свой адрас і прозьвішча і імя. Аб тым, ці мая праўда, запытайце ў нас каго хочаце».

Далей ішоў подпіс і адрас.

Сябра бюро ня стрымаўся і зарагатаў. Алесь зірнуў на яго і не зразумеў.

— Ты рагочаш, здзіўлены? І я, брат, здзіўлены, як гэта я тры гады з ім пражыў і нічога ня ведаў?

Я гэтаі заяве веру і зайшоў да вас спытацца, як рабіць профкому? Я мерыўся паслаць запыт у райвыканком і ў сельсавет і чамусьці цвёрда ўпэўнен, што адказы пацвердзяць гэную заяву.

— Трэба паслаць запыт.

— Так, трэба...

Алесь узяў ліст і выйшаў. Каля варот тэхнікуму яго дагнаў сябра бюро ячэйкі.

— Давай пройдземся, пагуляем.

Ішлі.

На дварэ прадвясеньнія дні. На сьцежках сьвежа апалы чысты сьнег. Голья дрэў абсыпана сьнегам, палахмацела. На дрэвах крычаць шумна галкі. Алесю хочацца гутарыць чамусьці пра гэта-ж, пра вобразы адыходзячай зімы.

— Я люблю зіму,—кажа ён,—у ёй многа прыгожага ёсьць. Заўсёды калі я іду ў мяцеліцу, ці ў часы адлегі, дык на мяне находзіць нейкі радасны сум. Асабліва вось зараз. Радуюся вясне і крыху шкода зімы...

— Поэзія. А я пра жыццё думаю.

— Варта думаць пра жыццё, асабліва ў тваім узросьце.

— Я не пра гэта. Я думаю, колькі вось ня нашых людзей прымайстраваліся да нашага жыцця і живуць ва ўсю. І мы іх часам саграём каля сябе, падзяляем з імі здабычы рэвалюцыі...

— Правільна,—падцвердзіў Алесь,—я пра гэта ня раз казаў. Я заўжды буду цвёрдзіць, што мы надта шкадуем усіх і ад гэтага ня ўмеем адрозніць чу-

жога, ворага. Гэта ад таго, што спакойна мы жывем
вось ужо колькі год і забыліся пра небяспеку.

— Так. Вось ідзеш па вуліцы, побач, за табою, на-
сустрач ідуць людзі і сярод іх ёсць пэўна такія, во-
рагі. Такі сёння з намі ў адной установе, клянецца
нашым імем, альбо на адной з намі лаўцы сядзіць у
тэхнікуме, а заўтра каб змяніліся ўмовы, ён-бы табе
галаву адкруціў.

Гаварыў і ўвесь час углядаўся ў аблічча Алеся, ці
ня зменіцца яно, ці не заўважыць чаго на ім. А Алеся
спыніўся, схпіў яго за плячо.

— Ага! І ты па-мойму? Я, брат, заўжды так думаў...
Гэта можа і няправільна, але я часам пра гэта думаю.
Вось навучаем мы ў нашых школах і дзяцей спеку-
лянтаў і другіх нашых ворагаў, а ці не расьце з іх
часам наш самы закляты вораг?.. Занадта складанае
нашае жыццё.

Алеся гаварыў і ўсё больш абуджаўся.

У тэхнікум сябры зьвярнуліся позна ўночы.

* * *

Назаўтра сябра бюро зайшоў да сакратара з самага
ранку.

— Я лічу, што ня трэба пасылаць запыт пра Шаўца,
пакуль не пагутарым з ім. Выклікай яго. Ён скажа
праўду, ён вельмі шчыры.

— А я лічу, што ты памыляешся. Ты бярэш на
беру словы аб нянавісьці да ворагаў, а я як падумаў
яшчэ ўчора вечарам пра гэта, дык і парашыў, што ён
такі і ёсць, як у лісьце пішуць.

— Ня праўда.

— Я паклікаю яго, але ўпэўнен, што гэта нічога ня дасць.

— Ён праўду скажа!..

— Ды паклікаю ўжо, чаго ты?

Праз гадзіну Алесь быў у пакоі сакратара.

— Чаго клікаў? Навіна мо' якая?—пытаў ён.

— Навіна, дый 'шчэ брат якая!

— Ну? Кажы!..

Сакратар не адчуваў ніводнае ноткі трывогі ці па-лахлівасьці ў голасе Алесья. Тады ён зьмяніў тон.

— Я хочу гутарыць з табой, сур'ёзна. Ты адкажы мне на некаторыя пытаньні.

— Давай, ну! што яшчэ такое?

— Хто твой бацька?

— Мой бацька? Ён летась памёр.

— Але што ён рабіў.

Алесь усё больш здзіўляўся, ён нічога яшчэ не разумеў і гэтак-жа сур'ёзна, як і сакратар, адказвае.

— Паколькі я памятаю па словах мацеры... Да пятнаццаці гадоў служыў пісарам у канцылярыі нейкай у В. Адтуль пайшоў на вайну, а як зьвярнуўся з вайны, дык з тае пары жыў на гаспадарцы... Ну?

— Хто цябе добра ведае? Дзе ты ўступаў у партыю?

— І ў комсамол і ў партыю я ўступаў у сваёй валацкой ячэйцы. Там усе мяне ведаюць. Ды што гэта ты цэлы допыт учыніў? Сьледства якое, ці што?

— Ці служыў твой бацька ў паліцыі?

Алесь маўчыць. Ён газірае на сакратара і не разумее пытання. Ён напружвае памяць і хоча ўспомніць, ці не казалі калі-кольвеч маці пра службу бацькі ў паліцыі. Ня чуў такіх слоў.

— Ня служыў. Я ні разу ня чуў пра гэта. Хіба весткі якія ёсць пра гэта? Ты скажы толкам.

— А можа ты такі ведаеш што ні што, а?

Алесь ускочыў з зэдліка.

— Ты што гэта, здзеквацца з мяне парашыў? Ня верыш? Я нават ад мацеры такога ня чуў пра бацьку.

— Ага! Ну, добра. У ячэйку паступіла такая заява. Мы дасылаем на месца запыт.

— Я патрабую праверыць гэта. Гэта нейкае дзіва. Я нічога не разумею... Агітаваў за ачыстку ад чужых, а сам чаго добрага ў чужыя пападзеш.

Алесь паспрабаваў усьміхнуцца.

— Бывае...

Сакратар гіранічна зморшчыўся, у маршчынах хаваў гіранічную ўсьмешку. Гэта пакрыўдзіла Алеся.

— Я патрабую безадкладнай праверкі заявы. Яшчэ раз заяўляю, што нічога такога нават ад мацеры ня чуў.

Алесь выйшаў, злосна ляпнуўшы дзвярыма.

З гэтага часу пацягнуліся цяжкія для Алеся дні чакання. Сябры яшчэ нічога ня ведалі, але ўсе пачалі заўважаць у ім змены. Ён менш жартаваў, усё больш стараўся наўмысьля быць у адзіноцтве. Часта яго мозг сьвідравала думка.

«Не павераць, пэўна не павераць. І правільна, цяжка паверыць, як-жа гэта я сам нічога ня ведаю...»

Праз восем дзён яго зноў паклікаў да сябе сакра-
гар. Перад ім на стала ляжаў сьвежа прысланы ліст.

— Я хочу ўсё-такі, яшчэ раз з табою пагутарыць
па старому пытаньню,—звярнуўся ён да Алеся.—Ты
проста скажы, ці служыў твой бацька ў ахранцы?

— Ужо нават у ахранцы? Слухай! Ты скажы, што
ты задумаў? Я табе адказваў ужо на гэтае пытаньне.

— А калі я пакажу дакумантальныя дадзеныя?
Што тады?

— Ты жартуеш? Кінь!..

— На, чытай!

Алесь чытаў:

«На ваш № 53 Г—скі Райвыканком паведам-
ляе, што па маючыхся вестках з ДПУ Мікіта
Шавец, бацька Алеся Шаўца ў дарэволюцыйныя
часы служыў агентам ахранкі, а у гады вайны ў
контрразьведцы № дзейнічаючай арміі. Пры
сваім жыцці пасля рэволюцыі ён ў адносінах
да савецкае ўлады вёў сябе лёяльна».

Ішлі подпісы старшыні РВК і сакратара фракцыі.
Сакратар узяў паперку з рук Алеся, згарнуў яе і
паклаў у конвэрт.

— Ну, як? Ты скажы, ня ведаў пра гэта?

Алесь не адказаў. Ён толькі зірнуў на сакратара
ўважліва і адыйшоў да дзвярэй.

— Я нічога ня ведаў... Я нічога не разумею...

— Не кажы глупства, а лепш адкажы на пытаньне.

— Я ня ведаў...

— А пачытай гэта!

— ...Адносна службы яго бацькі я нічога ня ведаў і ніколі нічога ня чуў ні ад Шаўца, ні ад другіх, а вось ці ведаў пра гэта сам Шавец, ці не, я за гэта не паручаюся...»

З комуністычным прывітаньнем Д. С м а ч н ы».

— Ты яго ведаеш?

— Вельмі добра ведаю і ён мяне таксама.

— Ну, дык як-жа ты ўсё-ткі? З партыяй-жа, браце, не жартуюць. Трэба правільна казаць. Ты захаваў сваё соцыяльнае паходжаньне, напісаў, што бацька калісьці быў служачы ў адной з канцылярый, а потым селянін-бядняк, аж яно вунь што! Навошта ты гэта рабіў?

— Але-ж я нічога ня ведаў. З таго, што я ведаў, я не стаў ніводнага слова. Калі-б я ведаў, што пэўна ведала-б і парт'ячэйка, якая мяне прымала, ведалі-б пэўна суседзі... Як-жа гэта?..

— Табе пра гэта лепш ведаць, чым мне.

У Алеся зьбялеў твар ад хваляваньня, ён увесь дрыжаў. Бліжэй падступіў да сакратара.

— Дык ты што-ж, думаеш, што я сапраўды ведаў і хаваў? а?..

— Чаго думаць?.. Хіба ня так? Вось чудак!..

— Ты... ты...

Алеся ірвануўся ад стала да дзвярэй і выйшаў.

Белымі кружочкамі падаў густы сьнег. Сьнег клаўся пухам на ўспацелы лоб і раставаў, пакідаючы нячутны

сьлед. Алесь ішоў тротуарам у канец вуліцы ад тэхнікуму.

«Няўжо гэта праўда? Як-жа тады? Мне могуць не паверыць як і гэты... Не, не, таварышы зразумеюць, яны павераць, яны-ж мяне ведаюць. Яны павераць, што я не абманваў, што я ня ведаў»...

Алесь доўга стаяў ля ганку тэхнікуму і праз дзірку, паміж дошчак, у плоце з другога боку вуліцы, пазіраў па ўсьнежаную зямлю саду, на дрэвы белыя ад сьнегу. У сэрцы яго зьявілася і нарасталая моцная, пякучая крыўда на бацьку.

А сьнег яшчэ гусьцей пайшоў і адзін за другім клаліся на ўспацелы Алесяў лоб кружочкі сьняжынак.

* * *

Калі старшыня В—скага райвыканкому прачытаў дасланы з тэхнікуму запыт на Стэфана Ключынскага, дык адразу выклікаў да сябе справавода грашовай часткі і, пакуль той стаяў перад сталом, напісаў на рагу паперкі:

«Грашовай частцы РВК. Даслаць у тэхнікум весткі пра маёмасьць Ключынскага і падатак, які ён плоціць і пры гэтым паведаміць, што ён вядзе культурную гаспадарку».

— Гэта ім цікава будзе, бо й тэхнікум-жа сельска-гаспадарчы,—казаў ён.

Справавод узяў паперку з рэзолюцыяй старшыні і крыху падумаўшы напісаў сельсавету прапанову даць

належа́ныя весткі, уклаў яе ў конверт і здаў у канцылярыю выканкому.

Праз тыдзень з сельсавету за подпісам старшыні і сакратара савету прыйшло паведамленьне такога зьместу:

«Дадзена гэткае ў тым, што гаспадарка Ключынскага складаецца з дзвюх кароў, аднаго каня і жаробкі, чатырох старых ужо будынін у дварэ і гумна і зьяўляецца культурнай гаспадаркай. Падатку Ключынскі плоціць у гэтым годзе сорок дзевяць рублёў і 82 капейкі».

Справавод грашовай часткі узяў гэнае паведамленьне і ўнізе ўсьлед за подпісам старшыні і сакратара сельсавету, напісаў:

«Уласнаручныя подпісы старшыні і сакратара П-скага сельсавету, таварышоў такіх-то, В-скі Райвыканком сьведчыць».

Перад тым, як напісаць гэта, справавод перагледзеў паселішны сьпіс вёскі, у якой жыў Ключынскі і падумаў:

«Няхай так і йдзе паперка ад імя сельсавету, ён і адказваць будзе, калі што заварыцца, а мы подпіс засьведчым і ўсё».

* * *

Сход парт'ячэйкі тэхнікуму на гэны раз сабраўся акуратна, як ніколі. На сход прыйшло многа беспартыйных і саля была поўная яшчэ да пачатку сходу.

За тры дні да сходу бюро ячэйкі разглядала справы Ключынскага і Алеся Шаўца. Пасьля паседжаньня бюро ўжо ўсе ведалі, што Алесь абвінавачваецца ў захаваньні праўдзівага свайго соцыяльнага паходжаньня і ў кар'ерызьме. Гэта стала тэмаю для гарачых гутарак і спрэчак. Частка партыйцаў верыла Алесю, ягонай заяве, у якой ён казаў, што нічога ня ведаў пра такое мінулае свайго бацькі і абараняла Алеся, а другая частка злосьна нападала на Алеся і нічога й слухаць не хацела ў яго апраўданьне.

Сам Алесь апошнія дні імкнуўся менш сустракацца з таварышамі і больш быць аднаму. Гэткія яго паводзіны ў тых, хто разумеў яго, выклікалі спачуваньні, а другім давалі лішнюю прычэпку для абвінавачваньняў.

На сход Алесь прыйшоў таксама пазьней за другіх і сеў ззаду з краю лаўкі. Суседзі па лаўцы, якія да гэтага аб нечым шумна гаманілі, адразу сьціхлі.

Алесь сядзеў моўчкі. Ён хацеў дасканала разабрацца ў падзеях, якія пачалі разыгрывацца ў апошнія дні наўкола яго асобы.

У апошнія дні ў зьвязку з гэтым ён па некалькі разоў перадумваў свае паводзіны як комсамольца і партыйца ў мінулым. Прыпомніў два выпадкі выпіўкі з сябрамі і моцна злаваў на сябе за гэта. Успомніў, як у першы год, калі стаў комсамольцам, пайшоў з-за дзяўчат на ўсеначную і сыпяваў у царкоўным хоры ў час крэснага ходу. Ніяк ня мог дараваць цяпер сабе гэтага ўчынку. Да дробязяў успамінаў усё, што здарылася за гэтыя, перажытыя ў партыі і комсамоле гады і, як ні напружваў мозг, ня верачы нават сабе,

ня мог прыпомніць, каб ведаў калі што пра мінулае бацькі. Не пацікавіўся неяк гэтым, а бацька ніколі нічога пра сваю службу ў ахранцы не гаварыў. Злаваў, нэрвуючыся, на сябе, што не распытаў падрабязна ніколі бацьку пра яго мінулае. З-за гэтага пасілялася крыўда на бацьку, перарастала ў нянавісьць.

Адчуваньне сваёй невінаватасьці ў захаваньні соцыяльнага паходжаньня і адчуваньне вінаватасьці за другія ўчынкі, якія прыпомніліся з мінулага, ды крыўда на бацьку, нэрвавалі і мучылі. Асабліва мучыла тое, што ня вераць многія ў яго невінаватасьць. Ён ніяк ня мог зразумець гэтага. Гэта моцна крыўдзіла. Адаўшымся сваім думкам. Алеся ня чуў, як пачаўся сход і як сакратар ячэйкі рабіў паведамленьне па справе Ключынскага. Ён злавіў толькі апошнія словы сакратара, які прапанаваў справу Ключынскага, як неаформленага яшчэ кандыдата партыі перадаць на разгляд пэдрады, каб пэдрада вырашыла пытаньне аб яго выключэньні з тэхнікуму.

Сход увесь чакаў справы Алеся і таму ніхто ня стаў гаварыць пра Ключынскага. Прапанову сакратара прынялі.

Да справы Алеся рыхтаваліся і саля, якая цяпер пачала гучна шумець, і сакратар ячэйкі, які з выглядам нейкай урачыстасьці на абліччы, раскладаў перад сабою лісткі з блёкноту, сыпісаныя алоўкам і дакуманты па справе Шаўца. Ён сагнуўся над сталом і перачытваў напісанае на блёкнотных лістках. Калі скончыў, дык выпрастаўся і два разы кашлянуў, што зна-

чыла пачатак яго прамовы. Старшыня сходу пазваніў, каб сьцішыць сход.

З салі нехта нецярплівым, злосным голасам крыкнуў:

— Ціха! Слухай, чорт вас...

Сакратар пачакаў, калі сход сьціх, і пачаў гаварыць. Ён падрабязна, з падкрэсьліваньнямі асобных месцаў сваёй прамовы, апавядаў пра ўсю гісторыю «справы Шаўца», як ён назваў гэнае пытаньне.

— Калі я першы раз,—казаў сакратар,—выклікаў Шаўца да сябе і запытаў хто яго бацька, дык ён найўна адказаў, што бацька летась памёр. Калі-ж я пасля запытаўся, што рабіў ягоны бацька да рэвалюцыі, ён пераказаў слова ў слова тое, што пры паступленьні ў тэхнікум напісаў у анкеце. Калі я запытаў пра службу бацькі ў паліцыі,—Шавец катэгорычна адмаўляў гэта і нават абразіўся на мяне... Калі-ж, у канец, я ў другі раз ужо выклікаў Шаўца да сябе ды паставіў перад ім гэтае пытаньне рубам і паказаў яму дакумант, што яго бацька служыў у ахранцы, тады ён ужо заявіў, што нічога ня ведаў пра службу бацькі. Як бачыце, паслядоўнасьці ў Шаўца не хапіла...

Сакратар на міг змоўк. У салі нехта нібы сам сабе праказаў:

— Добрае ня ведаў...

Разам з гэтымі словамі з задняга раду пачуўся прыглушаны злосны ўздых.

— У-у-х!..

Тады нехта крыкнуў сакратару:

— Не мудрагель, а гавары што трэба...

Сакратар зноў гаварыў.

— ... А ў апошні раз, калі я паказаў Шаўцу ліст ад яго найлепшага сябра, партыйца, які за яго не паручаецца, дык Шавец нічога лепшага ня прыдумаў ужо, як бразнуць дзвьярыма і ўцячы... Нам Шавец заявіў, што ён нічога ня ведаў пра службу свайго бацькі ў ахранцы. Лепш было-б, каб Шавец на гэтае пытаньне даў шчыры адказ. Ён яго ня даў. Бо як можна верыць таму, што ён ня ведаў? Як гэта ён ня ведаў пра свайго бацьку, з якім столькі год пражыў?.. Няхай кожны з вас, таварышы, па сабе гэта праверыць... Для нас зусім ясна, што ня ведаць гэтага Шавец ня мог. Ён захаваў мінулае свайго бацькі ад усіх нас і да гэтага заўжды на сходах горача расьпінаўся за клясавую нянавісьць да ворагаў, за чыстату ідэалёгіі ў тэхнікуме. І тут падыходзіць прыказка: калі злодзей хоча ўцячы, дык ён больш за ўсіх крычыць: лаві злодзея!..

Сакратар яшчэ прачытаў пастанову бюро ячэйкі і змоўк. Сход шумна загаманіў і доўга ня сыціхаў. Старшыня пачакаў трохі, потым пачаў званіць. Запытаў, хто хоча слова.

Саля не адзывалася і шумела. Хтосьці крыкнуў, каб слова далі самому Шаўцу. Саля падтрымала.

Алесь выйшаў і стаў на сцэне. Ён проста пазірае ў салью на сяброў, хоча разгадаць іх думкі, іхны настрой і хвалюецца. Саля маўчыць і чакае. Тады Алесь коротка праказаў:

— Мне вельмі цяжка апраўдывацца, вельмі цяжка, бо вам цяжка паверыць у тое, што я нічога ня ведаў пра мінулае свайго бацькі. Але я як партыец заяўляю

яшчэ раз перад усім сходам, што нічога ня ведаў. Больш я нічога сказаць не магу...

Крыўда сыціскала болем грудзі. Хочацца Алесю за-крычаць нешта такое, каб яго зразумелі і ад таго, што не знаходзіць для гэтага крыку слоў, хочацца плакаць ад крыўды і пайсьці ў халодную вуліцу, у сьнег, каб ніхто ня бачыў яго.

А саля гучна гамоніць, гэтак сама хвалюецца.

Нехта крычыць з салі, каб Алесь ня круціў і казаў праўду. Ён ня чуе крыку, сходзіць са сцэны і зноў садзіцца на сваё старое месца. На сцэне ўжо нехта другі гаворыць.

— Я ня ведаю, ці праўду кажа Шавец, але як я з ім сябраваў, дык ён мне з вакацый даслаў ліст поўны пэсымізму. У лісьце ён пісаў, што яго бацькі жывуць бедна, нібы жабракі і што яму іх вельмі шкода... Я думаю, што гэны факт цікавы...

Алесь хоча пазнаць па голасу, хто гэта гаворыць, але той змаўкае і старшыня дае слова новаму. Алесь ня ўздываючы голаў, каб ня зьмецілі сябры, як ён хвалюецца, слухае.

— Шавец хітры, — кажа гэны новы, — ён умеў вельмі ўдала маскавацца і адводзіць ад сябе ўсялякую падзронасьць. Варта успамянуць толькі, як ён крычаў аб клясавых ворагах, нібы першы бальшавік... А яшчэ, я думаю, варта прыпомніць, як ён жорстка нападаў на групавых занятках на комсамольцаў сялянскіх і рабочых хлапцоў за ідэолёгічныя памылкі. Гэтыя зьявы трэба разглядаць разам. Гэтым ён хацеў заўжды паказаць свае веды і політычную пісьменнасьць. Што

гэта, калі не мяшчанскі эгоізм... Ён прымазаўся да партыі і сваімі крыкамі рабіў сабе кар'еру... Я прапаную выключыць яго без усялякіх размоў...

Саля дружна зашумела ў адказ яму. Нехта ў куце запляскаў. Нехта крыкнуў, што выступаючы меле бязглуздзіцу.

На сцэне ўжо сябра бюро ячэйкі.

— Я на бюро галасаваў супроць выключэння Шаўца з партыі,—кажа ён.—Ніхто не адмаўляе, што яго бацька служыў...

З салі некалькі галасоў перарываюць яго крыкам:

— Ён сам адмаўляў!..

— Ён не адмаўляў, а заявіў, што ня ведаў. Справа і павінна разбірацца, ведаў ён ці не? Мы ўсе Шаўца ведаем, як шчырага, сумленнага партыйца. Я веру яму, што ён нічога ня ведаў...

Па салі пранёсся подыхам некаторага задавальнення шум ціхіх галасоў.

— ... Веру, бо варта толькі падумаць, чым можна апраўдаць абвінавачваньне? Толькі формальным довадам, як гэта ён пра свайго бацьку ды ня ведаў? На першы погляд, гэта вельмі важкі аргумант, а па сутнасці гэта толькі голы формальны довад. А як мог Шавец ведаць пра бацьку, калі той у ахранцы служыў? Ён у сем год паехаў у вёску з маткай, а бацька на вайну. Бацька ў часы службы ня мог гаварыць праўду пра сябе, бо ён ня быў-бы служачым ахранкі, калі-б пра гэта ведалі. Пасьля рэвалюцыі ён мог не гаварыць пра гэта, бо баяўся, каб яго ня прыцяглі да адказнасці. Чаму-ж нам ня ўлічыць гэта? Я гэта зусім

дапушчаю і, ведаючы Шаўца, галасую супроць выключэння яго з партыі. За выключэнне толькі голы формалізм...

Гаварылі яшчэ многія за Алеся і супроць. Выступленьні часта перабіваліся рэплікамі, пытаннямі, шумам адабрэння, згоды ці нязгоды. Пасьля выступленьня сябра бюро ячэйкі ў абарону Алеся, сход адчуў некаторае палягчэнне. Многія для сябе лягчэй парашылі пасьля гэтага як галасаваць.

Позна ноччу ўжо сакратар прачытаў прапанову бюро ячэйкі, каб выключыць Шаўца Алеся з сяброў партыі і тэхнікуму за захаванне свайго соцыяльнага паходжаньня.

Алесь байца ўзняць голаў, каб зірнуць, як галасуюць, ён байца, што большасць будзе супроць яго. На шолыху кашуль і па шуму ў салі ён дагадваецца, што за*пастанову бюро дружна ўзняла рукі цэлая група партыйцаў. Недалёка ад сябе ён счуў пытаньне:

— Як ты?

— Я супроць выключэння,—адказаў другі голас.

— А чаму? А калі праўда, што ён стаіў?..

І гаманіўшы ўзняў руку ўгару.

За пастанову бюро ячэйкі налічылі адзінаццаць чалавек. Калі пачалі лічыць хто супроць, дык таксама налічылі адзінаццаць. Саля крыху змоўкла, а потым дружна зашумела.

— Лічы нанав! Нанав!..

Сакратар ячэйкі разьвёў рукамі.

— Аднаго-ж голасу яшчэ не хапае, мо' хто выйшаў ці не галасаваў?

— Гэта я забыўся руку ўзняць, я не галасаваў,—
азваўся старшыня сходу.—За шумам забыўся...

— А за вошта ты галасуеш?—закрычалі з салі.

— Я аддаю свой голас за бюро ячэйкі.

У салі зноў загаманілі. Сакратар абвяшчаў, што дванаццацьцю галасамі супроць адзінаццаці, Шавец выключаецца з партыі.

Сход разыходзіўся. Алесь ўзняўся і пайшоў да дзвярэй.

Калі праходзіў ля аднаго з сяброў, з якім працаваў заўжды ў лябораторыі, той адварнуўся. Ля самых ужо дзвярэй нехта брыдкімі словамі кінуў у твар Алесю:

— А як другіх чысьціў? Усе яны такія!

Яму адказаў другі.

— Цяпер яго кар'ера скончана!..

Алесь душыла крыўда. Ён ірвануўся ад дзвярэй і амаль бягом праз калідор выбег на вуліцу. Холад, які абдаў твар, зварнуў яго да рачаіснасьці і ад гэтаго зрабілася яшчэ мацнейшай крыўда. Ён пайшоў паціху вуліцай аж да гарадзкога саду і там сеў на лаўку. У баку, дзе тэхнікум, сьціхалі галасы ідучых са сходу. На вуліцы час-ад-часу скрыпелі крокі сьпяшаючыхся дадому людзей. У садзе хутка патухлі ліхтары і густыя змрокі заўладалі садам.

Алесь адварнуўся да сьпінкі лаўкі, паклаў на руку голаў і так ляжаў. Ён не адчуваў, як стылі ногі, як мароз усё мацней казытаў шчокі, нос, вушы і тонкімі струменямі ад ног разьліваўся па ўсяму целу і абыймаў яго. Ня чуў, як нехта падышоў да лаўкі і крануў за

плячо. А калі падышоўшы, гэта быў сябра бюро
ячэйкі, спужана дзяргануў яго за каўнер паддзёўкі,
Алесь расплюшчыў вочы, узняўся з лаўкі і адчуў,
што ногі баляць, скачанелі і самі зубы ад гэтага пачалі
часта стукаць. Цела дрыжэла. Сябра ўзяў яго за
рукаў паддзёўкі і цягнуў дадому.

— Ты гэта што-ж, прастудзіцца нарошна захачеў,
ці што? Знайшоў час, калі ў садзе сядзець... Кінь так
ужо хварэць. Я цябе залэўняю, што ў партыі ты заста-
нешся. Заўтра-ж напішы падрабязныя заявы ў конт-
рольную камісію і ў апеляцыйную камісію, каб аднавілі
ў правах студэнта. Я напішу ад сябе... А ўбівацца гэ-
так ня трэба.

Алесь нібы не сваімі нагамі ступаў па тротуару.
Цяпер ён адчуў усю моц холаду. Цела яго дрыжэла,
а зубы ня сыціхалі стукаць.

Сябра ішоў побач, трымаў яго пад руку і ўсхвалё-
ваным голасам угаварываў:

— Ты гэта дарэмна так балюча рэагуеш на ўсё.
З партыі цябе ня выключаць, будзь упэўнены... А то
вунь чаго надумаўся...

* * *

Калі Алесь расчыніў дзверы фізычнага кабінэту і
хацеў увайсці ў яго, выкладчык загарадзіў дзверы
сабою і абвясціў, каб чулі ўсе студэнты:

— Дырэктарам забаронена ўсім выкладчыкам дапу-
шчаць вас, як выключаючага, на лекцыі і забаронена
прымаць ад вас залікі. Вось і ўсё.

Алесь завярнуўся і, ня прычыніўшы дзвярэй, пайшоў да дырэктара.

— Я падаў апэляцыю, я лічу няправільным такое распараджэньне, каб не дапушчаць мяне на лекцыі,— казаў ён.

Дырэктар спакойна пазіраў на Алесь і адказваў:

— Вы яшчэ занадта малады, каб растлумачваць мне, што правільна, а што не. Апэляцыя—гэта ваша асабістая справа. Вы маглі пісаць хоць дзесяць апэляцый, але пакуль у мяне ёсьць пастанова пэдрады, якой я і кіруюся. На грунце гэнае-ж пастановы я зрабіў распараджэньне і аб пазбаўленьні вас стыпэндый і інтэрнату і даводжу гэта да вашага ведама.

— Як-жа гэта... я-ж падаў апэляцыю, мяне выключылі няправільна. Я ўпэўнен, што мяне адновяць...

Дырэктар усьміхнуўся.

— Наконт правільнасьці я ня ведаю, спытайце пра гэта ў сакратара ячэйкі... Я толькі сказаў вам, малады чалавек, тое, што я зрабіў у выкананьні пастаноў...

Алесь выйшаў з габінэту дырэктара і паціху пачаў праходжвацца па калідоры, каб абдумаць сваё становішча. У сьвежа вывешаным учора зьвечару нумары насьценгазэты быў надрукаваны артыкул пра яго выключэньне з партыі і тэхнікуму. Над артыкулам вялікімі літарамі былі выведзены словы:

ЖАЛЕЗНАЙ МЯТЛОЙ ВЫМЯЦЕМ З ПАРТЫІ
І ШЭРАГАЎ ПРОЛЭТАРСКАГА СТУДЭН-
ЦТВА КЛАСАВЫХ ВОРАГАЎ.

Алесь не дачытаў да канца артыкулу і выйшаў на двор. Усё ў тэхнікуме і наўкола яго на дварэ балюча

прыпамінала нядаўна здарыўшаяся... Ад гэтага хацелася кінуць усё і пайсці ў сьвет. Толькі спачуваньне многіх партыйцаў і іх абнадзейваньні, крыху памагалі захоўваць спакой і цярпліва чакаць канца справы. Яны сабралі крыху грошай і ўнеслі іх за Алеся ў харчэўню тэхнікуму. Спаў Алесь у гэныя дні на адным ложку з таварышам.

Праз пяць дзён пасля таго, як паслаў заяву, Алесь паслаў апэляцыйнай камісіі запыт, у якім прасіў паведаміць адказ на сваю заяву. Яшчэ праз дванаццаць дзён з камісіі быў дасланы паштоўкай адказ. На паштоўцы машынкай было надрукавана некалькі нічога не казаўшых слоў.

«Ваша справа знаходзіцца ў стадыі вырашэньня».

Старшыня камісіі П. З а с л а н к а.

А ў той-жа дзень, вечарам, у пакой да Алеся зайшлі групай таварышы і прынеслі яму яшчэ дванаццаць рублёў грошай.

— Стадыя вырашэньня—ты сам ведаеш, што гэта значыць. Сядай у цягнік і сёньня-ж едзь туды. Патрабуй, каб пры табе вырашалі пытаньне.

— Ці варта? Мо' пачакаць пастановы кантрольнай камісіі?

— Варта ехаць. Кантрольная камісія адновіць цябе ў правоў члена партыі, будзь упэўнен. Праверыць і адновіць. А гэта павінна зараз вырашыць, бо праз два-ж тыдні канец заняткам.

— Едзь! Абавязкова!

А дзесятай гадзіне раніцы на другі дзень Алесь стаяў непадалёк ад дзвярэй пакою, у якім знаходзіўся старшыня апэляцыйнай камісіі і чакаў часу прыйма. Ён ужо некалькі раз перачытаў наклееную на дзверы пакою абвестку, што прыймо па справах апэляцый адбываецца з дванаццаці і да другой гадзіны. У пакоі, дзе быў Алесь, сядзела на зэдліках яшчэ трое чалавек. Яны пра нешта паціху гутарылі паміж сабою.

На сыцяне гадзіннік адзваніў дванаццаць раз. Алесь хаця і бачыў, што абедзьве стрэлкі гадзінніка сыйшліся на лічбіне дванаццаць, але за кожным разам, як вызваніваў гадзіннік, паціху лічыў:

«Адзін, два, тры... восем...

Студэнты, якія сядзелі на зэдліках, усё гэтак-жа гутарылі паміж сабою. Алесь парашыў, што яны тут па нейкай другой справе і, пачакаўшы яшчэ дзьве хвіліны, зайшоў у пакой старшыні камісіі.

Старшыня апэляцыйнай камісіі Парамон Засланка сядзеў нахіліўшыся нізка над шырокім сталом і, уперыўшы погляд вузенькіх воч у твар Алесь, слухаў. Калі Алесь скончыў гаварыць, ён доўга маўчаў, усё гэтак-жа пазіраючы ў твар Алесю, потым узняўся з крэсла, засунуў левую руку ў кішэню штаноў, у правую ўзяў тоўсты, з сінім і чырвоным канцамі аловак і пачаў, размахваючы алоўкам па-над сталом, гаварыць.

— Я нічога абяцаць вам не магу. Справу вашу разгледзець зараз ня можам. Я ўжо паведамляў вам, што ваша справа знаходзіца ў стадыі вырашэньня...

— А калі-ж можна чакаць вырашэньня?

— Пэўна на бліжэйшым паседжаньні, калі да таго часу будуць высветлены ўсе акалічнасьці... Можаце пачакаць, калі хочаце...

— Але ў мяне-ж са сродкамі цяжка, мне таварышы сабралі, я доўга чакаць не магу...

— Тады едзьце назад...

— Дык я-ж вам казаў, што там мяне выгналі з інтэрнату, пазбавілі стыпэндый...

— Гэта справа вашага дырэктара, а я ні пры чым тут. Калі хочаце, пачакайце, я пастаўлю вашу справу на бліжэйшае паседжаньне... Але мяне ўсё-ж вельмі ведаеце, здзіўляе, як гэта вы нічога ня ведалі пра свайго бацьку? Вы разумееце, што гэтае ваша апраўданьне зусім ня грунтоўнае. Яно ніяк ня мірыцца з лётічнымі разважаньнямі... Вы ўпарта сыцьвярджаеце, што нічога ня ведалі. А як-жа гэта вы маглі ня ведаць пра свайго бацьку? А?

Алесь маўчаў. Да горла ўсё бліжэй падступала камячком крыўда. Вось-вось яна сыцісьне за горла і тады Алесь ня зможа выгаварыць ніводнага слова.

— Ну, а нават,—працягвае Засланка,—калі й правільна, што вы ня ведалі пра бацьку, дык усё-ж такі ён у паліцыі, у ахранцы службыў?..

— Служыў, але-ж...

— Ну што але-ж?.. Гэтае але-ж нічога яшчэ ня значыць. Вы, я на хвіліначку дапушчаю, маглі і ня ведаць, але-ж бацька службыў у ахранцы. Вы па паходжаньні соцыяльна чужы савецкай школе, знача...

— Але прычым-жа я? Няўжо я павінен адказваць за мінулае бацькі... Я быў партыйцам, працаваў...

Старшыня узняў вочы на Алеся.

— А ячэйка вас выключыла?.. Тады для мяне гэтая справа зусім ясная, бясспрэчная... Няма чаго й голаў ламаць. Магу вам у такім выпадку, хоць гэта й цяжка вам, зараней сказаць, што камісія пэўна пацвердзіць пастанову пэдрады... Так... Бывайце.

Засланка сеў зноў у крэсла. Алесь пастаяў крыху перад сталом, азірнуўся па пакоі наўкола і, віхаючыся, выйшаў. Ногі яго дрыжэлі так, што ён ня мог спусьціцца па ступенях з другога паверху і, затрымаўшыся за парэнчу, спыніўся адпачыць.

Пасьля доўга яшчэ стаяў на высокіх ганках каля дзвярэй дому, у якім змяшчалася камісія, думаў куды пайсьці.

«Можа варта да Смачнага зайсьці, яму расказаць?.. Можа ён зразумее? Не, ня варта... ня варта абцяжарваць яго гэнай справай, лепш так няхай...»

Сышоў з ганку і напрамік бліжэйшай вуліцы пайшоў у бок да вакзалу.

* * *

Цэлы дзень Алесь на таварнай станцыі ссыпаў з жалезнай пляцформы каменны вугаль. Калі праца была скончана, ён у канторы атрымаў разьлік за тыдзень выпадковай працы і пайшоў у сад. Абраўшы ў сярдзіне саду вольнае месца на лаўцы, ён выняў з кішэні блёкнот, аловак і пачаў пісаць ліст. Некалькі раз пачынаў пісаць, потым перачытваў напісанае, вырываў і пачынаў пісаць нанова. Хацелася напісаць многа, пра

ўсё, што перажыў за гэтыя часы, што перадумаў. Але калі браў аловак і потым перачытваў напісаныя першыя радкі, дык зьяўлялася думка, што той, каму ён піша, не зразумее яго слоў так, як трэба, шчырасьці іх не адчуе, а можа зразумее іх як словы, напісаныя нарошна з разьлікам на спачуваньне, і ад гэтага Алесь камячыў няскончаны пісаньнем ліст і адкідаў яго.

У садзе пачынала зьмяркацца. Тады Алесь сьпяшаючы напісаў усяго некалькі слоў на лістку з блёкнота, уклаў лісток у конвэрт і надпісаў адрасу. Гэта быў чацьверты ліст Алесь у Менску, да Дзяніса Смачнага.

Калі яшчэ крыху сьцямнела, Алесь сабраўся ісьці на вакзал.

Ужо восьмы дзень, як студэнты тэхнікуму паехалі на вакацыі дадому да сябе, ці на працу. Многія з іх перад ад'ездам прапанавалі Алесю ехаць разам, а калі ён не згадзіўся, прасілі, каб ён чакаў пакуль паведамаць свой адрас яму і прасілі пасьля гэтага ўжо абавязкова прыехаць. Такія таварыскія адносіны сабраў і ліст, які ён на днях атрымаў з кантрольнай камісіі, бадзёрылі яго. Ліст быў невялічкі, але быў напісаны у цёплых словах і абнадзейваў, хаця справа яго ўсё яшчэ ня была вырашана. З камісіі па разгляду апэляцый ужо ня было ніякага паведамленьня.

Апынуўшыся адзін, Алесь пасьля таго, як скончылася яго выпадковая праца па разгрузцы каменнага вугалю, парашыў пакінуць гэты горад назаўсёды. Сёньня атрымаў разьлік за тыдзень працы па рублю і семдзесят пяць капеек за дзень. Гэта склала суму,

якой было даволі для таго, каб паехаць як мага далей на поўдзень і там шукаць працы.

Алесь паціху йшоў праз сад, нібы хацеў назаўсёды ў памяці захаваць вобразы знаёмага саду, гораду. У гары над садам віліся стаяй галкі і моцна каркалі. Дрэвы ў садзе былі ўжо апрануты ў маладое, зялёнае лісьцё і засланялі лісьцём цямнеючае ў зоравым сьвятле высокае неба. У садзе рабілася ўсё цямней. Дзесьці за горадам у палявым прасторы, куды зайшло сонца, нарадзіліся густыя змрокі і, паціху, насоўваючыся на горад, спавівалі яго ў вялізную мяккую коўдру ночы.

На вакзале Алесь купіў білет да адной з паўднёвых станцый і, калі падышоў цягнік, сеў у вагон. У вагоне ён адчуў сябе зусім адзінокім. Балюча заняла сэрца. Хацелася, каб цягнік хутчэй адышоў, каб тады забыцца на ўсё і ў вялікай дарозе на поўдзень разгубіць тугу.

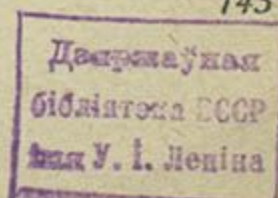
Калі вагон, паціху ўздрыгваючы, загрымеў коламі і пакаціўся па рэйках, нейкая сіла прымусіла Алесь павярнуцца ў бок да вагоннага акна і шчыльна прытуліла яго да аконнае шыбы.

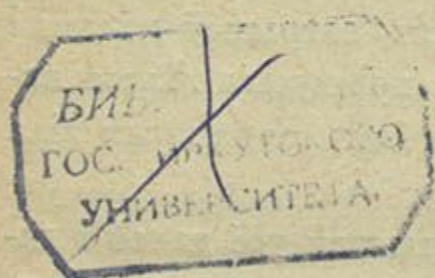
За акном ад вагона паціху адплываў усё далей і далей і хутка зьнік, у засланай густым туманам і начнымі змрокамі далячыні, горад з агнямі. Алесь шчыльней туліўся гарачым тварам да шыбы аконнай і шукаў поглядам у цёмнай далячыні пакінуты горад...

1929 год
Місхор—Менск

Ба 244698

143

а-

Бел. аддзель
Лўтамаг.

ЦАНА 60 кап.

884

80000003 138575

Бел. аддзель
1994 г.

Государств. Фунда
Ун